

Univerzita Karlova
Filozofická fakulta
Ústav českého jazyka a teorie komunikace
český jazyk

Hana Prokšová

**Vývoj a konkurence vybraných typů předložkových vazeb
v současné češtině**

The development and variation of selected prepositional phrases
in contemporary Czech

školitel: doc. Robert Adam

konzultantka: dr. Eva Lehečková

2018

Prohlašuji, že jsem disertační práci vypracovala samostatně, že jsem řádně citovala všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

Praha 29. března 2018

Mé upřímné poděkování patří:

mému školiteli Robertu Adamovi za hlubokou bohemistickou inspiraci, za jeho nebývalou ochotu a záplavu cenných poznámek,

mé konzultantce Evě Lehečkové za mnohonásobné nasměrování a usměrnění, když jsem ztrácela kurz,

Jakubu Jehličkovi za pomoc nejen se statistikou, za přátelskou obětavost, za srozumění a za tu nejpodnětnější spolupráci v mém vědeckém bytí,

Michalu Lázničkovi za vlídné rady, za jeho zvučný čas, za anglický abstrakt,

Anně Černé a Kamile Smejkalové za čtení a mnohem víc za to, že jsou součástí mého života,

Ivanu Kafkovi za laskavost a cukroví,

Magdě, Martině, Ondřejovi, Jiřímu a Janovi za to, že se mnou ten sen sdíleli,

Ondřeji Dufkovi za rovnováhu chaosu a řádu, za odhodlání, za domov,

mým rodičům, kteří jsou mi vzorem i útočištěm,

všem mým kolegům, studentům a blízkým za to, že mi věřili, i když já jsem nevěřila.

Věnováno všem, kteří věří v sílu komitativu.

Abstrakt

Disertační práce se zabývá dynamickými procesy v předložkovém systému současné češtiny. V úvodní části je představena motivace a struktura práce. Druhá část shrnuje různá pojetí slovního druhu předložek tradičně uváděná v české literatuře a charakteristické rysy obou hlavních podtypů této kategorie, tj. předložek primárních a sekundárních. U sekundárních předložek komentuje zejména prepozicializaci, tedy gramatikalizační proces jejich vzniku. Hlavní pozornost se zde upírá k významu: jaké rysy má význam u předložek jakožto funkčních lexémů a jaké významové rysy s sebou přinášejí předložky do větších celků. Těmito celky jsou z různých úhlů pohledu nejen spojení předložky a pádu a spojení valenční vycházející ze slovesného jádra, ale i prefigované tvary, v nichž se většina prefixů generuje právě z předložek primárních. Na hodnotu významu práce nahlíží zejména skrze kognitivní přístup ke zkoumání jazyka, sekundárně pak zmiňuje také postavení předložek v rámci tezí konstrukční gramatiky, která na ně pohlíží dvěma způsoby: jako na konstrukce samostatné i jako na součásti konstrukcí jiných. Třetí kapitola se zaměřuje na proces jazykové změny s ohledem právě na změny předložkového systému ve flektivním jazyce. Všimá si vnitrojazykových motivací změny i změn působených jazykovým kontaktem. V kontextu českého předložkového systému se věnuje míře vlivu němčiny a angličtiny na jeho dynamiku. Čtvrtá část práce představuje rozsáhlou případovou studii konkurence bezpředložkového instrumentálu a instrumentálu s předložkou *s*. Věnuje se funkcím instrumentálu a upozorňuje na jeho prominentní vztah s předložkou *s*. V této části se podrobně rozebírají jednotlivé typy jejich spojení pro vyjádření různých funkcí. Hlavním cílem této kapitoly je popsat proces rozšiřování standardně bezpředložkových vazeb o předložku *s*. Rozebírají se zde tedy starší reflexe tohoto jevu, nářeční vlivy a specifické oblasti distribuce předložky (plná zaměnitelnosti vazeb, doplnění po slovesech manipulace, spojení *pomocí* × *s pomocí*). U instrumentálu jsou tradičně rozeznávány dvě zcela primární oblasti funkcí: vyjádření komitativu, doprovodu a vyjádření nástroje. V práci je charakterizován vztah těchto dvou základních oblastí, a to zejména na příkladu jiných jazyků evropského areálu. Práce se pokouší doložit, že se v češtině povlovně odehrává obdobný proces sjednocování prostředků pro vyjádření těchto funkcí, který proběhl a je popsán už v jiných jazycích, které byly a jsou ve srovnatelném nebo intenzivnějším kontaktu s jazyky germánskými nebo románskými. Dynamiku předložky *s* ukazuje na drobné studii jejích dokladů v náhodně vybraném vzorku ze spontánně mluvené i připravené psané produkce v korpusech Českého národního korpusu FF UK. Přestože počty dokladů nestandardní nebo příznakové pozice předložky *s* nejsou v daném celku ohromující, dokazují, že nejde o jev nijak marginální ani přímočarý. Analýza dat prokázala signifikantní souvislost mezi nestandardní předložkou *s* a funkcí dané instrumentálové vazby a vliv zájmen v postpozici po předložce. V páté části práce je doplněna drobná reflexe dynamiky předložky *na* s podporou materiálu dotazů adresovaných jazykové poradně Ústavu pro jazyk český AV ČR, které dokumentují, jaká předložková spojení připadají uživatelům jazyka sporná nebo nepřijatelná. Hlavní motivací tohoto procesu se zdá být snaha po simplifikaci prostředků v ucelené sémantické oblasti, která je primárně výhodná pro produktora projevu. V závěru jsou shrnuty dosažené poznatky o možných motivacích sledovaných dynamických procesů.

Klíčová slova: předložka, prepozice, předložkové spojení, význam, valence, jazyková změna, jazykový kontakt, instrumentál, komitativ

Abstract

This doctoral dissertation is concerned with the dynamic processes that are at play in the development of the system of prepositions in contemporary Czech. In the first part, I review different treatments of prepositions as a word class in the Czech linguistic tradition. I use available descriptive accounts to discuss the features of two main subtypes of this category, i.e. primary and secondary prepositions, focusing in particular on the process of ‘prepositionalization’ of secondary prepositions, i.e. the grammaticalization path that leads to their emergence. The primary focus of the first part of the dissertation is the role of meaning and the semantic features of prepositions as function words, as well as the meaning which prepositions contribute to more complex linguistic items, i.e. the interrelation of prepositions and case marking and valency patterns derived from verbs. I also draw attention to prefixed words which are, in the majority of cases, derived from primary prepositions.

I approach meaning mainly from the perspective of cognitive linguistics, employing also the view of construction grammar which treats prepositions both as constructions in their own right and as parts of higher order constructions. Chapter three is concerned with the processes of language change with regards to changes in a system of prepositions in an inflectional language. I describe both language internal triggers of change and contact induced changes. I focus in particular on the extent and dynamics of the influence of German and English on the system of prepositions in Czech.

In the main part of the dissertation, I present a large-scale case study concerned with the variation and competition between the use of instrumental marked noun phrases (NP) without a preposition and prepositional phrases (PP) with the preposition *s* ‘with’ governing the instrumental case. I discuss the functions of the instrumental case and draw attention to a prominent relation between the case and the preposition *s* ‘with’, treating in detail the spectrum of formal and functional properties of such NPs and PPs. The main goal of this chapter is to describe the process of increasing use of the preposition *s* ‘with’ in originally prepositionless instrumental constructions. I discuss in turn the diachronic aspects of this process, regional and dialectal influences, and specific distributional properties of the preposition (fully interchangeable phrases, uses with verb of manipulation, and the construction *pomocí* vs *s pomocí* ‘with help of’). Two functions are traditionally described for the instrumental case: the expression of comitatives and instruments. I characterize the relationship between these two functions using the example of various languages of the European linguistic area. My aim is to demonstrate that Czech is going through a process of unification of the formal means of expression of these two functions and that this process is similar to what has been observed in languages that have been in contact with Germanic and Romance languages to the same or greater extent than Czech.

The development of this unification toward the use of the preposition *s* ‘with’ is demonstrated by a corpus study of the occurrences of the preposition in a random sample of spontaneous speech and written language sampled from the corpora of Czech National Corpus. While the relative number of occurrences of uses of the preposition in question is not very large, a closer analysis of the data shows that this phenomenon is far from peripheral, nor is it trivial. The analysis of the data has shown a significant relationship between nonstandard use of *s* ‘with’ and the function of the

instrumental construction it occurs in, an influence of pronouns immediately following the preposition has also been found.

In Chapter Five, I describe a smaller case study which is concerned with the dynamics of use of the preposition *na* 'on'. The case study is based on the inquiries of language users addressed to the language consultation service at the Czech Language Institute of Czech Academy of Sciences. These inquiries document such uses of prepositional phrases that language users find questionable or not acceptable. I conclude that the main motivation of the described processes is a pressure for simplification of linguistic inventory in a specific semantic area. This simplification is primarily favorable for discourse production. In the last part I summarize the results of the research and my conclusions about the forces driving these dynamic processes.

Key words: prepositon, prepositional phrase, meaning, valency, language change, language contact, instrumental, comitative

Seznam používaných zkratk

AGSČ: Akademická gramatika současné češtiny

AKUZ: akuzativ

ČM: Česká mluvnice

ČNK: Český národní korpus

ČŘJ: Čeština – řeč a jazyk

DAT: dativ

ESČ: Encyklopedický slovník cizích slov

GEN: genitiv

IJP: Internetová jazyková příručka

INSTR: instrumentál

LOC: lokál

MČ 1: Mluvnice češtiny 1

MČ 2: Mluvnice češtiny 2

MSC 2: Mluvnice současné češtiny 2

MSČ 1: Mluvnice současné češtiny 1

NASCS: Nový akademický slovník cizích slov

NESČ: Nový encyklopedický slovník cizích slov

PMČ: Příruční mluvnice češtiny

PSJČ: Příruční slovník jazyka českého

SSČ: Slovník spisovné češtiny

SSJČ: Slovník spisovného jazyka českého

SVS: Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení

Obsah

Abstrakt	5
Abstract	7
Seznam používaných zkratk	9
1 Úvodem	12
2 Vymezení předložek a jejich charakteristika	14
2.1 Pojetí vztahu předložek a pádu v češtině	17
2.1.1 Předložky jako prvek valence	18
2.2 Členění předložek	20
2.2.1 Vymezení primárních předložek	21
2.2.2 Vymezení a vznik sekundárních předložek	25
2.3 Předložky a jejich význam(y)	28
2.3.1 Význam (u) předložek: základní vymezení	29
2.3.2 Význam v kognitivně orientovaném přístupu	30
2.3.3 Význam v pojetí konstrukční gramatiky: zaměřeno na předložky	36
3 Koncept jazykové změny jako vývojového procesu	38
3.1 Jazyková změna: vnitrojazykové vlivy	38
3.2 Jazyková změna: vliv jazykového kontaktu	40
3.2.1 Poznámka k vlivu němčiny a angličtiny na český předložkový systém	41
3.3 Dynamika systému primárních předložek v češtině: shrnutí	42
4 Případová studie – konkurence předložkové vs. bezpředložkové vazby s instrumentálem v češtině	43
4.1 Instrumentál v češtině – forma a význam	44
4.1.2 Pojetí instrumentálu v české odborné literatuře	45
4.2 Konkurence předložkových a bezpředložkových vazeb v instrumentálu	53
4.2.1 Starší reflexe pronikání předložky do instrumentálových vazeb	54
4.2.2 Bezpředložkový instrumentál pohledem dialektologie	56
4.2.3 Případy zaměnitelnosti vazeb	56
4.2.4 Případy doplnění sloves pohybu	57
4.2.5 Části těla jako nástroje	58
4.2.6 Konkurence <i>pomocí</i> × <i>s pomocí</i>	59
4.3 Funkce instrumentálové formy v češtině a její realizace: shrnutí	60
4.4 Instrumentál vs. komitativ	61
4.4.1 Vyjadřování funkce komitativu v jazycích světa	61
4.4.2 Komitativní funkce v češtině	64

4.4.3 Komitativ z hlediska jazykového vývoje	67
4.4.4 Nástroj z pohledu kognitivní lingvistiky.....	70
4.4.5 Vztah děje a nástroje.....	70
4.5 Analýza spojení s + INSTR: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů	71
4.5.1 Metodologie práce s daty.....	71
4.5.2 Kritéria hodnocení funkcí předložkového instrumentálu	73
4.5.3 Užívané funkce: přehled a komentář	76
4.5.4 Vrstva zájmen	80
4.5.5 Výsledky analýzy: rovina funkcí.....	80
4.5.6 Výsledky analýzy: rovina zájmen.....	82
4.5.7 Výsledky analýzy: substandardní pozice předložky s	83
4.5.8 Výsledky analýzy: statistické zhodnocení.....	89
4.5.9 Ověření hypotéz	92
4.5.10 Další výhledy analýzy.....	92
4.5.11 Doplnující doklady změny	94
4.6 Funkce instrumentálu v sémantické mapě	96
5 K pohybu předložky na v současné češtině	97
6 Závěrem.....	102
Literatura	104
Přílohy.....	110

1 Úvodem

Předložky spolu s pády tvoří v češtině ucelený a velmi bohatý systém pro vyjadřování vztahů mezi jednotlivými slovy ve vyšších celcích, a to na sémantické i syntaktické rovině. Předložky stojí v češtině před jménem a tvoří tak s ním jakousi funkční jednotku. Právě skrze předložku a skrze pádovou podobu se toto jméno váže k dalším jednotkám ve větě. Pády a předložky tak fungují jako jakési jednotky konstrukčního propojování uvnitř komplexnějších celků. Neapanuje ovšem jasná shoda na tom, jaký je charakter předložek, jestliže stojí samostatně, např. jako kontextově nezapojené lexémy. Takové nejasnosti typicky vyvstávají při lexikografické tvorbě, ale i při zpracovávání valence nebo při didaktice češtiny jako cizího jazyka. Různé přístupy k jazyku na předložky pohlížejí jinak, podstatný rozdíl spočívá v tom, jestli jim vůbec přisuzují nějaký význam lexikální, nebo je hodnotí spíše jako gramatický prostředek, který bez zapojení do vyššího celku význam nemá.

Stejně jako mnohé jiné složky a oblasti jazyka doznává i systém pádů a předložek určitých dílčích nebo systémových změn. Jejich variabilitu jsem si uvědomila během devíti let, kdy jsem pracovala v Ústavu pro jazyk český AV ČR v oddělení jazykové kultury zajišťujícím e-mailovou a telefonickou poradnu pro veřejnost. Dotazy mluvčích češtiny nemiřily jen ke konkrétním případům proměňujícím se valence sloves a deverbativ, ale často k celkovému pojmání a vyjadřování vztahů prostorových (typickým případem je *progrese předložky na* ve spojení se čtvrtým nebo šestým pádem), ke srozumitelnosti a jednoznačnosti předložkových spojení, k jejich vhodnosti vzhledem ke komunikátu a v případě předložek sekundárních také k jejich lexikálnímu náboji (typickým příkladem je předložka *díky*). V jádru celé problematiky pak spočívala otázka konkurence: která vazba je vhodnější, jednoznačnější, spisovnější, případně i – podle chápání běžných uživatelů jazyka – správnější. Všechny tyto případy dokládají silný dynamický proces uvnitř kategorie předložek. Ve své disertační práci se zabývám právě tímto procesem a ráda bych nabídla různé úhly, jak na něj nahlížet.

V první části práce charakterizuji oblast předložek, popíšu konstitutivní rysy předložek primárních a vznik a specifika předložek sekundárních. Zajímat mě tak bude diferenciací uvnitř kategorie předložek, vztah předložek a pádu, vztah předložek a slovesných prefixů. U sekundárních předložek se zaměřím na princip prepozicializace, který ukazuje, které rysy jsou členům nehomogenní kategorie předložek i přes veškeré rozdíly společné. Právě tyto rysy totiž budou nabývat výrazy a spojení při odchylování se od své funkce původní (svých funkcí původních) a při nabývání a posilování funkce předložkové.

Hlavní oblastí mého zájmu je podstata významu předložek. Ten budu zkoumat primárně za pomoci několika přístupů kognitivní lingvistiky a zohledním i sociální podstatu významu v komunikaci. Hlavní otázka, kterou si kladu, je, jaký charakter má význam předložek a jak se tento charakter projevuje v případech, kdy v předložkovém systému dochází ke změnám.

Vztah pádu a předložky, funkci předložky jako takové a jeden dílčí posun českého předložkového systému ilustruji v případové studii konkurence bezpředložkového a předložkového instrumentálu. Instrumentál jsem si vybrala proto, že při pronikání předložky s do tradičně bezpředložkových vazeb – které zde v úvodu postavím jako hypotézu a později se ji pokusím doložit – se nemění pád daného připojení, pouze se formálně rozšiřuje o předložku. V případové studii tedy představím kategorii instrumentálu, jeho funkce a způsoby jeho vyjádření a na příkladech a kvalitativní analýze

korpusových dokladů doložím její podmínky a aspekty. Analýzu doplňuji o návrh sémantické mapy zobrazující vztahy předložkového instrumentálu.

2 Vymezení předložek a jejich charakteristika

Označení *prepozice* pochází z latinského *praepositio* téhož významu odvozeného z *praepōnere*, jež je složeninou s významem „klást napřed“ (Rejzek 2001, str. 499n.). Výraz *předložka* je doslovným překladem, resp. kalkem latinské předlohy.¹ Při definici či výkladu předložek se nezdá zmiňují také *postpozice*, v české literatuře označované jako *záložky*² (viz Čermák 2011, str. 206; nebo Lotko 2001, str. 81, 83), s tím, že nejsou pro češtinu typické.³ Právě syntaktická antepozice, tedy pozice před jmenovou frází, bývá uváděna mezi základními rysy chování předložek v češtině, resp. flektivních jazycích typu češtiny.

Z hlediska formální morfologie lze předložky chápat jako jednu ze slovnědruhových kategorií, vymezenou na základě určitých shodných nebo signifikantně podobných lexikálních, morfologických a syntaktickými vlastností. V češtině jsou tradičně pojímány jako slova synsémantická, v širším kontextu bývají řazeny také mezi tzv. funkční slova, jejichž funkcí je primárně vyjadřovat gramatické vztahy ve větě. Konkrétní platnost funkčních slov se odvíjí od jejich zapojení do vyššího celku (spojení, věty, textu). Až v něm bývá jejich význam dotvářen, konkretizován.

Vymezení předložek v češtině uváděná v různých českých mluvnicích se v základní charakteristice shodují. Předložky jsou charakterizovány jako neohebný⁴, významově nesamostatný, resp. neplnovýznamový, synsémantický slovní druh. Při popisu jejich funkce/funkcí se ovšem zdroje mírně rozcházejí, a to primárně v tom, jaký je vztah předložky a pádových formantů při stavbě jednotlivých syntaktických konstrukcí a v určení jejich syntaktické a sémantické přináležitosti, tj. k čemu ve větě se předložky primárně vážou.

Předložky jsou typicky vymezovány na škále morfém–lexém. Mluvnice češtiny 2 je totiž chápe jako „morfémové útvary“ (MČ 2 1986, s. 197). Akademická gramatika spisovné češtiny tuto tezi rozvádí poukazem na nesoulad formy a funkce předložek: „Vzhledem k funkci by předložky mohly být považovány za morfémy, avšak formu mají lexémovou“ a poukazuje na rozpor předložek primárních a sekundárních v tom, že oproti primárním předložkám většina sekundárních předložek a víceslovných předložkových výrazů „vede k uplatnění slovnědruhového kritéria obsahově-významového při zohlednění formální samostatnosti“ (AGSČ 2013, s. 508). Většina zdrojů předložky pojímá jako lexémy specifického typu, jejichž funkce spočívají ve vztazích, které spoluutvářejí při zapojení do větších celků.

¹ Jungmann uvádí též *předsloví* a *předslovce* (Jungmann 1837, str. 468), pravděpodobně ještě nebyly rozlišovány předložky od předpon.

² Jako systémovější termín pro *postpozici* by se v české lingvistice nabízel výraz *příložka* podle paralely opozice *předpona–přípona*. Za tento postřeh děkuji Robertu Adamovi.

³ Přestože se nemožnost stát v postpozici uvádí jako kritérium i u sekundárních předložek, neplatí to pro ně vždy. Kupříkladu výrazy *(ne)počítaje v to / (ne)počítajíc v to* či *nevyjímaje/nevyjímajíc*, které jsou uváděny jako sekundární předložky (např. Vondráček 2013), stojí nezdá až za jménem, k němuž se vztahují, respektive na konci celé klauze. K tomuto tématu zejména viz (Uhlířová 2011).

⁴ „Neohebnost je původním rysem předložek primárních [...] a získaným rysem předložek sekundárních vzniklých ustrnutím tvarů ohebných slovních druhů [...]“ (AGSČ 2013, s. 508).

Zapojení předložek do onoho většího celku, založeného na určitém minimálním vztahu, je v českých zdrojích chápáno buď jako a) jednosměrné, nebo b) obousměrné.⁵

a) Jednosměrným pojetím vztahu mám na mysli takové, které předložku pojí (explicitně jen) se jménem. Podle něj spolu předložka a jméno tvoří vyšší jednotku, ze syntaktického hlediska větný člen (např. NoČJ 1972, s. 32; ČM 1981, s. 105; ČŘJ 2011, s. 90), předložka je tedy zapuštěna do vyššího celku. Tento celek pak může být v nějakém vztahu k celkům jiným.

b) Obousměrným pojetím rozumím to, podle něž je předložka jazykovým prostředkem vyjadřujícím vztah jména ke slovesu nebo jinému jménu (např. AGSČ 2013, s. 506). Předložky tedy vyjadřují „vztah jmen k jejich řídícím větným členům [...] a podílejí se tak na vytváření syntaktických i jiných významů“ (MSČ 1 2010, s. 282).

Sem bych řadila i pojetí v MČ 2 vycházející z koncepce primárních a sekundárních funkcí slovních druhů: „Funkcí předložek je zprostředkovat vztah dominujícího slovesného nebo jmenného významu s dominovaným významem jmenným,“ a to tak, že „umísťuje význam dominujícího slovesa nebo jména v sémantickém prostoru dominovaného jmenného významu“ (MČ 2 1986, s. 198).

Pro přehled uvedu vybrané relevantní pasáže o podobách významu u předložek z několika stěžejních přehledových prací věnovaných české gramatice:⁶

ČM: „Předložky vyjadřují podobné bližší okolnosti jako příslovce, ale teprve ve spojení se jmény, jejichž pád řídí. Teprve v těchto předložkových pádech uplatňují svůj význam a vyjadřují vztahy mluvnické [...]“ (ČM, s. 105),

„[...] předložky [...] jsou pomocnými slovy při realizaci syntaktických i lexikálně vztahových významů jmen [...]“ (ČM, s. 108),

„Mají sice vlastní význam, ale ten se projevuje teprve ve spojení předložky se jmény [...], s nimiž se spojují. Předložka tvoří se svým jménem předložkový pád (předložkovou vazbu)“ (ČM, s. 312).

MČ 2: „Předložky jsou volné morfémové útvary, které specifikují podstatná jména a teprve spolu s nimi se podílejí na výstavbě ZVS (základové větné struktury, pozn. HP). Jejich významové a funkční vlastnosti lze tedy vykládat jedině v těsné souvislosti s výše vyloženou soustavou základních slovních druhů, zejména pak s funkčními a významovými vlastnostmi primárních i sekundárních funkcí substantiv [...] Předložky se tedy významně, avšak nesamostatně podílejí na výstavbě ZVS a jejich derivátů“ (MČ 2, s. 25),

⁵ Opozici jednosměrnosti a obousměrnosti zakládám na jednoduchém principu linearitě textu. Odkazovat mohu i k principům závislostní syntaxe. Předložka bývá tradičně přičleňována ke jménu a spolu s ním tvoří jeden uzel struktury, to by odpovídalo jednosměrnému pojetí. Může být ale chápána i jako samostatný prvek, závislý na jméně nebo slovese, často ale specifikuje sémantiku jména, které po ní následuje. Stojí tak v jakési syntaktické interpozici spojujícího prvku, který se váže k prvku vpravo (řídícímu) a vlevo (k němuž větněčlensky přináležejí).

⁶ Zdroje jsou seřazeny chronologicky, aby bylo možné sledovat i linku vývoje pojetí.

„Nezákladní slovní druh předložky (prepozice) je tvořen třídami funkčně i sémanticky nesamostatných morfémových útvarů, které specifikují a modifikují pád substantiva a jeho funkčních ekvivalentů a spolu s ním se podílejí na výstavbě věty a textu“ (MČ 2, s. 197).

PMČ: „Tento slovní druh je neohebný a významově nesamostatný (synsémantický). Předložky spoluvytvářejí syntaktické a nesyntaktické významy jmen jakožto součást jejich pádových podob. Vyjadřují především povahu vztahu jména ke slovesu nebo jinému jménu ve větě“ (PMČ, s. 341–342).

ČŘJ: „Předložky jsou vztahová slova ve spojení s pády, a tedy s pádovými příponami. Jsou primárně vyjadřovacím prostředkem závislosti mezi slovesy a závislými jmény: [...] Gramatická slova mají i své (obecné) lexikální významy, jichž se v syntaxi využívá k významové výstavbě věty [...] Význam předložek se projevuje hlavně ve funkci příslovečné a přívlastkové, ve funkci předmětové jsou předložky jen gramatickým prostředkem vztahu“ (ČŘJ, s. 281),

„Po stránce sémantické vyjadřují předložky/prepozice podobně jako příslovce okolnostní významy, avšak na rozdíl od nich nikoli samostatně, ale vždy ve spojení se jmény“ (ČŘJ, s. 87),

„Předložky nejsou samy o sobě větným členem, avšak tvoří větné členy ve spojení se jménem [...]; podílejí se tedy na výstavbě větné, ale nesamostatně, jen ve spojení se jmény“ (ČŘJ, s. 89).

MSČ 1: „Předložky jsou neohebný a významově nesamostatný (synsémantický) slovní druh. Pojí se ke jménům v různých pádech (kromě vokativu), vyjadřují vztah jmen k jejich řídicím větným členům a podílejí se tak na vytváření syntaktických i jiných významů.“ (MSČ 1, s. 282).

AGSČ: „Předložky specifikují syntaktickou platnost substantiv (méně často i příslovci) označením jejich vztahu ke slovesu nebo jinému jménu (podstatnému nebo přídavnému jménu nebo příslovci). K vyjádření povahy gramaticko-sémantických vazeb k jinému jménu nebo slovesu slouží jejich syntaktická funkce spoluurčovatele větněčlenské platnosti postponovaného jména (resp. syntaktického komplexu, který předložky s následujícím jménem tvoří) a morfosyntaktická funkce spoluurčovatele pádu. [...] Z hlediska syntaktického nejsou předložky samostatným větným členem; tvoří syntaktický celek s následujícím jménem. Vnímání předložky a jména jako jedné formálně vícečlenné syntaktické jednotky je ovšem výrazem zvoleného teoretického rámce, existují i přístupy odlišné. Pro předložky jako slovní druh je příznačný dílčí nesoulad mezi formou a funkcí. Vzhledem k funkci by předložky mohly být považovány za morfémy, avšak formu mají lexémovou. Sémantická plnost většiny sekundárních předložek a víceslovných předložkových výrazů [...] vede k uplatnění slovnědruhového kritéria obsahově-sémantického při zohlednění formální samostatnosti. Z tohoto hlediska primární předložky (zčásti totožné s prefixy) jakožto lexikální morfémy tvoří hranici slovního druhu, jehož podstatu ve vyšší míře naplňují předložky sekundární a víceslovné.“

„Na základě morfosyntaktické role předložek jako spoluurčovatele pádu je lze klasifikovat právě podle gramatického pádu, který spolu s koncovkou substantiva vyjadřují.“ (ASGČ, s. 508).

NESČ: „Neohebný slovní druh, jehož hlavní funkcí je udělit pád svému komplementu (nejčastěji substantivu), čímž usouvztažňuje komplement s jiným elementem ve větě. V tradiční mluvnici slovní druh synsémantický.“ (NESČ 2017, heslo Předložka (prepozice)),

„V tradičních koncepcích, které popisují strukturu věty na principu větných členů chápaných jako funkce autosémantických slovních druhů, se p[ředložky] pokládají za součást pádové formy substantiva (a tvoří s ním větný člen). V jiných popisech se předložka pokládá za samostatnou syntaktickou jednotku: v některých dependenčních gramatikách za dominující výraz přidělující pád nominální skupině (a připouštějící adjunktvy: zřetelně nad průměrem), v složkových gramatikách za hlavu předložkové fráze.“ (NESČ 2017, heslo Předložka (prepozice)).

Příručky se liší už ve struktuře a rozsahu zpracování výkladu. To je dáno jistě i jejich zaměřením a účelem (NESČ jako přehledový zdroj zmiňuje různé lingvistické přístupy, kdežto mluvnice jsou svým charakterem zejména výkladové, tedy komplexnější). Předložky jsou ve všech uvedených zdrojích řazeny pod slovní druhy nezákladní, neohebné a tzv. nesamostatné – zdroje se terminologicky rozcházejí. Uváděné definice nejsou v přímých rozporech. Všechny chápou předložky jako významově i funkčně ne plně samostatné, ale odlišují se v míře oné (ne)autonomie. Nejvýš, tedy pouze jako morfémové útvary specifikující pád, je pojímá MČ 2. I AGSČ mluví u primárních předložek o platnosti morfémů, ale lexikálních, čímž jádru předložek přičítají lexikální charakter významu, nikoli funkční či pouze gramatickou. Následně jsou chápány na škále od složky pádové podoby přes spoluurčovatele pádu až po prostředek řídicí, udělující pád. Nejvyšší míru a autenticitu významu jim podle výkladů vedle AGSČ přiznává ČM: předložky podle ní uplatňují význam, přičítá jim tedy určitý význam ještě před zapojením do vyšší struktury. Podle většiny z rozebíraných zdrojů předložky vyjadřují vztah(y) jména k jednotkám jiným, ČM je dokonce chápe jako pomocná slova při realizaci vztahů syntaktických i lexikálních. Všechny zdroje se shodují, že předložky nemají samostatnou syntaktickou platnost, nýbrž participují na větších celcích. Jediný NESČ jakožto zdroj přehledový zmiňuje dvě hlavní protichůdná chápání postavení předložek v celku: jako součást pádové formy a jako samostatných jednotek. Největší nejednotnost v těchto výkladech panuje ve vztahu předložky a pádu, resp. pádové formy.

2.1 Pojetí vztahu předložek a pádu v češtině

K otázce funkce předložek se váže poměrně komplikovaná problematika vztahu předložek a pádu, respektive pádových formantů. Havránek a Jedlička uvádějí, že předložky pád řídí (ČM 1980, s. 105). Častěji se však zdroje shodují na méně jednostranném vztahu předložky a pádu, jímž je „specifikace a modifikace pádového významu“ (MČ 2 1986, s. 199), „funkce spoluurčovatele větněčlenské platnosti postponovaného jména [...] a morfosyntaktická funkce spoluurčovatele pádu“ (AGSČ 2013, s. 508). Podle PMČ jsou předložky dokonce součástí pádových forem: „spoluvytvářejí syntaktické a nesyntaktické významy jmen jakožto součást jejich pádových podob“ (PMČ 1995, s. 341–342), v tomto duchu se bez přímého odkazu na pádové formy vyjadřuje i MSČ 1: „podílejí se [...] na vytváření syntaktických i jiných významů“ (MSČ 1 2010, s. 282).

Vazby s jedním pádem mohou mít ve větším celku různé funkce, jinak také sémantické role. Některé pády se typicky objevují na pozicích valenčních doplnění, např. akuzativ v pozici patientu, dativ v pozici adresáta, resp. recipienta, beneficenta. Pro některé pády je v češtině typická funkce adverbialní, např. pro lokál, jediný pád realizovaný vždy za pomoci předložky, je to vyjádření místa. Např. v adverbialních spojeních v + LOC odpovídá vyjádření místa jakožto prototypická funkce lokálu

prototypické funkci předložky *v*. S jednotlivými pády se také pojí různý počet předložek a jednotlivé předložky se pojí s různým počtem pádů. Ke spojení předložek a pádů poznamenává Christian Lehmann, že „prepositions can express finer distinctions than cases can because there are more of them“ (Lehmann 2002, s. 19). To je i v češtině nesporné: už jen počet primárních prepozic počet pádů významně převyšuje. Jedna primární předložka se dokonce může pojit s různými pády a spoluutvářet vztahy různé povahy, související na první pohled jen zdánlivě. Většina primárních předložek není fixně vázána na pád, ale má jistou samostatnost danou širší kombinovatelností. Sekundární prepozice pak možné kombinace ještě zmnožují, se sémantikou pádu ovšem souvisejí vzhledem ke svému původu a funkci volněji než předložky primární. Předložky by tak mohly fungovat jako prostředek upřesňující funkci pádu. Kupř. pro instrumentál je v češtině nejtypičtější předložka *s* a předložka *s* se zase vyskytuje takřka výhradně v instrumentálu (o tom více celá kap. 4 *Případová studie – konkurence předložkové vs. bezpředložkové vazby s instrumentálem v češtině*), jejich vztah je tedy logicky velmi úzký, až prioritní. V tomto vztahu si funkce pádu a předložky nejen odpovídají, ale podle mě se i podporují.

Na vztah předložek a pádu lze nahlížet se dvěma základními otázkami. První je, pokud přijmeme, že pád i předložka mají v podstatě tutéž funkci, zda předložka pád řídí, je tedy jednotkou určující, nebo modifikuje, je tedy jednotkou upřesňující. Tato otázka neleží v centru mé pozornosti, zaměřující se na aspekty funkcí předložek a jejich sémantický potenciál. Druhou otázkou je charakter vztahu mezi funkcí pádu a funkcí předložky, tedy zda se vyjádření jejich funkcí doplňují, podporují, případně až reduplikují, nebo zda si sémanticky konkurují. Zastávám stanovisko, že jejich principiální funkce jsou v češtině v podstatě obdobné. V konkrétních případech je podstatná kombinace těchto potenciálních funkcí. Teprve jejich kombinací je vyjádřen vztah komponentů ve větším celku. Zajímá mě, zda nastávají případy, kde si funkce pádu a funkce předložky mohou v konkrétních vyjádřeních plně odpovídat. V takovém případě by totiž užití obou prvků bylo pro vyjádření gramaticko-syntaktického vztahu *de facto* redundantní. Proto se domnívám, že by byl stav plného překryvu z hlediska jazykové úspornosti nevhodný. Vedle tohoto krajního bodu ale může existovat celá škála (ne)souladu v konkrétních kombinacích konkrétních funkcí pádu a předložky, a to od harmonie po hypotetické krajní případy disharmonie, rozporu.

2.1.1 Předložky jako prvek valence

Vztah předložek a kategorie pádu souvisí také s valencí slovesa nebo deverbativa. NESČ ji definuje jako „[p]očet a povaha míst (argumentů/aktantů//participantů), které na sebe sloveso (popř. slovo jiného slovního druhu) váže jako pozice obligatorní n. potenciální [ve dvourovinné valenční syntaxi] / fakultativní [ve funkčním generativním popisu]“ (NESČ 2017, heslo Valence). Valencí vyžadovaný člen nějaké struktury, v jejímž jádru je verbum nebo deverbativum, je v češtině vždy v určitém pádě, a to bezpředložkovém nebo předložkovém. V českém prostředí se objevují dvě hlavní pojetí valence, dvourovinná valenční syntax a funkční generativní popis.

Dvourovinná valenční syntax je spojena se jménem Františka Daneše a Zdeňka Hlavsy, vznikala v Ústavu pro jazyk český (tehdejší ČSAV) v 60. a 70. letech 20. století (viz Daneš–Hlavsa 1981, 1987). Valenci nahlíží jako komplex zpracování obsahu na rovině gramatické, tu zaznamenává gramatický vzorec, a sémantické, tu zaznamenává sémantický vzorec. Předložková vyjádření jsou značena na

rovině gramatického větného vzorce. Vždy se připojují ke jmenné části spolu se značkou pádu. Minimálně na grafické rovině jsou tedy přidruženy k valenční pozici, přestože je tato pozice valenčně vyžadována a připojena rekcí. Klasifikaci sémantických rolí participantů (viz např. Daneš 1985, s. 57), z nichž pak vychází sémantický větný vzorec, využívat ve své práci nebudu.

Hlavními představiteli funkčního generativního popisu jsou Petr Sgall, Jarmila Panevová a Eva Hajičová a jako celek vychází z prací Luciena Tesnière (viz např. ustavující práce Sgall 1967; Panevová 1980; tištěný valenční slovník: Lopatková – Žabokrtský – Kettnerová 2008). Tento přístup byl formován při Univerzitě Karlově a dnes je rozvíjen v Ústavu formální a aplikované lingvistiky UK. Vychází z něj dva stěžejní projekty: Pražský závislostní korpus a slovník Vallex, nyní už ve verzi Vallex 3.0.⁷ Funkční generativní popis nerozlišuje popis gramatický a sémantický, ale sdružuje obě roviny do jedné, pojímané jako funkce – jednotlivým složkám valenčního rámce nebo závislostního stromu v případě grafického znázornění komplexní struktury věty či souvětí přiřazuje tzv. funktoři, které jsou značkami „udávajícími typ syntakticko-sémantického vztahu valenčního doplnění k řídicímu slovesu“. Rozlišují aktanty a volná doplnění,⁸ oba typy pak mohou být obligatorní nebo fakultativní. Aktanty jsou „konstitutivní prvky jeho valenční struktury“ a jsou děleny na aktora, patient, adresáta, původ a výsledek. Volných doplnění je pak značné množství, vymezena jsou jako „především doplnění adverbialního typu“ (kap. Theory ve Vallex 3.0). Ve valenčním rámci, prostředku znázornění valenční struktury, není zaznamenávána predikátová část a předložka je vždy přidružena k danému funktoři spolu se signalizací pádu jména, které je funktořem reprezentováno.

Ve své práci budu výběrově užívat terminologii ze dvou rovin. Zprvce základní terminologii větněčlenského přístupu, jak je ukotvena ve školské praxi i v některých mluvnících. Tam, kde půjde o popis základních vztahů ve větě, mi připadá jako dostačující a srozumitelná. Zadruhé pak terminologii funkčního generativního popisu, zejména její pojetí funkční kategorizace jednotek v syntaktické struktuře. Chápat dané pozice struktur jako funkce, resp. funktoři je způsob, jak dojít podle mě tolik nezbytného spojení sémantiky a gramatických prostředků, jimiž jsou sémantické obsahy realizovány. Zjednodušení těchto vztahů, které s sebou systematizace funkčního generativního popisu přináší, je daní za jeho ucelenost. Protože se ovšem nezabývám klasifikací jednotlivých komponentů valence, nejsou pro mě některá komplikovanější místa, případně formální řešení určující. Z klasifikace funkčního generativního popisu budu vycházet především v analýze (kap. 4.5 *Analýza spojení s + INSTR: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů*).

Ani jeden ze stěžejních přístupů k valenci uplatňovaných u nás tedy předložky neopomíjí. Nepojímají je jako prvek konstitutivní, ale přičleňují ho ke jmenným frázím, kde předložka modifikuje podobu jména, resp. funkci v kombinaci s tím, jak totéž činí pád.

⁷ Oba projekty jsou dostupné na webových stránkách Ústavu formální a aplikované lingvistiky UK (ke dni 18. 3. 2018).

⁸ Nově též kvazivalenční doplnění (viz MSČ 2 2014, s. 50n.)

2.2 Členění předložek

Předložky lze jako kteroukoli jinou slovnědruhovou kategorii dále kategorizovat podle několika různých kritérií. Můžeme je dělit podle původu, počtu jednotek, jimiž jsou tvořeny, podle pádové příslušnosti a v neposlední řadě podle typu vztahů, které spoluutvářejí.

Nejobvykleji předložky dělíme podle jejich **původu** a na základě jejich morfosyntaktického chování⁹ na předložky primární a sekundární, teprve u sekundárních může být zohledňován počet jednotek (slov), z nichž se daný předložkový výraz skládá (viz např. Čermák 1996;¹⁰ Blatná 2006). Sekundární předložky lze také samostatně rozlišovat podle jejich formálního původu.

Členění na předložky primární a sekundární se pro potřeby obecné slovnědruhové klasifikace bere za výchozí. Na případu vzniku sekundárních prepozic se dají dobře sledovat principy slovnědruhové transpozice. Dokládá totiž potřebu a proces vzniku nových prostředků pro vyjádření různých typů vztahů. Předložky sekundární přebírají jen určitou část rysů předložek původních. Vyjadřují omezenější počet vztahů, často pouze jeden typ vztahu, v souvislosti s tím mívají i nižší frekvenci výskytu, pojí se zpravidla s jedním pádem, mohou mít stylový příznak, zpravidla se chovají jinak z hlediska mluvnického taktu a nefungují jako prefixy. Společným rysem primárních a sekundárních prepozic je tak zejména jejich funkční zapojení.

Členit předložky podle toho, s jakým **pádem** se pojí, je jedním z účinných nástrojů zejména v didaktice jazyka, například při učení se cizího jazyka. Takový přehled existujících kombinací a jejich frekvence dnes nabízejí nejen preskripční jazykové zdroje, ale zejména ty deskripční. Například tak můžeme porovnávat, co říkají jazykové příručky o vazbě předložky s s druhým pádem v konstrukcích typu *sníh padá se střechy* a v jaké míře se tato vazba skutečně vyskytuje v současném úzu. Z toho lze následně vyvozovat případná doporučení.

Z hlediska **funkce** lze rozeznávat předložky (spolu)vyjadřující vztahy lokální, temporální, kauzální atd. Jakýkoli vztah předjímá minimálně dvě jednotky, mezi nimiž se tvoří. Jak jsem zmínila, v přehledových pracích se objevují dvě koncepce vztahů, v nichž předložky figurují, a to jednosměrná, v níž tvoří jazykovou jednotku předložka a jméno, a obousměrná, podle níž předložka funkčně vyplňuje prostor mezi jménem a slovesem nebo jiným jménem. Toto rozlišení rozvádí František Čermák (1996, s. 32):

1. valenčně vázaná funkce vyjadřující vztah mezi verbem a jménem,
2. valenčně vázaná adnominální funkce vyjadřující vztah mezi dvěma jmény,
3. nevalenční adverbialní funkce vyjadřující vztah mezi větou a adverbiale.

Rozdíly mezi typy předložkového uplatnění bývají reflektovány i jinde. Dana Konečná píše o rozdílu mezi vazbami lokálními a rekčními a doplňuje, „že přechody od pojetí lokálního k rekčnímu (*hrabat*

⁹ Kroupová uvádí výčet typických rysů primárních předložek ze synchronního hlediska, kupříkladu „možnost být prostředkem slovesné reky“ nebo „možnost být hlavním konstrukčním prvkem frazeologického obratu“. Tyto rysy značně rozšiřují kritérium diachronní sledující zejména etymologii předložek a podle Kroupové je mohou vykazovat i některé předložky sekundární (Kroupová 1974, s. 268).

se v cizím stole — hrabat se v něčem) jsou živé, produktivní, aktuální“ (Konečná 1974, s. 261). V následujících podkapitolách se budu kritériím vnitřní stratifikace kategorie předložek věnovat trochu podrobněji. Vymezení jejich rysů by mělo naznačit i motivaci různých změn, které lze v předložkovém systému češtiny sledovat. Nejprve se zaměřím na dělení formálnějšího typu, které se zakládá na původu předložek a jejich pozici a schopnosti se formálně spojovat s jinými jednotkami, a to na rovině fonetické i slovotvorné.

2.2.1 Vymezení primárních předložek

Primární předložky představují předložkové jádro. Toto jádro je sice vysoce stabilní, přesto se nezřídka diskutuje o jeho rozšíření o několik předložek, které v procesu prepozicializace postoupily natolik, že se funkčně plně ustálily a ztratily rysy původní kategoriální příslušnosti.

Jak zachycuje i užívaná terminologie, jako předložky primární, tedy vlastní a původní, jsou nejčastěji chápány takové jednoslovné výrazy, které nikdy v jazyce neplnily jinou než předložkovou funkci, tzn. že jako předložky už vznikly a vyjma možných specifických užití v metajazyce se vždy užívaly pouze ve funkci předložek (pojily se se jmennou frází formálně i významově, neměly funkci samostatných větných členů apod.). Jsou to „vesměs slova nemotivovaná“ (MČ 1 1986, s. 514), respektive „slovotvorně nederivovatelné“ morfémové útvary (MČ 21986, s. 197). Miloslav Vondráček definuje primární předložky jako ty, jež náleží „k jádru slovního druhu a nemají analogie v jiných slovních druzích (zato je mají mezi morfémy)“ (AGSČ 2013, s. 508).

Skupinu primárních předložek tvoří podle MČ 1 výrazy *do, k, o, ob, od, po, pod, pro, před, přes, při, s, u, v, z, za* a jejich případné vokalizované podoby. U primárních předložek jsou uvedeny i dva výrazy složené ze dvou předložek, *zpod* a *zpoza* (MČ 1 1986, s. 514). Novější práce ovšem tento výčet rozšiřují. Etymologické kritérium vymezení se totiž nezdá být dostačující. U většiny předložek řazených tradičně k primárním si etymologické a funkční kritérium odpovídají, v několika málo případech ovšem nikoli. Hledisko diachronní pracuje s neměnnými východisky, genezi jazykového prvku sleduje od jejího počátku. Hledisko synchronní se zakládá na datech živého jazyka a jako výchozí pro výzkum staví aktuální úzus a vnímání, případně i hodnocení daného prvku současnými uživateli jazyka.

Terminologické odlišování vlastních/původních a nevlastních/nepůvodních se ze své podstaty zakládá na kritériu etymologickém. Pokud výraz vznikl jako předložka a nikdy nenabýval nějaké významnější nepředložkové rysy, odpovídá standardně kategorii předložek primárních. Vedle nich ovšem existuje skupina výrazů, které byly prokazatelně generovány z nepředložkového jádra, prošly ovšem takovým vývojem, že v současném jazyce už plní pouze funkci předložkovou. Kritérium nepůvodnosti by tak bylo v podstatě jediné, které by je z kategorie primárních předložek vyřazovalo. Dají se nazývat i jako primární předložky s genetickým příznakem nepůvodnosti. Kroupová je pak označuje jako stabilizované předložky sekundární a dělí na bezkontaktní, u nichž se jiná než předložková funkce nevyvinula, a b) konadverbiální, které mají vedle předložkové platnosti i adverbiální (Kroupová 1971, s. 226). V práci věnované předložkám ve slovenštině a polštině k tomu Marta Vojteková píše: „Zo súčasného hľadiska by však súbor prvotných predložiek redukcíou na tzv. etymologické kritérium nebol kompletný. Nazhŕňal by totiž predložky, ktoré etymologicky predložkami neboli, ale dnes sa v iné jako predložkovej funkcii a mimo spojenia s pádmí nepoužívajú,

preto je ich zaradenie k súčasnému systému prvotných predložiek nevyhnutné“ (Vojteková 2008, s. 17). Autorka tak řadí k primárním předložkám ve slovenštině i *medzi, proti, okrem, skrz* a v polštině předložky *wskutek, wobec, wbrew, podczas, między, śród*. Kritérium funkce, tedy že primárními prepozicemi jsou ty jednoslovné výrazy, které se synchronně neužívají v jiné než předložkové funkci, se obecně uplatňuje i v českém prostředí. V PMČ jsou kritérium původu a kritérium omezení platnosti slovnědruhové příslušnosti u definice původních předložek propojeny; autoři tyto předložky chápou jako „staré jednoslovné útvary, plnící vždy jen funkci předložkovou“ (PMČ 1995, s. 346). Novější MSČ 1, založená na datech jazykových korpusů, mezi vlastní předložky řadí i výrazy, jež se dříve užívaly (také) v jiné než předložkové funkci, ale jsou „z hlediska dnešního tvaru neodvozené a neplní jinou než předložkovou funkci“: *podle, mezi, proti* a ve shodě s MČ 1 rovněž dvě složené předložky *zpod* a *zpoza* (MSČ 1 2010, s. 282). MČ 1, starší téměř o čtvrt století než MSČ 1, ovšem uvádí *mezi* jako příklad předložky nevlastní se zastřenou motivací a *dle* jako typ ustrnulého pádového tvaru substantiva, tedy rovněž jako nepůvodní předložkový výraz (MČ 1 1986, s. 514n).

2.2.1.1 Fonetické kritérium vymezení (primárních) předložek

České jednoslabičné primární předložky vykazují obdobné fonetické rysy. Pro češtinu je typický stálý přízvuk na první slabice slova nebo slovního spojení, „tj. na slabičné předložce, kdy jako jeden rytmický celek vyslovujeme a přízvukujeme první slabiku v předložkových spojeních“. Taková spojení vyslovujeme jako „jeden zvukový, fonetický celek“ a jsou tvořena plnovýznamovým slovem a původními jednoslabičnými předložkami nebo vokalizovanými podobami neslabičných předložek (Hůrková 1995, s. 37n). Jiřina Hůrková jmenuje i případy, kde toto pravidlo není plně dodržováno, např. při zdůraznění jádra výpovědi nebo následuje-li nesklonné slovo či příslovce (Hůrková 1995, s. 38). Podle EŠČ je toto pravidlo „v běžné denní komunikaci spontánně dodržováno“, ale „[ve] čteném projevu a jazykově složitém výkladu se předložky často stávají předrážkami, zejména u méně schopných mluvčích“ (EŠČ 2002, s. 478). Jiří Zeman pak toto pravidlo vnímá spíše jako kontextuální tendenci: „Pravidla o přízvukování předložek v češtině dodržována nejsou, a to ani v oficiální komunikaci (např. mediální), ani v soukromé. Předložky mohou být přízvukné i nepřízvukné, a to i v téže výpovědi realizované tímž mluvčím. Jsou tedy nepřízvuknými slovy, která v jistých pozicích získávají přízvuk. Jejich přízvuknost ovlivňují faktory rytmizační, významový a artikulační“ (Zeman 2008, s. 136). Byť je dle ortoepické kodifikace spojování jednoslabičné vlastní předložky s následujícím slovem považováno za základní realizaci, chápe EŠČ „přechod přízvuku z vlastní předložky na jméno jako alternativní standardní formu: vzniká-li velmi dlouhý takt [...] a je-li po předložce *adv[erbiu]*“ (EŠČ 2002, s. 478).

Jednoslabičné nevlastní předložky však ve srovnání s těmi tradičně vymezenými jako vlastní podle příruček s následujícím slovem přízvukný celek netvoří, „přízvuk nepřejímají a bývají předrážkou“ (EŠČ 2002, s. 478). To potvrzuje i Jiřina Hůrková, která tvrdí, že „zpravidla slovní přízvuk nemívají“ na rozdíl od možných vokalizovaných podob, které se co do přízvuknosti „chovají jako slova dvouslabičná, mají tedy přízvuk na první slabice“ (Hůrková 1995, s. 40). Bohuslav Hála a Milan Romportl kromě nich uvádějí i vokalizované podoby vlastních předložek mající dvě slabiky *pode, beze* (Hála–Romportl 1967, s. 69). Fonetické kritérium by tak dvouslabičné výrazy *mezi, podle* a *proti* z množiny primárních předložek stále vyčleňovalo. Bohužel nedisponuji relevantními daty, jak s nimi

mluvčí dnes zacházejí. Předložky nevlastní se pak co do realizace přízvuku v souvislé řeči chovají homogenně. Přízvuk nebo přízvuky, které nesou, odpovídají jejich formální podobě, počtu slabik jejich jednotlivých komponentů.

2.2.1.2 Funkční a sémantická korelace předložek s prefixy

Většina českých primárních předložek se ustálila i ve funkci prefixů a jsou i jedněmi z nejčastějších částí příslovečných spřežek. Prefixy jsou chápány jako prostředky k modifikaci slovnědruhového významu, které se ke slovnímu základu připojují v procesu derivace. Jakožto afixy fungují na úrovni slovotvorby i prefixoidy typu *bio-*, *mini-*, *porno-*, *super-*. Na jejich vymezení (části složenin × specifické prefixy) dosud v bohemistických výkladech nepanuje shoda.¹¹

Miloslav Vondráček k tomu píše, že primární předložky „mají [analogie] mezi morfémy“ (AGSČ 2013, s. 508).¹² Možnost fungovat jako slovotvorné morfémy přispívá k pojetí, že primární předložky mají nějaký obsahový potenciál, spektrum vztahů, v nichž je každá daná jednotlivá předložka uplatnitelná. Jen tak je možné pomocí předložkových prefixů slovotvorné významy re-produkovat, např. užívat prefix *v-* pro vyjádření pohybu směrem dovnitř u sloves označujících různé události nebo procesy. U prefixů je oproti předložkám, z nichž jsou generovány, tento obsah potenciálních významů zúžen, prefigované podoby jsou v podstatě zakonzervovány a případné nové často tvořeny spíše na principu analogie (*vejít – vjet – vběhnout – vplížit se – všourat se; zhodnotit – zanalyzovat, zpoplatnit – zesplatnit* atp.).

Nejhojněji se předpony uplatňují v české slovotvorbě při tvoření sloves, užívány jsou systémově jak pro modifikaci významu slovesa, tak pro modifikaci gramatické kategorie vidu. V MČ 1 jsou předpony uplatňující se při odvozování sloves děleny na ty, jež se vyskytují „v slovnědruhové platnosti předložek“, tedy „předpony nepravé, předložkové“: *do-*, *na-*, *nad-*, *o-*, *ob-*, *od-*, *po-*, *pod-*, *pro-*, *před-*, *při-*, *s-*, *u-*, *v-*, *z-*, *za-*, a tři, jež se vyskytují jen „v platnosti předponové“: *roz-*, *vy-* a *vz-* (MČ 1 1986, s. 387n). Jako zcela samostatná je vydělována zápornka *ne-*. Ivana Kolářová v AGSČ v kap. Tvoření sloves prefixací nemluví o slovnědruhové platnosti předložek-prefixů, ale o jejich

¹¹ Ladislav Janovec ve svém článku užívá termínu *komponent*, tento komponent podle něj v současné češtině nabývá i adjektivní funkce (Janovec 2006, s. 163). Markéta Ziková je označuje jako prefixoidy vzniklé „abreviací základového adjektiva“ a uvádí příklady *ekologický* → *eko-* a *pornografický* → *porno-*, ty podle autorky vznikají „nejčastěji z přejatých složených adjektiv, a to krácením v místě morfémového švu“ (Ziková 2001, s. 86). Prvky jako *eko-* lze tedy řadit k nesklonným adjektivům, specifickým prvním částem kompozit nebo je chápat jako analogie prefixů. Vliv na toto chápání má frekvence užívání a způsob zápisu. Zajímavé by mohlo být srovnání s tím, jak dělit např. slovo *pornoherce* nebo *bioobchod* morfematically, zda by bylo vyčleněno *-o-* jako interfix, nebo by byla celá část *porno* či *bio* chápána jako dále nedělitelná (o pádové koncovce lze asi uvažovat jen zcela hypoteticky). Poslední možnost by nejvíce odpovídala chápání složky *porno-* či *bio-* jako specifického prefixu. Už jen na srovnání *porno-*, které funguje standardně i jako substantivum, a *bio-*, které se v substantivní funkci objevuje spíše zřídka, demonstruje individuální rozdíly mezi potenciálními prefixoidy. K termínu prefixoid viz např. ESČ 2002, s. 505n.

¹² Jako předložka nefungující v pozici prefixu se jmenuje *k*, přestože může být součástí příslovečných spřežkových výrazů. Naopak předložkové analogie nemají prefixy *roz-*, *vy-/vý-*, *vz-*. Zdálo by se mi tedy namísto užít formulaci se slovesem připouštějícím výjimky z většinového analogického vztahu primárních předložek a prefixů, např. „mívají“.

homonymii, prefixy homonymní s předložkami nazývá jako nevlastní a nehomonymní jako vlastní. Výčet vlastních prefixů je totožný s výčtem prefixů vyskytujících se pouze v platnosti prefixů uvedeným v MČ 1. K nevlastním ve srovnání s pojetím v MČ 1 neřadí Kolářová *nad-* (odhaduji, že nedopatřením), ale naopak řadí *pře-*, předponu související s předložkou *přes* (AGSČ 2013, s. 244).

České¹³ prefixy, jež se mohou zapojovat do tvoření substantiv, člení MČ 1 na nepravé/předložkové, které „vznikly přehodnocením původních předložek“ (MČ 1 1986, s. 313), a pravé/nepředložkové, u nichž jmenuje *ne-*, *pra-*, *pře-*, *pa-*, *sou-/spolu-*¹⁴. Ačkoli u nepravých předpon mluví MČ 1 jasně o motivaci původními předložkami, rozděluje je na dvě skupiny, a to na nepravé prefixy z vlastních předložek, „z nichž se nejvíce uplatňují“ *nad-*, *pod-*, *před-*, *při-*, *přes-*, *do-*, *od-*, a na nepravé prefixy z nevlastních (sic!) předložek, kterými jsou podle ní *proti-*, *mezi-*, *místo-*, *spolu-*. František Štícha dělí prefixy, pomocí nichž jsou derivována substantiva, bez bližšího komentáře na české předložkové prefixy: *nad-*, *pod-*, *před-*, *mezi-*, *proti-*, české prefixy (nepředložkové): *vel(e)-*, *pra-*, *pa-* a cizí prefixy (AGSČ 2013, s. 161n.).

Mezi prefixy podílejícími se na odvozování adjektiv jmenuje MČ 1 *bez-*, *mezi-*, *mimo-*, *ná-*, *nad-*, *po-*, *pod-*, *proti-*, *před-*, *při-/pří-*, *za-/zá-*. Štícha uvádí tytéž prefixy vyjma *ná-* a *proti-* (AGSČ, 2013, s. 214).

Z víceslovných a většiny jednoslovných sekundárních předložek se prefixy netvoří. Mezi prefixy užívané při derivaci substantiv a adjektiv se ovšem objevují prepozice, které jsem zařadila na periferii předložkového jádra, a to *mezi-* a *proti-*. SSČ charakterizuje *mezi-* ve slovech typu *mezičas*, *mezilidský* a *proti-* ve slovech typu *protimluv*, *protipožární* takto: „v odvozených slovech předp[ona] jmenná“. Takové pojetí je odlišuje od formantů *místo-* a *spolu-*, které jsou v SSČ zachyceny jako první části složeniny. Předložky *mezi* a *proti* jako slovotvorné komponenty na úrovni prefixů fungují, což je podle mého názoru přibližuje předložkovému jádru. Dokonce fragmentárně vyjadřují určité prostorové vztahy, vyjadřují tedy funkci typickou pro předložky primární. V předponové funkci *mezi-* a *proti-* vyjadřují prostorové vztahy doslovné (*mezilidský*, *protinožec*) i přenesené (*protimluv*). Zajímavé pak může být srovnání dvojice *protijed–protilék*, kdy první je derivovaný z atributivní složky *něco proti jedu*, druhý z nominální složky *lék proti něčemu*. Motivace vzniku takových konstrukcí tak mohou být rozličné.

Distribuce prefixů je z mého pohledu zajímavá i proto, že by mohla ukázat, zda si do nich předložky přenášejí některé funkce. Mám tím na mysli otázku, zda například předložka *v* a prefix *v-* vyjadřují obdobné typy vztahů. Pokud ano, chápala bych to jako doklad toho, že předložky mají jistý potenciál funkcí i tehdy, nejsou-li aktuálně zapojeny v syntaktickém celku. Prefixy jsou samostatným funkčním prvkem, který modifikuje sémantiku slovesa nebo deverbativa, zřídka pak jména. U sloves mimo specifikace sémantiky pravidla mění i slovesný vid, který je provázán se sémantikou slovesa i s vyjadřováním času. V MČ 1 je vid chápán jako gramatická kategorie. K derivaci sloves za pomoci prefixů se však zde uvádí, že předpona „obměňuje lexikální význam základového slovesa, ale jeho gramatický charakter v podstatě nezasahuje“ (MČ 1 1986, s. 387). ESČ oproti tomu tvrdí, že některé

¹³ Kromě původem českých prefixů existuje v češtině nemálo produktivních cizích prefixů. Ty stavím mimo svůj zájem. Zmíním jen původem latinskou prepozici *anti*, která je ve slovech typu *antipatie*, *antiseptický* hodnocena v SSČ jako první část složeniny, tedy nikoli jako prefix. Dále srov. s prefixoidy.

¹⁴ Prefix *spolu-* uvádí i mezi nepravými prefixy, a to s odkazem na výklad a příklady k *spolu-* v části věnované prefixům pravým (MČ 1 1986, s. 314).

prefixy „jsou nositeli významů tvaroslovných (čistě vidové prefixy)“ (EŠČ 2002, s. 342). Podrobně se vztahem předložek a prefixů při vyjadřování slovesných významů zabývá Milada Hirschová (1977).

Vydělování prefixů „[v]ychází ze srovnání slova s p[refixem] a slova základového, a to po stránce formální i významové [...], a z konfrontace se slovy se stejnými předponami“, přestože základ prefigovaného slova někdy nemusí být živý (EŠČ 2002, s. 342). Formální morfematickou analýzou prefigované jednotky lze v určitých případech dospět k analogické víceslovné struktuře s předložkou, např. *bez-zem-ek-0* (= kdo je bez země), *bez-vad-n-ý* (= co/kdo je bez vady). U prefigovaných sloves, zejména u těch frekventovaných, která mají základ ve slovesech pohybu, mluvení, myšlení či obecné činnosti, je taková dekompozice složitější. Několika příklady se pokusím onu variantnost ilustrovat. Prefixy generované z předložek si u nich častěji zachovávají celé spektrum možných vztahů. Např. *při-j-í-t* neodpovídá inverznímu *jít při*, zatímco *za-j-í-t* v určitém významu může odpovídat vazbě *jít za* (např. *zajít za někým*, *zajít za roh/obzor*), ale v určitém nemusí (např. *zajít* ve významu „zemřít, uhynout“ nebo „ztratit původní barvu, lesk“). Prefigované sloveso může mít v závislosti na doplnění rozličné vazby, např. sloveso *dojít* může mít vazbu *dojít do/k/na/před/za* ve významu místním vs. *dojít k* + DAT¹⁵ ve významu přeneseném. Čím je význam slovesa v určitém kontextu doslovnější, tím spíše odpovídá významově analogické předložkové struktuře. Naopak u prefigovaných sloves v přeneseném užití je zatelná tendence oslabování vztahu předložka–prefix. Silná tendence k analogii obou komponentů slovesné vazby je patrná u konstrukcí vyjadřujících základní prostorové vztahy, např. *vejít v* + AKUZ, *zajít za* + AKUZ (vazba s INST je přenesená: *zajít za někým pro radu*).

U některých konstrukcí dokonce prefix přejímá hlavní roli ve vyjádření prostorového vztahu, vyjadřovaného analogickou předložkou, např. *jít pod něčím – podejít pod něčím*. Vyjadřuje-li předložka a prefix tentýž prostorový vztah, může být i eliminována, např. *podejít pod mostem* (*pod* + INST, význam místní) × *podejít most* (+ AKUZ, význam předmětný), srov. např. anglické *input*, *undergo*, *upgrade*. Při současném užití prefigovaného slovesa a předložkové vazby, nikoli nutně při shodě předložky a prefixu, přičítá Hirschová vyšší míru explicitnosti vyjádření vztahu vždy pádu předložkovému: „[p]ředpona orientaci pouze naznačuje, předložka (předložkový pád) ji explicitně vyjadřuje“ (Hirschová 1977, s. 106). Přenositelnost funkce z předložkové vazby na prefix dokládá, že předložka je s to koncentrovat vztah tvořený předložkovým pádem a tento vztah s sebou přenést. Tento mechanismus ukazuje na jistou funkční autonomii předložek, alespoň ve spojení se slovesy pohybu a se slovesy vyjadřujícími děj vztahující se k prostoru nebo času. Prefix je schopen do slovesa integrovat funkci vyjadřovanou původní předložkou (srov. s jako předložku pro vyjádření funkce komitativní a slovesa typu *spřátelit se*).

2.2.2 Vymezení a vznik sekundárních předložek

Druhou, velmi početnou skupinou členěnou podle původu jsou předložky sekundární, označované také jako nepůvodní, nevlastní, nepravé, ve starší literatuře i podružné. Všechny uvedené termíny se vymezují vůči předložkám primárním. Přestože je kategorie minimálně v tomto ohledu

¹⁵ Na Moravě se užívá ve smyslu „dospět ke zjištění, rozhodnutí“ též *dojít na*, které je analogické konstrukci *přijít na* + AKUZ.

heterogenní, pořád se o ní tradičně uvažuje jako o kategorii. Aby mělo smysl kategoriální vymezení, měly by všechny její členy mít nějaké společné rysy. Právě ty jsou sjednocující a pro danou kategorii klíčové.

Předložky vznikají procesem prepozicializace z výrazů náležejících k jiným slovním druhům a z jejich kombinací, a to i s předložkami primárními. Prepozicializovat se mohou výrazy substantivní, spojení substantiv a primárních předložek, slovesné tvary (primárně přechodníky), spojení slovesných tvarů a primárních předložek, nepůvodní adverbia, spojení adverbií a předložek, kombinace dvou primárních předložek, pro něž máme jen minimální, zastaralé doklady (*zpod*, *znad*,¹⁶ nejasně též *zpoza*¹⁷)¹⁸, a konečně též výjimečně i spojení se zájmenem.¹⁹

Starší české práce hodnotí vznik sekundárních prepozic veskrze negativně (např. Bartoš 1901; Opravil 1941; později i Šmilauer 1972, s. 32). Pozdější literatura nahlíží na nevlastní předložky poměrně jednotně jako na prostředky vyjadřování specifických významových vztahů ve větě. Akcentována je zejména schopnost konstruovat vztahy složitější, abstraktnější, a to konkrétněji, jednoznačněji, s jemnějšími významovými odstíny, než jsou s to analogické předložky primární. Z prací výkladového charakteru se motivaci vzniku sekundárních předložek a jejich jazykovému přínosu nejobsáhleji věnuje tematická kapitola v MČ 2, jejímiž autory jsou Jan Kořenský a Libuše Kroupová, která je i autorkou výchozích studií ke zpracování mluvnic. Konstatují zde jejich „neobvyklý početní růst“, který souvisí s „výraznou slohovou diferenciací jazyka, s potřebami vyjadřovat zvláště v odborném stylu abstraktnější vztahy a ve všech stylech pak také výrazněji, prohloubeněji a přesněji diferencovat vztahy dosavadní“,²⁰ a dodávají, že „[p]řispívají k intelektualizaci a internacionalizaci jazyka“ (MČ 2 1986, str. 203).

Z lexikálně-syntaktického hlediska na „nové předložky nepůvodní“ nahlízejí Jaroslav Bauer a Miroslav Grepl. Podle nich se uplatňují hlavně v tzv. nesyntaktických pádech, které nebývají primárně připojovány rekcí a jejichž „užití je motivováno sémanticky“, protože si v nich tyto

¹⁶ Výraz *znad* uvádí Vondráček (2013, s. 515), slovníky (PSJČ, SSJČ, SSČ) jej však neobsahují. V ČNK jej najdeme pouze v minimálních, zcela nereprezentativních dokladech. Je možné, že se v češtině sporadicky objevuje vlivem slovenštiny, v níž *znad* existuje, případně i vlivem nářečí.

¹⁷ Ačkoli NESČ uvádí *zpoza* jako sekundární předložku vzniklou kombinací předložek, nemusí být tento výklad tak jasný. Příruční slovník jazyka českého u *zpoza* uvádí vedle předložkové platnosti také již tehdy zastaralé adverbium *zpozad* ve významu „zezadu“. Nelze vyloučit, dokonce se to zdá jako poměrně pravděpodobné, že se *zpoza* prepozicializovalo přes platnost adverbiální, byť minimálně část *z-* je primárně předložková.

¹⁸ Mluvnice současné češtiny uvádí *zpod* a *zpoza* mezi vlastními předložkami (MSČ 1 2010, str. 282). Toto stanovisko koresponduje s tím, že *zpod* a *zpoza* jsou v současnosti chápány jako prepozice, nikoli jako příslovce (*zpod* je výhradně jako předložka uvedena v SSJČ i v SSČ, *zpoza* výhradně jako předložka v SSJČ, a to s řídkou variantou *zpozad*, mající podle SSJČ slovnědruhovou platnost jak příslovce, tak předložky; SSČ *zpoza* neuvádí).

¹⁹ Jako jediný příklad depronominální předložky uvádí Kroupová *co do* (Kroupová 1984, s. 116). Např. ve Vondráčkově koncepci je zájmeno součástí předložkového výrazu i v typu *počítaje/počítajíc v to* (Vondráček 2013, s. 511), Kroupová u příkladů deverbativních předložek tohoto typu uvádí část *v to* v závorkách, tedy jako nepevnou součást (Kroupová, 1984, 115). To považuji za vhodnější řešení, protože *to* má i v této pozici stále deiktickou platnost a může být v závislosti na kontextu i substituováno např. osobním zájmenem: *počítajíc v ně*.

²⁰ Tato formulace se shoduje s příslušnou pasáží v dřívějším článku Libuše Kroupové *Sporné případy nevlastních předložek* (Kroupová 1973, s. 19).

předložky do značné míry zachovávají „svůj konkrétní významový odstín“, který je „značně ještě konkrétní a jednoznačný“. Nejenže se v těchto sémantických pádech uplatňují, ale podle autorů i právě pro potřebu jejich konstruování vznikají. Nevlastní předložky tedy významně přispívají ke zjednoznačnění frází v neřízených pádech, „které nejsou formálním prostředkem k vyjadřování syntaktické závislosti v daném determinačním spojení“ (Bauer–Grepl 1972, s. 54–55). Kroupová je dokonce spojuje s celým spektrem vztahů, jež jsou syntakticky vyjadřovány nejčastěji příslovečnými určeními,²¹ a to z důvodu, že ve srovnání s předložkami primárními výrazněji a explicitněji vyjadřují složitější vztahy (Kroupová 1982, s. 19). Hlubší provázanost vztahů vyjadřovaných na rovině věty příslovečnými určeními a vztahů potenciálně vyjadřovaných sekundárními předložkami nepřímo potvrzuje i výklad v PMČ: „Z hlediska sémantického jsou nepůvodní předložky vlastně kondenzací adverbialních spojení (vět), vyjadřují proto vztahy prostorové, dále časové, příčinné a důvodové, účelové, přípustkové, podmínkové, způsobové, zřetelové, prospěchové a další“ (PMČ 1995, s. 347). Expanzi nevlastních předložek zmiňují i Bohuslav Havránek – Alois Jedlička v České mluvnici a vysvětlují ji tak, že „jsou podporovány tendencí po explicitním vyjadřování speciálních významových vztahů (zřetele, prostředku, příčiny a účelu, podmínky a přípustky aj.)“, a to podle nich zejména „ve stylu publicistickém a odborném“. Jako jediní zmiňují u motivací vzniku i působení cizojazyčných předložkových výrazů (ČM, s. 313).²² Martina Waclawičová v MSČ 1 zdůrazňuje, že počet jednotek zařaditelných mezi sekundární předložky stále narůstá, a udává vysvětlení: „[n]evlastní předložky vznikají neustále nové (je jich mnohem více než předložek vlastních)“ a tento nárůst podle ní „souvisí s potřebou pojmenovávat vztahy stále přesněji a diferencovaněji“ (MSČ 1 2010, str. 282). Obdobné stanovisko vyjadřuje i PMČ: „[...] v jazyce [se] cítí neustálá potřeba vyjadřovat vztahy přesněji a diferencovaněji v závislosti nejen na rozmanitosti vztahů, ale i na požadavcích stylu“ (PMČ 1995, str. 346).

Všechny výklady se shodují v tom, že množství sekundárních předložek umožňuje zachycovat jemnější vztahy ve větě, přesněji a pregnantněji spoluutvářet požadovaný význam. Vznik a užívání sekundárních předložek dokládají potřebu variovat prostředky pro vyjadřování určitých vztahů v jazyce. Sekundární předložky dokážou tyto vztahy vyjadřovat bezprostředněji, explicitněji. Tato přesnost plyne ze sémantického, respektive funkčního rysu hlavní složky těchto předložek. Sémantickým rysem myslím lexikální význam určitých výrazů přenesených do pozice sekundární předložky, srov. substantivum *oblast* (SSČ: 1. „(vymezený) územní celek, území“, 2. „okruh, obor činnosti, zájmů, sféra“) a sekundární prepozici *v oblasti* (SSČ: „vymezuje obecnější okruh, obor činnosti ap.“) nebo verbum *vyjmout* × sekundární prepozice *vyjma* (SSJČ: „vyjadřuje, že je něco vyjímáno, vyňato“). Funkční složka se pak projevuje např. v tom, že se do pozice sekundárních předložek dostávají zvláště určité tvary slov, typicky petrifikované instrumentály substantiv: *během, vzhledem k/na, prostřednictvím* aj. nebo slovesné tvary přechodníku přítomného: *vyjma, nehledě k/na, počítaje/počítajíc v*. V případě ustrnulých instrumentálů se propojuje jedna z primárních funkcí pádu a původní sémantika jádrového výrazu. Dobře to ilustruje právě výraz *prostřednictvím*, který jakožto původní substantivum lexikálně vyjadřuje „zprostředkování“ a do podoby předložky vyjadřující vztah prostředku ustrnul právě v instrumentálu, pádu typickém pro vyjádření

²¹ Kroupová jmenuje složitější vztahy příčiny, účelu, přípustky, podmínky, prostředku a nástroje, vztah shody nebo rozdílu, zřetele nebo srovnání (Kroupová 1982, s. 19).

²² Jako příklad u předložek vzniklých pod vlivem cizích vzorů uvádějí v *podmínkách, v procesu, po linii*.

příslovečného určení prostředku/nástroje. U předložek z tvarů přechodníků přítomného zase může být zachována jistá časová souběžnost dvou dějů, kterou právě tyto slovesné tvary vyjadřuje. Při gramatikalizaci se sice původní lexikální význam autosémantik stává zastřenějším, přesto je zpravidla rozpoznatelný.

Zdá se, že tendence k simplifikaci v systému primárních předložek, které dokládá např. hojně diskutovaná progresa předložky *na* (více v kap. 5 *K pohybu předložky na v současné češtině*) a s ní spojeného akuzativu či lokálu, a tendence zmnožování sekundárních předložek jsou v rozporu. Domnívám se ovšem, že jde o jiné fáze jazykového vývoje. V současné češtině koexistují předložky pro vyjádření kauzálního vztahu *kvůli* a *díky*. Původně vyjadřovaly odlišné typy vztahů, *díky* bylo vyhrazeno vyjádření zásluhy, pozitivně hodnocené vyjádřené příčiny,²³ v současné době se ovšem nezhřídkou používají takřka zaměnitelně. Zároveň s tím, jak se původní sémantický aspekt předložky *díky* oslabuje, narůstá její zapojitelnost, a tudíž i frekvence. Odhaduji, že se může časem stát prioritním prepozicionálním prostředkem pro vyjadřování kauzálního vztahu obecně.²⁴ Ostatně už dnes silně konkuruje stylově vyhraněným prepozicím *pro* či *vinou*, u níž se sémantika původního substantiva evidentně neoslabil, jak se tomu stalo právě u *díky*. Pádová podoba původních jmen může se sémantikou a funkcí u sekundárních prepozic do určité míry korelovat. Typickým příkladem této korelace jsou ustrnulé tvary instrumentálu (*s*) *pomocí*, *prostřednictvím* uvozující funkci prostředku.

2.3 Předložky a jejich význam(y)

Předložky bývají řazeny k synsémantikům, tedy slovům, „která sama o sobě nemají plný význam, nýbrž nabývají ho ve spojení se slovy jinými“ (SSJČ, heslo *synsémantický*), ke slovům „nemající[m] autonomní lexikální význam, mající[m] pouze význam relační“ (NASCS 2005, heslo *synsémantický*). Klíčovým pojmem je zde význam.

Významu byly a jsou v různých lingvistických přístupech přičítány jiné rysy a jiná míra důležitosti. Přehled různých chápání jazykového významu v historii světové lingvistiky podává např. Dirk Geeraerts ve své knize *Theories of Lexical Semantics* (2010). Klíčové postavení významu v jazyce a vědách o jazyce obecně dokládá už úvodní vymezení významu uvedené v Encyklopedickém slovníku češtiny: význam je „[z]ákladní pojem nejen lingvistické sémantiky, resp. celé lingvistiky, ale také analytické filozofie (jazyka, sémiotiky apod.)“ (EŠČ 2002, s. 544). Každý lingvistický přístup v historii byl určitou měrou s kategorií významu konfrontován a výsledkem těchto opakovaných konfrontací je nesmírná pluralita chápání významu. Skutečnost, že nejde o nijak triviální kategorii, vyvstává snad ještě zřetelněji tehdy, pokud ji chceme analyzovat u tzv. funkčních slov. Už jen volba určitého přístupu a metodologie zkoumání je podmíněna zaujetím pro tyto přístupy, a to ať zaujetím pozitivním, nebo pociťovanou skepsí. Popis významu v širokém slova smyslu, tím spíše u slov, jimž je tradičně přičítán význam pouze fragmentární, nezbytně znamená určitou metodologickou

²³ I předložka *kvůli* byla původně – jakožto spřežka ze spojení *k vůli* – vyhrazena specifickým typům kauzality. To dokládá např. poznámka v Listárně Naší řeči z r. 1919, s. 253.

²⁴ Vliv mohou mít i vzory z cizích jazyků. V cizích jazycích lze spatřovat i genezi užívání *díky* jako předložky (více např. Jelínek 1959, s. 156).

selekcí.²⁵ Výběr z přístupů učiním na počátku této části práce věnované významu (u) předložek i já. Odhlížím od základních lingvistických směrů, které význam jakožto základní pojem sémantického systému upozadují, tedy od formalistního chápání jazyka. Přístupů, které by s pojmem význam a pojmy přidruženými pracovaly a zároveň je explicitně marginalizovaly, není mnoho.²⁶ Různá pojetí také využívají různou terminologii a soustřeďují se na různé jazykové roviny, takže nelze systematicky srovnat onu míru závažnosti, kterou významu dané přístupy přisuzují. Pojetí významu totiž většinou koresponduje s mírou klíčivosti, kterou mu dané přístupy přisuzují. Pro cíle své práce, tedy komplexně zachytit pronikání předložky do instrumentálních vazeb v češtině, zohledním jednak tradiční pojetí významu předložek v české lingvistice, jednak vybraná pojetí orientovaná na kognitivní a pragmatický aspekt jazyka. Předložky zároveň nejsou jediným, natož univerzálním prostředkem vyjadřování určitých vztahů v jazyce. Jejich užívání je dáno typem jazyka. V jazycích, v nichž se adpozice vyskytují, jsou provázány s kategorií pádu. V dílčí studii věnované pronikání předložky *s* (viz kap. 4.5 *Analýza spojení s + INSTR: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů*) k instrumentálním konstrukcím se zabývám právě specifickým vztahem pádu a předložky.

2.3.1 Význam (u) předložek: základní vymezení

ESČ uvádí, že významem se obvykle myslí „pojmová hodnota, obsah jaz[ykového] znaku“ (ESČ 2002, s. 544). Ve snaze postihnout, co je jazykový význam, se lze v českém kontextu setkat s binárním dělením na význam lexikální a význam gramatický. Význam gramatický je v ESČ dále členěn na významy kateorematický, deiktický a synkateorematický. Předložky, tradičně vymezovány jakožto synsémantika, by v tomto pojetí náležely do množiny slov s významem synkateorematickým (ESČ 2000, s. 544).

Už v tradičním binárním dělení na předložky primární a sekundární, které vychází z formálních a poměrně lehce pozorovatelných rysů, se dají nalézt sporná místa. Jedním z nich je např. nejednotné chápání předložek *mezi*, *proti* aj. Mnohem složitější se zdá být to, jak vlastně předložky definovat co do jejich významu. Různé zdroje předložkám přisuzují rozličnou míru autonomie, a to jak té lexikální, tak té gramatické. Například ESČ uvádí, že gramatický význam předložek je relační povahy (ESČ 2002, s. 473). S tím souzní i Čermákův podrobnější výklad v *Lexikonu a sémantice* (2000). V přehledu typů lexikálního významu a jejich souvislosti s kontextem uvádí předložky jako typ synsémantik s významem. Tento jejich význam pak podle autora na kontextu užití závisí jen potenciálně, nikoli obligatorně. S ohledem na některé nejasné vztahy lexikonu a kontextu, jakými je právě i vztah předložek jakožto lexémů a předložek v momentě kontextového zapojení, zmiňuje, že

²⁵ K tomu si dovoluji citaci z filosoficko-sociologického eseje Simone de Beauvoir *Druhé pohlaví*, v němž autorka poznamenává: „Ale je samozřejmě nemožné pojednávat o jakémkoli lidském problému bez zaujetí: již způsob, jak klademe otázky a jaké perspektivy přijímáme, předpokládá určitou hierarchii zájmů. Každá kvalita už v sobě zahrnuje hodnoty: neexistuje žádný popis tzv. objektivní, za nímž by nestálo nějaké etické pozadí.“ (Beauvoire 1949, s. 22). V případě mé práce nejde o pozadí etické, ale teoretické: jsou mi bližší ty přístupy, které nejsou z principu formalistní.

²⁶ Jsem si vědoma toho, že chápání pojmu význam není v jednotlivých pojetích totéž, a tudíž ani nelze srovnávat onu míru závažnosti, kterou významu dané přístupy přisuzují. Pojetí významu totiž většinou koresponduje s mírou ne/klíčivosti, kterou mu dané přístupy přisuzují.

by v těchto případech bylo výhodnější namísto o významu mluvit o funkci. Koncept funkce v jeho pojetí vyhovuje zejména synsémantikům, např. předložkám nebo deiktickým slovům, která mají „textové funkce“ (Čermák 2010, s. 53). Předložky podle Čermáka „jako svůj obecný a základní význam a obecnou a základní funkci vyjadřují relace časoprostorové“ (Čermák 2010, s. 175). Vyjadřování temporálních a lokálních vztahů (autor používá termín „významy“) považuje za „základní a historicky staré významy“, které se teprve „vývojem staly motivačním základem pro různorodou skupinu významů abstraktních“ (Čermák 2010, s. 175). Na jiném místě své práce řadí předložky pod termín relační prvky a dodává, že mohou být „funkčně totožn[é] s pouhým závislým morfémem (koncovkou)“ (Čermák 2010, s. 281). Vztah v syntagmatech v češtině může spočívat a) v pádové formě jednoho z autosémantických členů syntagmatu (*cesta lesem*) nebo b) heterogenních kombinací autosémantik a synsémantik (*na stole*) nebo c) v užití předložky (*chleba s máslem*)²⁷ (Čermák 2010, s. 281).

Nejkomplikovaněji se vymezení významu předložek jeví ve vztahu k vymezení funkcí a významů pádů. Bémová, Panevová a Sgall pracují s předložkovým pádem jako celkem a upozorňují, že cesta součtu významu pádu a významu předložek, jak u nás byla často uplatňována, není ideální (Bémová – Panevová – Sgall 1989, s. 134).

2.3.2 Význam v kognitivně orientovaném přístupu

Zcela centrální postavení má význam v kognitivně orientovaných přístupech k jazyku. Klíčovost významu pro kognici obecně formuluje Geeraerts v úvodu ke sborníku zásadních kognitivnělingvistických textů *Cognitive Linguistics: Basic Readings*: „Meaning is not just an objective reflection of the outside world, it is a way of shaping that world“ (Geeraerts 2006, s. 4). Irena Vaňková v jedné z prvních česky psaných prací orientovaných kognitivnělingvisticky píše, že „význam, nejen lexikální, ale i gramatický a pragmatický, má podle kognitivního pojetí tělesný, zkušenostní a subjektivní, respektive intersubjektivní základ“ a že je třeba jej vykládat „celostně: jako prototypový způsob pojetí předmětu v lidské mysli“ (Vaňková a kol. 2005, s. 79–80). Vaňková zde zachází s trojím dělením významu: na lexikální, gramatický a pragmatický, ale v duchu kognitivismu jim všem přičítá jednotný nebo alespoň sjednocující charakter. Kognitivní přístup k jazyku obecně složku gramatickou a lexikální neseparuje: „grammar and meaning are indissociable“ (Langacker 2000, s. vii).

V počátcích kognitivního přístupu k jazyku byla pozornost upřena na plnovýznamová slova. Jmenujme např. prvotní, dnes již kanonickou práci George Lakoffa a Marka Johnsona *Metaphors We Live By* z roku 1980. Na plnovýznamová slova se zaměřuje i kognitivně orientovaná kulturní lingvistika, etnolingvistika nebo koncept tzv. jazykového obrazu světa, jímž se zabývá mnoho prací polských a českých, např. prací vznikajících pod vedením Ireny Vaňkové na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze. Pro mě a téma předložkových vztahů v jazyce je pak zajímavý kognitivní náhled na to, jak se slova zapojují do struktur a jaké jsou sémantické rysy na úrovni těchto struktur – spojení ustálených i aktualizovaných, vazeb, výpovědí/vět, textů. Právě v kognitivní gramatice,

²⁷ Uvedený příklad je podle mě spíše podmíněnou kombinací pádové formy a předložky.

kteřou primárně zajímají komplexnější struktury než jedno slovo, se dostává pozornosti i neplnovýznamovým slovním druhům.

Za zakladatele odvětví kognitivní gramatiky je považován jeden z čelných představitelů kognitivní lingvistiky vůbec Roland Langacker. V jádru jeho teorie stojí význam. Významovost, tedy sémantický obsah, považuje za inherentní rys jakýchkoli jazykových jednotek: „Numerous elements usually considered ‚grammatical‘ – e.g. modals, demonstratives, prepositions – are obviously meaningful in many of their uses“ (Langacker 2000, s. 18). Tuto pasáž ještě zpřesňuje v poznámce: „My ultimate claim, of course, is that all grammatical elements are properly regarded as meaningful in all of their uses“ (Langacker 2000, s. 380). Klíčový zde podle mě není jen předpoklad, že jakkoli velká jednotka jazyka nese význam, ale i to, že tato významovost tkví právě v užití této jazykové jednotky.

Podle Langackera v jazyce neexistují žádné jasné hranice mezi lexikonem a gramatikou. Klíčový rys pro rozlišení lexikální a gramatické podstaty jazykové jednotky (v originále *symbolic assemblies* nebo též *conventional unit*) je podle něj míra její specifičnosti, respektive schematičnosti. Čím je nějaká jazyková jednotka specifičtější, tím spíše bude vnímána jako lexikální, čím je schematičtější, tím spíše je považována za gramatickou. Vztah mezi specifičností a schematičností jazykové jednotky spočívá v míře její abstraktnosti a zobecnění jejího významu. Schematičnost a specifičnost mají charakter škály, jsou vlastně opačnými póly škály jedné. Schematické jednotky na jedné straně škály jsou vysoce abstraktní a nekonkrétní, jednotky specifické na druhé straně naopak. Tuto škálu lze nacházet mezi jednotkami téže množiny, které se k sobě nějak vážou, např. substantivum *příbuzný* je schematičtější než substantivum *teta* a vice versa, nebo mezi celými množinami, např. částice jsou schematičtější než substantiva (Langacker 2008, s. 55). Podstatným předpokladem je, že jakékoli jazykové jednotky, a to i ty s vysokou mírou schematičnosti, mají význam: „The essential point, though, is that even the most „grammatical“ of grammatical markers – forms like *be*, *do*, *of*, the infinitival *to*, agreement markers, case inflections, and derivational affixes – are viewed in CG (cognitive linguistics, pozn. H. P.) as being meaningful“ (Langacker 2008, s. 23). Jednoduše řečeno všechny jazykové jednotky mají význam, to, v čem se tento význam liší, je míra jeho specifičnosti, respektive schematičnosti.

Další, v podstatě analogické kritérium toho, kde vést pomyslnou dělicí čáru mezi lexikálními a gramatickými prvky, přináší Leonard Talmy. Spojuje tradiční dělení na lexikální a gramatické jazykové prvky s dělením na otevřené (open-class) a uzavřené (closed-class) třídy jazykových prvků (Talmy 2000, s. 22–26, 31–36). Otevřená třída odpovídá lexikálním jednotkám, je početná a její členy mohou snadno vcházet ve spojení s jinými prvky, např. na morfematické rovině se kořeny slov (spadající do open-class) snadno spojují s morfémy jinými (spadajícími do closed-class). K uzavřené třídě řadí jednotky gramatické, konkrétně vázané prostředky flexe a derivace a volné formy, jako jsou determinanty, předložky, spojky, částice, ale i intonaci jako prostředek suprasegmentální roviny a dále i abstraktní či implicitní gramatické prostředky jako gramatické kategorie, gramatické vztahy, slovosled. Třídy rozlišuje na základě početnosti jejich prvků a šíři spojitelnosti těchto prvků. Spojitelností autor nemyslí (jen) kolokabilitu, ale primárně spojitelnost významovou. Ani Talmyho dělení není binární, ale má spíše charakter škály v podobě gramatičtější–lexikálnější.

Langacker i Talmy přisuzují kvalitu významu kterékoli jazykové jednotce²⁸ a oba pracují s jazykovým významem jako škálou. Na jednom jejím konci je konkrétnost/specifičnost a široká uplatnitelnost ve větším celku, na druhém abstraktnost/schematičnost a omezená uplatnitelnost ve větším celku. Oba póly odpovídají tradičnímu dělení na lexikální a gramatický význam, jejich vztah ovšem není binární, ale rozprostírá se na škále. Ať se jazyková jednotka nacházejí kdekoli na této škále, nese význam.

Význam může mít složky nejen lexikální a gramatickou, ale i pragmatickou. O všech těchto složkách můžeme uvažovat tehdy, jsou-li v rámci jazykového společenství sdíleny. Sdílenost je principiální podmínkou pro dynamiku uvnitř jazyka, proto jí budu věnovat následující prostor.

2.3.2.1 Význam jako sociální jev

Langacker ve svém úvodu ke kognitivní gramatice tvrdí, že podle kognitivně orientované lingvistiky se význam nachází „in the minds of the speakers who produce and understand the expressions“ (Langacker 2008, s. 27). Mezi dalšími přístupy, které se vyrovnávají s kategorií významu v jazyce, jmenuje i přístup interakční. Interakční přístup vidí jako oblast, kde význam vzniká, kontext a komunikaci, respektive interakci. Význam podle interakčního přístupu není nikde staticky uložen, jeho utváření je dynamický proces odehrávající se v prostoru komunikace. Podle Langackera je třeba hledat princip významu mezi těmito dvěma koncepty, zvláště v jejich hraničních podobách. Jako určité vysvětlení pojmu význam navrhuje „how a speaker understands an expression“, přičemž relevantní okolnosti konkrétní komunikační situace mohou toto porozumění modifikovat (Langacker 2008, s. 29). Na komunikační situaci se ovšem podílejí i mnohé další faktory než jen významy jednotlivých slov a jejich spojení. Proto jazykový význam výrazu zahrnuje celou širší konceptualizace, která se k výrazu pojí, ale i to, co vlastně mluvčí užitím výrazu vyjádřit zamýšlel, tedy složku pragmatickou (Langacker 2008, s. 42).²⁹

Velmi podnětně se k sociální podstatě jazyka vyjadřuje současný finský lingvista Esa Itkonen. V jeho podání by otázka po sdílenosti významu mohla být specifikována, zda je jazykový význam kategorie vázaná na jednu konkrétní mysl, nebo jestli a za jakých podmínek mohou tyto jednotlivé mysli jazyk sdílet. Itkonen není zaměřen kognitivně, v centru jeho pozornosti ovšem stojí význam a jeho postřehy se k některým tezím kognitivní lingvistiky přímo vztahují. Odmítá ztotožnění významu se (vědomými) schémata i s (nevědomými) mentálními obrazy. Považuje je za soukromé, zatímco význam chápe primárně jako entitu sociální (Itkonen 2015 s. 98). Jedním z podstatných argumentů jeho tvrzení je to, že pokud bych zkoumala význam nějaké jazykové jednotky subjektivně, vlastní introspekci, nemohu se dobrat ověření, že docházím k tomu, co jsem hledala, neboť zdrojem významu i prostředkem kontroly významu by mi byla tatáž – tedy má vlastní – mysl. Význam Itkonen spojuje s užitím jazykového prostředku, respektive se souborem jeho jednotlivých užití. Ukazuje to

²⁸ O rovině fonetické a fonologické se autoři nezmiňují, předpokládám tedy, že primárně o něm přemýšlejí až na rovině morfémů či slov, u nichž se o kvalitě významu uvažuje napříč různými lingvistickými přístupy.

²⁹ Jazykový význam výrazu se dá podle Langackera zachytit definicí: „besides elements that are indisputably semantic, an expression's meaning includes as much additional structure as is needed to render the conceptualization coherent and reflect what speakers would naively regard as being meant and said, while excluding factors that are indisputably pragmatic and not necessary to make sense of what is linguistically encoded“ (Langacker 2008, s. 42).

na příkladu významu synsémantického *jestliže (if)*.³⁰ Pevné spojení významu a užití stvrzuje v podmanivém tvrzení: „Přijetí rovnice ‚význam = užití‘ má očištné a osvobozující účinky. Na vyřešení problému ‚jak existuje význam‘ se vyplývalo obrovské množství času a energie. Nikdo se přitom – a zcela správně – nestará o to, jak existuje užívání kladiva nebo počítače“ (Itkonen 2015, s. 100).

Chápat význam jako soubor všech užití nějakého jazykového prostředku s sebou podle mého názoru nese několik úskalí. Zatímco je zpravidla alespoň relativně možné vymezit situaci užití kladiva nebo počítače na základě sensorické zkušenosti, vymezit hranice užití jazykového prostředku je mnohdy obtížnější. O to nelehčí je to podle mě tehdy, pokud chceme uchopit užívání funkčních slov vyjadřujících nějaké vztahy. Užití předložky totiž zahrnuje i kontext, v němž se předložka nachází. Užití kladiva nebo počítače nemusí být nutně zasazeno do širokého kontextu jiných „užití“. Čím tento kontext v jazyce ohraničovat, je ovšem otázkou rozhodnutí, metodologie: může jím být bezprostředně následující jmenná fráze nebo – zde si vypomůžu terminologií závislostní syntaxe – všechny uzly závislostního stromu, které uzel obsahující předložku řídí nebo jimiž je řízen. Kontext vět *snídaně na stole*, *snídaně na vidličku*, *snídaně na nic* aj. může být odlišný. Na tento jev by se dalo vztáhnout Itkonenovo dělení na sémantiku, která se zabývá kontextově nezávislými významy, a pragmatiku, která se zaměřuje na kontextově závislé významy (Itkonen 2015, s. 99).

Na sociální aspekt významu upozorňuje i Peter Gärdenfors. Gärdenfors píše o sémantice založené na kognitivně orientovaném přístupu, konkrétně na konceptuálních/představových schématech (*image schema*, český překlad *představové/konceptuální schéma* viz např. Vaňková a kol. 2005). Tvrdí, že teorie kognitivní sémantiky přičítá konceptuální schémata individuálním myslím a už se nezabývá tím, jak mohou být tato schémata v jednotlivých myslích vzájemně porovnávána. Svůj přístup zakládá na konceptu setkávání myslí (*meetings of minds*): „the meanings of expressions do not reside in the world or (solely) in the image schemas of individual users but emerge from the communicative interactions of language users“. Z toho pro Gärdenforsa ovšem plyne, že „meanings are in the *heads* of the users“. Sdílené významy jazykových výrazů se zakládají na významech individuálních, tedy významech „that the expressions have for individuals“. Významy, jak je chápe každý jednotlivec, se podle Gärdenforsa nemusejí shodovat (Gärdenfors 2014, s. 18). Jazykový význam je tedy podle autora zjednodušeně souhrn významů, které jsou vlastní myslím jednotlivců a které se nutně setkávají a tříbí v jazykové interakci. Tento přístup, založený na propojení individuálních mentálních reprezentací významů a nezbytné interakci mluvčích a na určující roli kontextu, by podle Gärdenforsa mohl být označen jako sociokognitivní teorie.

V pojetí Langackerově, Itkonenově i Gärdenforsově se pracuje konceptem individuální mysli a konceptem sdíleného prostoru komunikace. Podle Langackera a Gärdenforsa hraje pro význam v širokém slova smyslu roli právě kontext určité komunikační situace, Langacker zmiňuje i podíl pragmatické složky. Itkonen a Gärdenfors se shodují v momentě, že jazykový význam je jakýsi komplex jednotlivin myslí mluvčích, který je dotvářen v jazykové interakci, v Itkonenově pojetí v souboru užití daného jazykového prostředku.

³⁰ Ze synsémantických slovních jednotek je *if* v anglickojazyčných pracích v oblasti kognitivní lingvistiky jedním z nejkoumanějších prostředků.

Sociální podstata jazyka je podle mého názoru nejen zásadním předpokladem pro jazykovou interakci, ale i pro proces jazykové změny.³¹ Nelze předpokládat, že dochází k jazykové změně na základě shody simultánně probíhajících separovaných rozhodnutí mnoha individuálních myslí. Jestliže by konceptuální schémata prostorových vztahů byla apriorní a vlastní každé jedné individuální mysli a zároveň všem myslím společně, nebyl by v podstatě žádný důvod pro to, aby se jazykové prostředky vyrůstající z těchto konceptuálních schémat měnily. Zvláště pak ne, zůstává-li naše tělesná podstata a kognitivní mechanismy, z nichž se konceptuální schémata rodí, neměnné. Jazyková změna je podmíněna tím, že určité společenství sdílí jazyk, jeho normy i parciální potřeby tyto normy měnit. Tato sdílenost ovšem – alespoň v případě většiny jazyků i dialektů – neznamená, že každý jednotlivý mluvčí interaguje se všemi ostatními mluvčími. Pokud už se tedy nějaká jazyková změna prosadí, považuji ji za tak silnou, že dokázala zasáhnout významnou část mluvčích natolik, že ji přijali jako prostředek norem.³²

S normativitou spojuje jazykovou změnu právě Itkonen. Jazyková změna je podle něj pozvolná, spočívá ve shodě jednotlivých užití a souvisí se změnou jazykové normy: „Nejpozději v okamžiku, kdy procentuální zastoupení normě odpovídajícího chování klesne pod 50 %, jsme svědky diachronního procesu, který změní diskrétní normu (normy, které určují jazykový prvek jako správný–nesprávný, pozn. H. P.) na nediskrétní (normy, které určují správnost/nesprávnost jazykového prvku na škále, pozn. H. P.) a nakonec povede k jejímu zániku. To obnáší změnu prototypu, což následně vede k jazykové změně.“ (Itkonen 2015, s. 109). Itkonen zde mluví až o procesu změny samém, nikoli o jejích příčinách. Spojení jazykové změny s frekvencí užití se u Itkonena blíží tvrzením Martina Haspelmatha, jak je najdeme v různých jeho pracích (srov. Haspelmath 2007). Itkonen pak změnu člení na fáze, jejichž vyvrcholením je změna prototypu.

Tyto poznámky uvádím, abych se pokusila alespoň fragmentárně zodpovědět, co může být příčinami změn v oblasti vyjadřování sémanticko-gramatických vztahů, které v češtině spoluvyjadřuje pádový systém a předložky. Nezpochybňuji apriornost jistých konceptuálních schémat, podle nichž jsou vztahy v češtině utvářeny. Nejsou ovšem jediným principem konstrukce těchto vztahů. Nepředpokládám totiž, že by se konceptuální schémata přetvářela v takové míře a relativní nedůslednosti, že by jejich obměna řídila obměnu pádového a předložkového systému. Jsou zde tedy i další vlivy, natolik závažné, že iniciují a udržují vývoj i ve stabilních rysech jazyka, jakým by logicky mělo být např. vyjadřování prostorových vztahů.

³¹ Jazyková změna je potom jedním z argumentů proti všeplatnosti tezí univerzální gramatiky. Jestliže by gramatické principy byly vrozené, tedy sdílené apriorně (nikoli v závislosti na interakci), ke změnám v gramatických strukturách by v podstatě nemohlo docházet. Za tento postřeh děkuji přednáškám Denisy Bordag na Summer School of Linguistics 2017 v Litomyšli.

³² Proměna jazykové normy jistě nemusí být způsobena pouze proměnou konceptuálních schémat v mysli. Může být podnětována vědomým či latentním úsilím o projev prestižnější, ekonomičtější apod. U jednotlivce může být přijímána i na základě snahy o přizpůsobení vlastního vyjadřování okolní normě, pak by šlo pouze stěží uvažovat o samovolné změně.

2.3.2.2 Pojetí předložek v kognitivně orientovaném přístupu

Langacker řadí předložky k tzv. gramatickým markerům (*grammatical markers*). Ty bývají označovány, jak Langacker uvádí v poznámce, také jako gramatické morfémy (*grammatical morphemes*), funkční slova (*functional words*), prázdná slova (*empty words*) nebo formativy (*formatives*). Analogicky Talmy přiřítá předložky k jednotkám uzavřené třídy, majícím široké spektrum spojitelnosti s prvky tříd otevřených (Langacker 2008, s. 22). Rozložení prvků ve skupině gramatických markerů má podle Langackera charakter škály. Ryze schematický, a proto gramatický, je například formant, jímž se v angličtině tvoří pravidelné tvary sloves v minulém čase. Předložky hodnotí ve skupině gramatických markerů jako spíše schematické, jmenuje je zde vedle modálních sloves a neurčitých zájmen. Kanonické, nezpochybňované příklady slov s jasným lexikálním významem připomínají předložky tím, že mají rozpoznatelné významy, klasické gramatické markery zase tím, že tyto významy jsou spíše zastřené, abstraktní a jen těžko vysvětlitelné. Langacker na tomto místě zdůrazňuje, že kognitivní gramatika i prvkům s nejvyšší mírou gramatičnosti na škále gramatických markerů pořadí přiznává význam (Ibid., s. 23).

Podle Langackera mohou předložky vyjadřovat vztahy simplexní a/nebo komplexní. Simplexní předložka specifikuje lokaci jediného bodu, komplexní celou sérii bodů spojitelných do prostorové cesty (*spatial path*). Analogické vztahy jsou schopny vyjadřovat i slovesa, ta tak ovšem na rozdíl od předložek v předložkových frázích tvoří podle Langackera v čase, temporálně, zatímco předložky jsou ze své podstaty atemporální (Langacker 2008, s. 117).

Podobné stanovisko lze nalézt např. u Franka Boerse: „In Cognitive Linguistics the traditional grammatical classes are defined semantically“ (Boers 1996, s. 16). Boers dělí výrazy na nominální (*nominals*) a vztahové (*relational*). Výrazy vztahové pak člení na slovesa vyjadřující procesy, respektive vztahy zakládající se na čase, a na skupinu adjektiv, adverbíí a prepozic, které podle něj utvářejí vztahy atemporální, „a relationship viewed holistically“ (Ibid.). V atemporalitě prepozic se tak tak Boers s Langackerem shodují. Některé atemporální vztahy, na jejichž konstrukci se předložky podílejí, mají podle Boerse charakter stavový (profil, bázi), některé dynamický.

Co se týče předložek, pozornost kognitivních lingvistů gramatiků se stáčí zejména ke vztahům prostorovým. Právě naše ukotvení v prostoru je totiž podle kognitivní lingvistiky výchozím modelem pro jazykové uchopování světa. Prostorová orientace ve světě se zdá být výchozí i pro vyjadřování složitějších, přenesených či abstraktních vztahů. Přenášení nebo abstraktizace jazykových vztahů dokládá, že mezi jednotlivými užitími určité jednotky jsou určité souvislosti. Otázkou je, jakého typu tyto souvislosti jsou, zda jde o různé užití jedné jednotky, nebo o dvě jednotky osamostatněné.

Pro popis prostorových vztahů, tedy vztahů zcela základních, se v kognitivní lingvistice (např. Langacker 1987) využívá konceptu vztahu trajektoru (*trajector*) a orientačního bodu (*landmark*, v českých překladech též vztažný bod, či méně přesně pozadí aj.). Jejich vztah se dá zachytit strukturou: trajektor – VERB – PREP – orientační bod, případně jejími redukovanými variantami. Mnohé kognitivně orientované výzkumy věnované předložkám z tohoto dělení vycházejí a vztahy orientačního bodu a trajektoru zachycují pomocí zobecňujících schémat.

2.3.2.2.1 Sémantické mapy předložek

Pro zachycení souvislostí významů určitého jazykového prostředku lze využít teorii sémantických map (Croft 2001; přehledově např. NESČ, heslo Sémantická mapa). Do kognitivně orientovaného výzkumu sémantické mapy v úpravě integrují Andrea Tylerová a Vyvyan Evans v publikaci *The Semantics of English Prepositions. Spatial scenes, embodied meaning and cognition* (2003). Předložky podle nich nelze chápat jako výrazy co do významu homonymní, tedy jako výrazy vyjadřující souhrn na sobě nezávislých vztahů. Stejně tak předložky nevnímají jako výrazy monosémní, tedy jako souhrn všech jednotlivých realizací jedné abstraktní formy soustředující v sobě veškerý potenciál. Přiklání se k tomu, že jde o jednotky polysémní, tvořící netriviální sémantické mapy s uzly jednotlivých typů realizací. Nechtějí ovšem u předložek rozlišovat významy prototypické a periferní, jak se v kognitivním výkladu významu může dít. Mapy, s nimiž pracují, proto nevycházejí z jakýchsi prototypů předložkového užití, přestože v nich lze rozeznávat užití centrálnější a od centra přirozeně vzdálenější. Centrální část sémantické mapy prepozic, stejně jako mapa celá, sestává z více uzlů a principiálně se v ní nacházejí hlavně vztahy zachycující nějaké vztahy ve světě doslovně, tedy nejčastěji právě vztahy prostorové (Evans–Tyler 2003, s. 45n.). Taková koncepce jednak předložkám přiznává význam jako takový, a to v podobě sítě složitě souvisejících dílčích významů, a jednak počítá s jeho vývojem.

Sémantické mapy, s nimiž Evans a Tylerová pracují, se objevují v jistých modifikacích i v jiných přístupech. Jedním z nich je konstrukční gramatika. Zmíním ji ve stručnosti jednak kvůli tomuto propojení, jedna proto, že ji považuji za zásadní inspirativní pro studium jazykové změny.

Podobně, jako to činí sémantické mapy, uchopila význam předložek i Konečná (1974). Na jednoduchých modelech ukazuje propojení dílčích významů předložek, a to ve spojení s různými pády. Vychází zde právě od roviny významu a na základě sémantických spojení dochází k soustavám předložek (a pádů) pro vyjádření jednoho typu významu. Tvrdí, že „[d]ůležitější se zdá neuvažovat o globálních významech konstrukcí [...] a zabývat se sémantickou vázaností (spojitostí) mezi pádem a předložkami, které se s ním váží (pojí), tj. nechápat vazbu předložky jako záležitost formální, nýbrž významovou“ (Konečná 1974, s. 263). Je to u nás jedno z prvních pojetí klastrování významů funkčních slov, známé z kognitivního přístupu k jazyku.

2.3.3 Význam v pojetí konstrukční gramatiky: zaměřeno na předložky

Vztah formy a významu je zásadním tématem i pro konstrukční gramatiku. Konstrukční gramatika vychází z teze, že „nelze oddělovat jazykovou strukturu od jejího významu a komunikační funkce“ (Fried 2013, s. 10). Propojení všech tří složek – struktury/formy, významu a (komunikační) funkce – zakládá znak, který je celistvou a svébytnou jazykovou jednotkou dále nedělitelnou na prostý souhrn (významů) jednotlivých jejích složek. V konstrukční gramatice se tato jednotka nazývá konstrukcí. Jejich jednotlivé složky jsou neoddělitelné: „jazykovou znalost mluvčích nelze realisticky modelovat v systému, který přesně odděluje lexikon od gramatiky, ale [...] je třeba pracovat s předpokladem, že se obě oblasti v mysli mluvčích propojují a částečně překrývají“ (Fried 2013, s. 11). Konstrukce jsou rozloženy na škále, na jejímž jednom konci se nacházejí konstrukce „lexikálně plně obsazené“, tedy lexikálnější, na druhém „plně schematické“, tedy abstraktnější, gramatičtější s přechodem až k dominanci funkce pragmatické (u celých vět, textů). I u těch nejschematictějších konstrukcí se

předpokládá „pól významový“ (Fried 2013, s. 16) – v tomto panuje shoda s náhledem kognitivní lingvistiky na podstatu jazykových jednotek. Předložkové fráze leží na nižším stupni schematičnosti než komplexnější syntaktické struktury, jež jsou vysoce schematické a k nimž se podle Friedové pozornost konstrukčních gramatiků upíná nejsilněji. Jazykové jednotky, totiž konstrukce, podléhají přirozenému vývoji jazyka a právě z hlediska posunu na zmíněné škále je možné je zkoumat.

Mirjam Friedová (2013, s. 15) rozlišuje konstrukce (i) lexikální, (ii) valenční a (iii) frázové s podtypem (iv) konstrukcí frázových linearizačních. Předložky by samy o sobě jako lexikální jednotky, např. *v*, *do*, patřily k typu (i) lexikálních konstrukcí, předložkové fráze obecně, např. *v pondělí*, *do lesa*, pak k typu (iii) frázových konstrukcí.

Konstrukce fungují jako zobecnění jistého opakujícího se modelu jazykového chování a zakládají se na jednotlivých konkrétních realizacích v komunikaci. Tyto realizace se v angličtině označují jako *constructs*, Friedová je pojmenovává jako jazykové výrazy. Ona zobecnění znakové povahy se propojují, respektive shlukují do gramatických sítí majících „asociativní organizaci“ (Fried 2013, s. 26), a to na základě vzájemných podobností a rozdílností konstrukcí. Friedová píše, že v rámci konstrukčněgramatických výzkumů se mluví hlavně o dvou typech sítí, typu s centrálním členem a typu volnějších uskupení bez členu centrálního, „[j]jednodušší typ síťování spočívá v sestavování hierarchicky uspořádaných stromů, kde vrchol stromu (centrální člen sítě) představuje nejschematičtější podobu dané konstrukce s nejobecnější aplikací“ (Fried 2013, s. 21). Typy síťování, které Friedová uvádí jako základní pro zachycení vztahů mezi konstrukcemi, lze srovnat se sémantickými mapami, které představují Tylerová a Evans ve své práci věnované prostorovým předložkám v angličtině (Tyler–Evans 2003).

Adele E. Goldbergová tvrdí, že v určitých případech spolu různá užití jedné jednotky souviset nemusejí. Takové případy předpokládá právě u předložek, které jsou podle ní: „[...] typically highly polysemous and sometimes homonymous“ (Goldberg 2006, s. 37). Na příkladu anglické předložky *for* ukazuje, že jednotlivé funkce, v nichž se předložka ocitá, spolu nemusí souviset. Uvádí typické užití předložky *for* ve funkci beneficienta (vyjádření prospěchu) ve větě *Mina sent a book for [Sb.]*. K tomu dodává, že „there are other uses of the preposition *for* in English which may not be related,“ a ukazuje to na příkladech odlišného užití této předložky: *The statue stood for three hours* a *He exchanges the socks for a belt*. Z toho vyvozuje zobecnění: „[...] there do exist instances of constructional homonymy: a single surface form having unrelated meanings“ (Goldberg 2006, s. 37–38). V tomto bodě se Goldbergová rozchází s pojetím významu typickým pro kognitivní náhled na jazyk, totiž že různá užití jednoho prvku spolu zpravidla významově, např. skrze přenášení metaforou, souvisejí. Domnívám se ovšem, že absence jakéhokoli vztahu mezi určitými typy užití nějaké předložky jsou z hlediska diachronie jen obtížně prokazatelná. Možnou příčinou takové homonymie, o níž píše Goldbergová, by mohlo být kalkové přejetí vzoru struktury z nějakého cizího jazyka, tedy jazykový kontakt.

3 Koncept jazykové změny jako vývojového procesu

Už sám charakter této práce a výzkumné otázky předpokládají, že jazyk se proměňuje. Tento proces proměn může mít několik podob a příčiny dílčích proměn lze spatřovat v jazykovém kontaktu nebo v jiných změnách různého typu uvnitř jazyka různého dosahu, přičemž obojí může být provázáno. Změna předložkového systému flektivní češtiny je změnou vyjadřování určitých vztahů v jazyce. Zasahuje slovesnou valenci, samu kategorii pádu a vyjadřování určitých vztahů prostorových, temporálních³³ a kauzálních. Může souviset i s celkovým chápáním prostoru, dokonce i se změnami chápání prostoru jako takového v životě celého našeho společenství. Změny v obývání prostoru mohly mít vliv na naše vnímání prostorových vztahů. Je-li konceptualizace prostoru vázána nejen na lidskou tělesnost, ale svým způsobem i na kulturu určité společnosti a prostředí, v němž žije, proměny v dané kultuře a daném prostředí mohou vést k proměnám konceptualizace světa a modifikacím v jazykovém vyjadřování. V našem prostředí a kulturním rámci lze snad zmínit snazší překonávání vzdáleností nebo nárůst uzavřených prostor, a naopak ustupování z prostor otevřených. Prokázat, že takové transformace vedou až k jazykovým změnám, je ovšem obtížné a vyžadovalo by to hlubší interdisciplinární zkoumání.

3.1 Jazyková změna: vnitrojazykové vlivy

Od úvah o vlivech sociálních se vrátím k možným jazykovým příčinám změn předložkového systému. Význam předložek, respektive jejich funkci, jsem dosud sledovala z pohledu kognitivního přístupu a konstrukční gramatiky. V obou těchto přístupech jsou předložky chápány jako prostředek vyjadřování komplexních vztahů v jazyce, které v sobě soustřeďují sémantický i gramatický aspekt jakožto určitou škálu gramatičtější–sémantičtější. Na této škále nemusejí být umístěny neměnně, ale mohou se po ní posouvat – to je příznakem jazykové změny. Tento posun zachycuje princip gramatikalizace a proces protichůdný pak degramatikalizace, resp. lexikalizace.

Gramatikalizací bývá chápán takový v jazyce se opakující proces, při němž jistá jazyková jednotka/konstrukce za jistých okolností (kontextuálních, syntaktických atp.) získává a/nebo výrazně umocňuje svou gramatickou funkci. Paul J. Hopper a Elizabeth C. Traugottová uvádějí ve své publikaci, jež je jednou ze základních přehledových prací věnovaných tématu gramatikalizační změny, její dvojí definici: (i) „a research framework for studying the relationships between lexical, constructional, and grammatical material in language, diachronically and synchronically, both in particular languages and cross-linguistically“, (ii) „a term referring to the change whereby lexical items and constructions come in certain linguistic contexts to serve grammatical functions and, once grammaticalized, continue to develop new grammatical functions“ (Hopper–Traugott 2003, s. 18). V pozdější práci Traugottové psané s Laurelem J. Brintonem je definice dále rozpracována:

³³ Ke vztahu lokálních a temporálních vztahů poznamenává Konečná: „Někdy vyjádření o čase zcela zřetelně navazuje ne na vyjádření lokální, ale až na vyjádření rekční nebo způsobové (*plave po proudu — dělá to po mně — jeho činnost následuje po mé — po válce přichází mír*). Jindy je třeba přihlížet k vnitřní formě (*pod-zim*), k lokálnímu významu předložky (co odlišuje význam *na* od významu *v*) a celkové stylizaci času ve zkoumaném jazyce, aby se vyjádření o čase (*na podzim — v zimě*) nejevilo jako „nepravidelné“ (Konečná 1974, s. 261).

„Grammaticalization is the change whereby in certain linguistic contexts speakers use parts of construction with a grammatical function. Over time the resulting grammatical item may become more grammatical by acquiring more grammatical functions and expanding its host-classes“ (Brinton–Traugott 2005, s. 99). Novější pojetí je rozšířeno zejména o prvek mluvčího; role produktora je vázána zejména na aspekt frekvence užívání jazykového prvku v jisté funkci, a to na úkor funkce jiné. Gramatikalizace je tak podle Brintona a Traugottové podmíněna zvyšující se frekvencí užívání určité konstrukce právě v gramatičtější podobě. Nárůst frekvence ústí v rutinizaci, zaužívání určitého jazykového prvku a při něm jsou vlastnosti tohoto prvku modifikovány: „Semantic-pragmatic, morphosyntactic, and morphophonological changes typically result from habituation through frequent use, which brings about routinization and bleaching“ (Hopper–Traugott 2003, s. 232). Aspekt frekvence užití by podle tohoto výkladu byl spouštěčem gramatikalizační změny a jako gramatikalizaci dokončenou by bylo lze označovat stav rutinizace nové funkce. Gramatikalizační změna má aspekty formální i sémantické – v podstatě se forma jazykové jednotky specifikuje a její význam, respektive význam každé z jejích složek se stává sám o sobě vágnějším, závislým na sémantice celé fráze, jejíž je součástí v aktuálním kontextu. Gramatikalizovaná jednotka se na škále významu pohybuje od konkrétnějšího k abstraktnějšímu. Dochází při ní k transpozici uvnitř slovnědruhového/kategoriálního systému jazyka: „[g]rammaticalization involves decategorialization of forms from major to minor word class and/or from independent to bound element to serve as functional forms“ (Brinton–Traugott 2005, s. 101).

Friedová ovšem s odkazem na mnohé další autory zdrojů upozorňuje na to, že změna jednotky vždy souvisí s jejím okolím, kontextem a je třeba ji zkoumat s tímto vědomím (Fried 2015, s. 28). Pro změnu předložkového systému u flektivního jazyka to platí už z podstaty, že předložky jsou prostředkem na kontextu plně závislým – na valenci slovesa nebo deverbativa, na sémantice výrazu následujícího, ale z hlediska fonologického také na hláskové podobě následujícího výrazu, protože zcela pravidelně mění svoji podobu, tj. vokalizují se, vlivem bezprostředně následujícího výrazu.³⁴ K závislosti na kontextu se nadto připojuje neoddělitelná přináležitost ke kategorii pádu.

Vztahem předložky a pádové formy z hlediska jazykové změny se zabývá Christian Lehmann. Mezi jednotlivými případy gramatikalizace jmenuje i proces, během něž se z adpozice stává marker pádu. Tuto tendenci dokládá případy anglické předložky *to* a románské předložky *a*: „they have been grammaticalized from directional prepositions to case markers of the dative [...] and, in Spanish, even the accusative“. Připojuje analogický případ z církevní slovanštiny: „preposition na ‘on’ (superessive and super-lative) develops into a genitive and dative marker in Bulgarian“ (Lehmann 2002, s. 73).

Podle Lehmana se nejgramatičtější funkce pádů vyjadřují pádovými formanty, základní adverbciální funkce primárními předložkami³⁵ a teprve komplexnější adverbciální vztahy sekundárními prepozicemi. Kromě toho mohou být vztahy v jazyce vyjadřovány i jinými prostředky, třeba relativy (Lehmann 2002, s. 84). Změny mohou podle Lehmana probíhat i přímo mezi pádovými funkcemi,

³⁴ Vokalizace se neprojevuje pouze úrovni výslovnostní, jako je tomu u spodoby znělosti aj., ale v normách psaného jazyka.

³⁵ Mezi těmito základními adverbciálními funkcemi, které jsou vyjadřované primárními prepozicemi, jmenuje Lehmann i komitativ (Lehmann 2002, s. 84).

jak ukazuje na příkladu instrumentálu: „The change of an instrumental into an ergative case is common in (the evolution of) ergative languages“ (Lehmann 2002, s. 73). Lehmann upozorňuje také na proces, kdy se z postpozic stávají sufify. Právě v tomhle kontextu zmiňuje vztah komitativu a instrumentálu, o němž budu mluvit podrobně později, a uvádí příklad z latiny: „The same grammaticalizational relationship between comitative and instrumental recurs, by the way, in Latin: ludo cum Paulo ‘I play with Paul’, but ludo pilā ‘I play with a ball’.“ (Lehmann 2002, s. 74, zvýraznil autor). Komitativní funkce je vyjádřena lexikálně pomocí předložky, funkce instrumentální, resp. pozice patientu je ke slovesu připojena bezpředložkově a vyjadřována výhradně pádovým formantem. Lehmann tak tady zachycuje stav podobný normám spisovné češtiny: obě tyto funkce jsou vyjadřovány za pomoci jiných prostředků, přičemž funkce komitativní/sociativní při obsazení jménem osoby je značena typickou prepozicí.

Mezi principy, které řídí naše spontánní vyjadřování, řadím jazykovou ekonomii (viz např. MSC 1 2010) a tendenci k unifikaci prostředků (Čermák 1996, s. 38). Obě tyto tendence se mohou uplatňovat tehdy, nemají-li žádný negativní vliv na porozumění. Obě vedou k určitému jazykovému zjednodušování, a to ať už z hlediska sémantiky užitých výrazů, nebo gramatické komplexity konstrukce. Unifikace, resp. simplifikace systému jazyka je výhodná zvláště pro produktora projevu, který preferuje výběr z co nejmenšího spektra prostředků (viz Stolz a kol. 2006, s. 394).

3.2 Jazyková změna: vliv jazykového kontaktu

Cílem následujícího komentáře není podat přehled všech možných podob jazykového kontaktu a jeho výsledků, jelikož zde je pole bádání nezměrné, ale pouze zmínit jeho bezespornou souvislost s jazykovou změnou, a to zejména s tou, která je předmětem mého zájmu.

Mezijazykový kontakt je jedním ze silných původců jazykové změny. Jeho podstata je sociální a tato sociální podstata se může projevit v mnoha podobách. Dochází ke kontaktu různých jazykových společenství, a tím i různých jazyků nebo variet téhož jazyka. Marek Nekula uvádí v Novém akademickém slovníku češtiny tři typy jazykového kontaktu, platné v případě, chápeme-li jazykový kontakt „jako jednostranné n. vzájemné ovlivnění dvou n. více jazyků“: „substrát, při kterém mateřský (první) jazyk (L1) působí na společensky dominantní druhý jazyk (L2), superstrát, při kterém společensky dominantní, pro dané mluvčí druhý jazyk působí na jazyk mateřský (první), a adstrát, který lze chápat jako označení pro vzájemné ovlivnění dvou n. více jazyků bez mocenské hierarchie“ (NESČ 2017, heslo Jazykový kontakt). Sociolingvisticky orientovaná literatura se v tomto ohledu hojně soustřeďuje primárně na studium kontaktu společensky nerovných jazyků, viz mnohé studie Petera Trudgilla. Trudgill vychází z toho, že o charakteru jazykových změn rozhoduje kombinace několika společenských faktorů: míra kontaktu s jinojazyčnou komunitou; hustota sítě sociálních vztahů; sociální ne/stabilita; velikost komunity (např. Trudgill 2011). Typy možných změn souvisejí s dalším aspektem: k simplifikaci, tedy zjednodušování jazyka L2,³⁶ úbytku užívaných kategorií aj.,

³⁶ Pokud by šlo pouze o změnu v jazyce osvojovaném, nebylo by to z hlediska mé práce podstatné. Tyto principy jsou ale podle Trudgilla univerzální, určité kategorie/prostředky se sjednocují vlivem jiného jazyka, s nímž je jazyk v kontaktu.

podle Trudgilla dochází typicky tam, kde si jazyk L2 osvojují dospělí mluvčí.³⁷ Naopak situace dlouhodobého kontaktu jazyků, kdy je stabilní vliv i na dětskou jazykovou produkci, vede k rozvíjení komplexity jazyka. Výsledkem takového jazykového kontaktu může být až stav bilingvismu. Taková situace může mít za následek redundanci, může vést ke spontánnímu vzniku nových kategorií a podle Trudgilla zakládat až tzv. jazykový areál, tzv. *Sprachbünde* (Trudgill 2011). S tímto pojmem koresponduje i pojem *evropský jazykový areál* Martina Haspelmatha (Haspelmath 1998). Ten tvrdí, že mezi evropskými jazyky lze nalézt mnoho významných shod ve vyjadřování různých jazykových funkcí a kategorií, přestože se v něm sdružují jazyky z různých jazykových větví nebo rodin (Haspelmath 1998, s. 271n.). U nás blízkost češtiny k evropským neslovanským jazykům zmiňuje také Jiří Marvan (Marvan 2004, s. 67n.). Náhled na silný vliv jazykového kontaktu ovšem není obecně sdílený. Jakékoli univerzální dopady jazykového kontaktu zpochybňuje například Sarah G. Thomasonová (2008).

Při zkoumání vlivu jazykového kontaktu se dá u jazyků v kontaktu odlišovat mezi tím, zda jsou jazyky spíše prvkem ovlivňujícím, nebo ovlivňovaným. To „spíše“ zde poukazuje zejména na lexikální přejímky: slov nebo frází, jejichž pohyb z jednoho jazyka do druhého není tak limitován jako pohyb komplexnějších prostředků, jakým je třeba vyjadřování určité gramatické kategorie. Heine a Kutěvová v tomto kontextu pracují s termíny *model language*, tedy jazykem, z něhož pochází přenesený model, a *replica language*, tedy jazyk, který tento model užívá. Modelový jazyk poskytuje druhému jazyku de facto vzor, podle něž se procesem gramatikalizace replikuje určitá gramatická kategorie (Heine–Kuteva 2003, s. 531). V případě češtiny se po značnou část 20. století psalo zvláště o vlivu němčiny. Proč se právě určitý prostředek přenáší, a jiný ne, není vysvětlitelné univerzálně.³⁸

3.2.1 Poznámka k vlivu němčiny a angličtiny na český předložkový systém

Čeština byla vždy v silném kontaktu s různými jazyky, zejména latinou, němčinou, ruštinou, ale i se všemi jazyky ostatních geografických sousedů v různých historických obdobích. Dlouhodobě na češtinu působila němčina, která byla po značnou dobu i jazykem společensky dominujícím, šlo tedy o situaci superstrátu (viz Marek Nekula v NESČ 2017, heslo Jazykový kontakt). Češtinu k němčině řadí i Martin Haspelmath, který je uvedl v jednom z možných vymezení jazykových skupin v rámci provázaného evropského společenství (Haspelmath 1998). K míře vlivu němčiny na češtinu se vyjadřuje v Naší řeči Josef Bukáček ve své glose z roku 1934 s příznačným názvem *Je čeština jen přeloženou němčinou?* Na otázku položenou v názvu svého komentáře odpovídá záporně: shodné strategie v jazycích různého typu nejsou nesporným dokladem vlivu jednoho jazyka na druhý. Přesto autor uvádí, že počet shod mezi němčinou a češtinou je značný. Přestože dnes už není vztah češtiny

³⁷ Za extrémní podobu této situace označuje vznik pidginů (Trudgill 2011). Ronald Wardhaugh např. tvrdí, že při pidginizaci jazyka dochází k mnoha složitým proměnám na různých úrovních: ve fonologické stavbě jazyka; v lexikální zásobě jazyka; v oblasti užívání jazyka (pidginu) v konkrétních komunikačních situacích; ale také v redukci na morfologické a syntaktické rovině jazyka. Naopak při kreolizaci jsou výsledkem: regulace fonologického systému; nárůst komunikačních funkcí, v nichž se jazyk užívá; systematizace rozšiřování lexikální zásoby; ale i rozrůžňování na rovině morfologie a syntaxe (Wardhaugh 2006, s. 63–64).

³⁸ K různým případům změn v důsledku jazykového vlivu románských jazyků viz např. (Stolz – Bakker – Sales Palomo 2008).

a němčiny usměrňován deklarovanou nerovností národů, jak tomu bylo dřív, jako národní jazyky sousedících států jsou čeština a němčina v živém styku. Jako oblast češtiny podléhající vlivu němčiny se často uvádí právě užívání předložek a slovesná valence. Je však třeba mít na paměti, že dnes jsou čeští mluvčí v každodenním kontaktu s angličtinou jakožto mezinárodním jazykem, a právě angličtina tak může češtinu ovlivňovat. Kontakt s němčinou byl dlouhodobější, kontakt s angličtinou jakožto *linguou francou* je sice z hlediska doby trvání kratší, zato velmi intenzivní. Angličtina a němčina jsou typologicky jazyky téže větve germánských jazyků, proto mezi nimi mohou být mnohé styčné konstrukce, a to nejen na rovině lexikální. Pokud se některá z těchto konstrukcí typických pro češtinu v ní začne nově (tj. v posledních cca padesáti letech) vyskytovat, není jednoznačně možné rozhodnout, zda jde o germanismus, anglicismus, nebo dokonce o prvek z jiného jazyka nebo prvek pocházející z vnitrojazykových tendencí. Pro to argumentují i Heine a Kutěvová, když upozorňují, že existují procesy, které se objevují v mnoha jazycích světa bez genetické souvislosti a bez prokázaného kontaktu. Jako příklad uvádějí, že tendence ke vzniku členů ve slovanských jazycích vůbec nemusí být dokladem vlivu germánských nebo románských jazyků: „[T]he possibility that these Slavic languages might have developed their articles without the influence from neighboring languages cannot be ruled out“ (Heine–Kuteva 2003, s. 532). S odkazem na ně se přikláním k tomu, že chápat jakékoli vývojové procesy v češtině jako pouhé ovlivnění němčinou nebo novodobě angličtinou by bylo příliš zjednodušující, až mylné. Zároveň právě v oblasti valence, zapojování předložek a vzniku předložek sekundárních se o určitém vzoru přejímaném z těchto dvou jazyků mluví dlouhodobě a podle mého právem.

3.3 Dynamika systému primárních předložek v češtině: shrnutí

Proměny v předložkovém systému češtiny jsem obecně rozdělila na vnitrojazykové a ty způsobené jazykovým kontaktem.

K vnitrojazykovým procesům řídícím pohyb předložkového systému řadím primárně dva: tendenci vystačit si s co nejmenším objemem jazykových prostředků pro co nejekonomičtější vyjádření jednoduchých i složitých obsahů (viz také Newmeyer 1998, s. 126) a mechanismus analogie, přizpůsobování méně častých prostředků těm frekventovanějším, což ve výsledku vede opět k určité míře simplifikace systému. Oba tyto mechanismy spojují primárně (to podtrhuji) se spontánním, neformálním projevem mluveným, případně dnes i psaným.³⁹

Pod jazykovým kontaktem si lze představovat různé situace – společenskou nebo politickou nadřazenost skupiny lidí s odlišným jazykem (stav vlivu němčiny na češtinu v 18. a 19. století), společenskou privilegovanost jiného jazyka bez jasné privilegovanosti sociální skupiny jeho mluvčích (stav současného vlivu angličtiny na češtinu), situaci vícejazyčné společnosti, z níž vzniká nejvýhodnější forma dorozumívání (stav vlivu angličtiny jakožto *linguay francy* v konkrétních odvětvích lidské činnosti), a ještě mnohé další.

Nutno dodat, že se vnitrojazykové mechanismy změn a změny způsobené jazykovým kontaktem v žádném případě nevyklučují. Naopak mohou být v souladu, a tím vlastně proces změny podporovat.

³⁹ K prolínání dříve oddělovaného mluveného a psaného projevu viz (Hoffmannová a kol. 2016).

To lze vidět třeba na příkladu prepozicializace. V češtině se ustavilo a ustavuje nemalé spektrum spojení, která v určitých kontextech nově fungují jako sekundární prepozice. K mnohým z nich najdeme analogie v jiných jazycích (angličtině, němčině i dalších), a zvláště překlady textů, pro něž jsou tyto výrazy typické, např. administrativních, právních, ale i složitějších textů publicistických, mohou jejich užívání podporovat. Vzhledem k počtu těchto předložek a evidentně silné potřebě je generovat i beze vzoru v jiném jazyce by ovšem bylo zjednodušující uvažovat o nich pouze jako o cizích prvcích, respektive kalcích.

Nyní se budu v případové studii a posléze v drobné doplňující reflexi věnovat dvěma případům jazykové změny v užívání předložek v češtině.

4 Případová studie – konkurence předložkové vs. bezpředložkové vazby s instrumentálem v češtině⁴⁰

V této části práce představím případovou studii, jíž bych chtěla doložit jeden – v současnosti se stále formující – posun v rámci českého předložkového systému, a to konkurenci dvou realizací instrumentálové vazby: vazby bezpředložkové a vazby s předložkou *s*. Tato konkurence je specifická tím, že dochází k pronikání vazby předložkové namísto vazby bezpředložkové, pojmávané jako tradiční, nebo k jejich koexistenci. Nejprve shrnu různé reflexe této změny a pak se zaměřím na její možné příčiny a souvztažním ji s konceptem jazykové změny. Zvláštní pozornost věnuji analogii s funkcí komitativu, prostředku, který si v některých jazycích s instrumentálem funkčně konkuruje.

Jarmila Panevová píše: „Je pozoruhodné, že právě instrumentál (ve flexivních jazycích) přitahuje tolik pozornosti lingvistů, a to v rámci nejrůznějších přístupů k výkladu pádových významů. [...] Zajímavé je i to, že v rámci nejpřitažlivějších obecných teorií pádových významů nevykazuje instrumentál [...] žádné pozoruhodné postavení“ (Panevová 1996, s. 14).

Dokladem zájmu českých lingvistů o sedmý pád jsou mnohé odborné práce věnované zčásti nebo převážně tématu instrumentálu. Kromě četných studií různých autorů sem beze sporu patří i monografie Oldřicha Uličného *Instrumentál v struktuře české věty*, která byla vydána poprvé roku 1984 a v upravené podobě pak roku 2000. Uličný se soustřeďoval na instrumentál bezpředložkový. Stanovil klasifikaci pro určování jeho sémantických specifik, a to na základě modifikovaného větněčlenského přístupu, a hlavně vztahů pádové formy k sémantice slovesa. Tyto vztahy navrhuje znázorňovat pomocí prostorového schématu, resp. uspořádacích principů. Instrumentál předložkový zůstává mimo primární zájem autora, zmiňuje se o něm až v závěru své práce. Uličného studie je pro mě inspirativní v tom, že rozeznává spektrum funkcí, v nichž může instrumentálová vazba vystupovat, a v tom, že tyto funkce jsou nikoli náhodně propojeny. Na rozdíl od Uličného mě zajímá vztah pádové funkce a předložky, která se s ním za určitých formálně-sémantických okolností pojí. Nebudu tedy na Uličného nijak koncepčně navazovat.

⁴⁰ Některé části této studie byly publikovány (Prokšová 2017).

Primárně mě ovšem nezajímá sémantika pádu obecně a způsoby její možné klasifikace, na něž se koncentruje pozornost Uličného, ale postavení předložky v pádové konstrukci, její potenciální schopnost utvářet význam.

Vazbu instrumentálu s předložkou s jsem pro své pozorování vybrala z několika důvodů:

- a) představuje relativně komplexní, přesto funkčně pestrou strukturu;
- b) podléhá poměrně konzistentní jazykové změně, jejíž obdoby lze – aktuálně či diachronně – sledovat i v jiných jazycích;
- c) předložka s je základní předložkou, která se s instrumentálem pojí, a instrumentál je téměř výhradním pádem pojícím se s předložkou s, vztah předložkového instrumentálu a předložky s je tedy v českém pádovém systému v podstatě unikátní.⁴¹

Původní motivací k analýze konkurence těchto vazeb je mé vlastní několikaleté pozorování. Během něj sbírám doklady z tištěných i mluvených sdělovacích prostředků, ale i doklady ze spontánně mluvené češtiny. Z nasbíraných dat usuzuji, že užívání původem nenoremní vazby se začíná stávat v jistých pozicích noremní, a jsme tak svědky jazykové změny, která nám může napovídat mnohé o pádovém a předložkovém systému češtiny i o mezijazykovém kontaktu.

4.1 Instrumentál v češtině – forma a význam

Úvodem shrnu vymezení instrumentálu v češtině a rozličné přístupy k jeho pojmání a systematizaci, které byly v české jazykovědě navrženy.

Instrumentál je v češtině „[p]ád tradičně pokládán za sémantický“ (NESČ, heslo Instrumentál), přesto „pád primárně sémantický může podle Kuryłowicze vystupovat sekundárně jako syntaktický“ (Uličný 2000, s. 17). Uličný k tomu dodává: „... p[ádové] tvary nazývané sémantickými jsou při zapojení do věty syntaktické v širším smyslu“ (2000, s. 20). Charakterizace pádu jako (primárně) sémantického, nebo (primárně) syntaktického se zakládá na větněčlenské teorii. Pády syntaktické stojí nejčastěji v pozici subjektu a objektu, tedy valenčně vyžadovaných větných členů. Panevová (1996) vycházejíc z konceptu funkčně generativního popisu valence navrhuje upřesnit dělení na škále syntaktický–sémantický podle toho, zda je instrumentál v pozici aktantu, nebo v pozici volného doplnění. V prvním případě má syntaktickou funkci, je patientem, tj. aktantem valenčního rámce verba, ve druhém sémantickou, je volným doplněním. Instrumentál v pozici součásti predikátu považuje Panevová za nejasný, přisuzuje mu spíše syntaktickosémantickou charakteristiku. S veskrze funkčním dělením se setkáme u Konečné, která u výkladu sémantického potenciálu předložek píše, že „instrumentál je pád prostředí nebo zprostředkovatele“ (Konečná 1974, s. 263). Tím má nejspíše na mysli jeho adverbialní platnost, tedy funkci vyjadřování okolností děje. Za spojením „pád

⁴¹ Podle výsledku statistické analýzy korpusu SYN2005 se předložka s pojí s instrumentálem v 99,6 % všech svých výskytů, ze všech sledovaných předložek má tedy nejpevnější spojení s konkrétním pádem; zároveň je podle této analýzy instrumentálová vazba realizována nejčastěji právě předložkou s (Bartoň – Cvrček – Čermák – Jelínek – Petkevič 2009, s. 195–196). Předložka s je po předložkách v a na třetí nejčastější předložkou vůbec (Ibid., s. 193).

prostředí“ lze ovšem vidět i komitativní, sociativní funkci instrumentálu (viz dále), protože souvšykýt je koexistence v jednom prostředí.

Panevová navrhuje několik typů realizace instrumentálu. Jsou to instrumentály v pozici:

- (i) objektu (*chlubit se něčím, šetřit něčím, trápít se něčím*),
- (ii) druhého objektového doplnění, které může být interpretováno jako hraničící s volným doplněním (*namazat něco něčím, ozdobit něco něčím, posypat něco něčím, spravit něco něčím*),
- (iii) volných doplnění, která mohou být obligatorní (*jít něčím*, resp. někudy, např. *jít cestou*),
- (iv) volných doplnění pouze rozvíjejících okolnosti propozice, jež jsou sémanticky či gramaticky vyžadována jen minimálně, nebo vůbec (*jíst něco něčím*, např. *jíst polévku lžící*).

Toto členění instrumentálu chápu za výchozí, přestože samostatně neuvádí např. instrumentál v pozici predikátu nebo původce děje⁴². Ukazuje se ovšem, že mnohé případy zejména elidovaných frází se chovají jako hraniční a jejich valenčnost není tak jednoduché určit (ani testy konstruované pro ověřování obligatornosti, jakým je třeba dialogový test, nejsou u hraničních případů vždy spolehlivé). Jednou z otázek, kterou si v této části kladu, je tedy i to, zda změna, kdy na místo tradičně bezpředložkové vazby proniká vazba s předložkou *s*, souvisí i s obligatorností pozice, na níž se ve větě z hlediska valence vyskytují.

4.1.2 Pojetí instrumentálu v české odborné literatuře

V této části podám přehled pojetí instrumentálu v několika stěžejních českých mluvnicích – Mluvnici češtiny 2 (1986) a 3 (1987), Příruční mluvnici češtiny (1995), Mluvnici současné češtiny 1 (2010) a 2 (2014), Akademické gramatické současné češtiny (2013), více či méně okrajově pak v dalších přehledových pracích a studiích, např. ve Slovníku slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení (2005). Zdroje dělím na primárně tradiční a primárně korpusové, uvědomuji si ovšem, že toto dělení je založeno nemalou měrou i na odlišnosti zvolených metodologií.

Tento přehled zařazuji se dvěma záměry, a to jednak shrnout různé koncepce instrumentálu v českém prostředí, jednak zmapovat, jestli/jak dané zdroje pojednávají (potenciálně) pozici předložky *s* v jednotlivých instrumentálových konstrukcích. V centru mého zájmu jsou u všech zdrojů ty konstrukce s instrumentálem, u nichž dochází ke konkurenci prostého a předložkového instrumentálu.

4.1.2.1 Instrumentál v „tradičních“ zdrojích – Mluvnice češtiny a Příruční mluvnice češtiny

Mluvnici češtiny 2 a 3 (MČ 2, MČ 3) a Příruční mluvnici češtiny (PMČ) si zde dovoluji klást vedle sebe jako mluvnice z podstaty tradiční mimo jiné proto, že se – i vzhledem k době vzniku – nezakládají na kvantitativním zpracování obsáhlých korpusových dat. V obou, stejně jako i v jiných tradičních

⁴² Běžnému původci děje by ve funkčním generativním popisu byla přiznána sémantická role actora (ACT).

přehledových pracích tohoto typu a formátu, jsou ovšem zohledňovány i jevy typické pro češtinu nižšího stylu a češtinu substandardní⁴³. Proto se k nim lze obrátit při hledání dokladů, zda a jak byl nenoremní předložkový instrumentál reflektován.

Výklad funkčního tvarosloví v MČ 2 vychází ze specifické systematizace vztahu formálně-funkční podoby a širší sémantiky participantů (slovesného) děje. Klíčovým pojmem v pojetí pádu je komplexní výrazová struktura pádu neboli „funkční součinnost tvaroslovné paradigmaticky deklinačních morfů se syntaktickou paradigmatickou gramatických větných vzorců a jejich derivátů“ (MČ 2 1986, s. 53). Jádrem struktury je deklinační tvar jména (MČ 2 označuje pádový tvar jako deklinační morf), celou strukturu pak dotváří předložka a funkční pozice jména v gramatickém větném vzorci a jemu analogických strukturách. Mluvnice sice pády prosté a předložkové standardně rozeznává, pojednává je ovšem souhrnně, protože pád chápe komplexně. Pozice předložky v celé komplexní výrazové struktuře může, ale nemusí být obsazena.

MČ 2 při klasifikaci pádové sémantiky vychází ze slovnědruhové příslušnosti slova (pokud mluvíme o pádech, pak jména), tedy z kritéria primárně lexikálně-morfologického, a z jeho funkce ve větě. Instrumentál se objevuje v několika pozicích – u jména ve funkci predikativu, u jména ve funkci neshodného atributu, u jména ve funkci objektového komplementu, u jména ve funkci adverbialního komplementu (valenčně vyžadovaného adverbiale) a u jména ve funkci adverbialního suplementu (valenčně nevyžadovaného adverbiale). Poslední tři jmenované funkce tvoří sémantické pole zakládající se na rysech integrace a hierarchizace. Hierarchizace sestává ještě z vlastních rysů zásahu/zasažení, zaměřenosti, zahrnutosti a katalýzy (pro bližší výklad viz MČ 2 1986, s. 57).

Podle MČ 2 se instrumentálová vazba může vyskytovat v (i) syntaktické funkci predikativu, kde je konstitutivním větným členem struktury; (ii) neshodného atributu; (iii) objektového komplementu; (iv) adverbialního suplementu (nevalenčního příslovečného určení) a (v) adverbialního komplementu (valenčního příslovečného určení). Instrumentálové vazby v (iii) objektovém komplementu vykazují primárně rys zahrnutosti⁴⁴ a/či rys zásahovosti⁴⁵. Jsou děleny na a) pozici „patientu ve vztahu souvškytu ve smyslu části a celku a individua ve vztahu k tomu, co je součástí jeho ‚vybavenosti‘“, konkrétněji užití sloves s reciproční sémantikou; b) pozici druhého objektu u sloves, u nichž dochází k sémantické alternaci struktury (jinak též u typů objektové diateze); c) pozici druhého objektu „v relacích s významem ‚náhrady‘“; d) pozice vyjadřující zahrnutí dějem; e) pozice podnětu psychického stavu, u něž má levovalenční subjektivní participant sémantiku proživatele. Adverbialní sémantiku instrumentálu, tedy souhrnně typ (iv) i (v), MČ 2 dále dělí na aa) lokální, bb) časové zařazení, cc) určení příčinné, dd) určení žádoucího předmětu, ee) určení průvodních příznaků, průvodních okolností, ff) určení prostředkové (MČ 2 1986, s. 65). Oba díly mluvnice, tvaroslovný i skladebný, se shodují, že instrumentálové určení prostředku je na hranici doplnění valenčního, kdy je svými rysy blízké objektovému komplementu, a doplnění nevalenčního.

⁴³ PMČ pracuje i s termínem čeština hovorová, a to vzhledem k tradici lingvistické bohemistiky poměrně specificky.

⁴⁴ Rys zahrnutosti je jedním ze strukturně-orientačních rysů významového uspořádání prvků integrovaných v sémantické struktuře. Zahrnutost „představuje zahrnutí dominované sémantiky sémantikou dominující (dominovaný předmět je obsažen ve významu dominujícím)“ (MČ 2 1986, s. 57).

⁴⁵ Rys zasažení předmětu se uplatňuje v širokém spektru intenzity a možných důsledků tohoto zasažení.

Pro blízkost objektovému komplementu hovoří to, že určení prostředku „označuje především jevy předmětné povahy a že jeho morfologické kategorie nevykazují velkou variabilitu“. Pro fakultativní adverbiale pak hovoří to, že se může uplatňovat „u širokého okruhu predikátů“ (MČ 3 1987, s. 60). V MČ 3 je proto charakterizováno jako „slabě valenční“. Blízkost objektu a určení prostředku, jak se zde předkládá, a to na základě gramatické realizace, ale i sémantiky sloves a samotných doplnění, nastoluje otázku, zda se mohou tyto dvě skupiny instrumentálových vazeb postupně přibližovat, až unifikovat.

U každého typu jmenují MČ 2 a MČ 3 možné formy realizace instrumentálem prostým nebo předložkovým, funkčně je ovšem neliší, jako je tomu např. v Akademické gramatice současné češtiny (2013). U žádného z nich nenalezneme ani poznámku o pronikání předložky do vazby původně/tradičně/preferovaně bezpředložkové, ani příklady, které by tuto konkurenci zobrazovaly. To lze vysvětlit buď tím, že mluvnice necílila na jevy substandardní, nebo i tím, že pronikání předložky nebylo v době vzniku mluvnice a ve zkoumaném jazykovém materiálu tak patrné. Jen zmíním, že u sekundární předložky *pomocí* se zde ve výkladu určení prostředku uvádí jako možné i předložkové vyjádření *s pomocí*.

PMČ dělí v morfologickém výkladu pádů, jehož autorkou je Zdenka Rusínová, instrumentálové tvary na dva základní typy – adverbialní instrumentál a syntaktický instrumentál. Princip takového dělení je v podstatě valenční. Nerozlišuje ovšem míru zapojení do valenční struktury. K adverbialnímu instrumentálu jsou tak řazena jak formálně vypustitelná doplnění, tak ta nevypustitelná (např. po slovesech pohybu: *jít lesem*).

Adverbialním instrumentálem je myšlen instrumentál ve funkci adverbialního určení (adverbiale). V adverbialní funkci je podle PMČ „obvykle předložkový“ instrumentál. Ten vyjadřuje následující významy: (i) místa jako odpověď na otázku *kde?* a (ii) místa jako odpověď na otázku *kudy?*, (iii) časový, (iv) prostředku, (v) příčiny, (vi) průvodních okolností, (vii) zřetele; k těmto jmenuje ještě instrumentál (životného) původce děje a (neživotného) působitele děje (PMČ 1995, s. 242).

Syntaktické funkce instrumentálu PMČ spojuje a) se slovesy s významem pohybu, slovesy psychického a tělesného stavu a slovesy smyslového vnímání; dále pak b) se slovesy trojvalenčními, v nichž je instrumentál doplněním po objektu v akuzativu; c) verbálními substantivy, po nichž je instrumentál v pozici neshodného atributu; d) vazbou po adjektivech *jist/jistý, dojat, udiven, živ* apod. (u všech je uvedena vazba bezpředložková). Dále pak instrumentál konkuruje jiným pádům, a to e) nominativu jako součást predikátu „ve významu doprovázení“ (tedy ve funkci komitativní, pozn. H. P.) a f) akuzativu – to PMČ dále nespecifikuje, uvádí pouze příklad *ležel s nohou pokrčenou* – *ležel nohu pokrčenou*. Z něj lze soudit, že jde o specifický typ elidované konstrukce v pozici (příslopečného) určení průvodních okolností, případně o funkci doplňkovou (PMČ 1995, s. 242n.).

K syntaktickému instrumentálu se váže i kapitola pojednávající o předmětu „v pozici s formou instrumentálu“, jejímž autorem je Petr Karlík (PMČ 1995, s. 431n.). Podle PMČ instrumentál „[r]ekčním (vazebným) pádem bývá poměrně zřídka a zachovává si přitom zřetelné stopy příslovečného významu, zvl. nástrojového/prostředkového“ (ibid.). Objektová doplnění dělí podle sémantické klasifikace na několik typů: (i) „vydávat ze sebe světlo, zvuk vůni aj.“ s instrumentálem bezpředložkovým nebo s předložkou *po*; (ii) „opatrovat něco něčím“ s instrumentálem bezpředložkovým; (iii) „plnit se něčím“ s instrumentálem bezpředložkovým; (iv) „dosáhnout změny

psychosomatického stavu něčím“ s instrumentálem bezpředložkovým; (v) „zabývat se něčím“ s instrumentálem bezpředložkovým, jemuž „někdy“ konkuruje instrumentál s předložkou s (PMČ zde uvádí pouze tradiční příklad *obchoduje ovocem / s ovocem*, na s. 243 doplňuje i příklady další, viz dále); (vi) „vyvyšovat se nad ostatní něčím“ s instrumentálem bezpředložkovým, jemuž „někdy“ konkuruje instrumentál s předložkou s (PMČ uvádí příklad *pyšnil se dětmi / s dětmi*); (vii) „pohybovat něčím“. K poslední jmenované oblasti se ještě vrátím v kap. 4.2.4 *Případy doplnění sloves pohybu*.

V PMČ nacházíme drobnou reflexi pronikání předložky do vazeb noremně bezpředložkových: „V současné hovorové a substandardní češtině se projevuje tendence doplňovat do spojení s bezpředložkovým instrumentálem předložku s: *zabývat se s něčím, trpět s tím už dlouho, chlubit se s tím, hýbat s kolem* atd.“ (PMČ 1995, s. 243). Podrobnější komentář mluvnice neuvádí. Explicitně ovšem zmiňuje jen češtinu současnou a v příkladech se omezuje na obligatorní valenční doplnění, resp. na patiens.

Tradičně předložková doplnění v instrumentálu pojednává PMČ odděleně, o konkurenci se zde nezmiňuje.

4.1.2.2 Instrumentál v mluvnících „korpusových“ – Akademická gramatika spisovné češtiny a Mluvnice současné češtiny 1

V tomto oddíle vycházím z mluvnic, které své výklady explicitně zakládají na datech korpusových. I v mluvnících, které vycházejí z podobných principů i materiálu, lze najít určité rozdíly. Vyděluji je, abych ověřila, jestli vůbec zmiňují některé původně nenoremní předložkové instrumentály. To by totiž vypovídalo o jejich neopominutelné frekvenci. Zároveň to může být ovlivněno i strategií analýzy korpusových dat a nakládání s výsledky, které se v obou mluvnících liší. Mezi cíli, ostatně ani v možnostech, mluvnic pochopitelně není pojednat všechny jazykové strategie, natož včetně těch velmi okrajových, výjimečných. Pozitivní doklad by tak pro mě byl o to průkaznější ve smyslu, že změna na pozici instrumentálu není přehlédnutelná.

4.1.2.2.1 Instrumentál v Mluvnici současné češtiny 1 (pohled morfologický)

V Mluvnici současné češtiny 1 (MSČ 1) popisuje Václav Cvrček funkce instrumentálu v kapitole věnované pádům (MSČ 1 2010, s. 140). Rozeznává u něj funkce⁴⁶(i) prostředku/nástroje, (ii) doprovodu, souvškytu, (iii) směru kudy, (iv) příslovečného určení, (v) předmětu; v psaných a oficiálních mluvených projevech též (vi) součásti přísudku konkurující nominativním tvarům. Předložková vazba, konkrétně s předložkou s je užitá v příkladu pro funkci (ii), tedy u obligatorně předložkové komitativní funkce. Cvrčkovo dělení není tak jemné jako např. v AGSČ (2013, s. 308). Mluvnice uvádí následující odlišení s příklady: předmět s příkladem *loučila se s každým ročním obdobím*, příslovečného určení s pouhým jedním příkladem, a to ve významu časovém s předložkou *před: před vysvědčením potřebuje více dětí psychologa*, a prostředku/nástroje s příkladem *květák nasekáme nožem najemno*. Takové pojetí odpovídá tomu, že autor neřadí příslovečná určení

⁴⁶ Cvrček zde s pojmem funkce nepracuje. Výklad je formulován takto: „[i]nstrumentál [...] je pádem prostředku, nástroje [...], doprovodu, souvškytu aj.“ (MSČ 1, 2010, s. 140).

prostředku/nástroje ani k příslovečným určením obecně⁴⁷, ani k předmětům. Z toho není zřejmé, zda je zde prostředek/nástroj chápán spíše jako člen valenčního rámce, tedy vázaný rekcí ke slovesu a hraničící s předmětem, nebo volné doplnění, nejčastěji připojené adjunkcí. V prvním případě se tak předložka chová jako inherentní součástí slovesné fráze, byla by tedy v obousměrném vztahu, ve druhém jako součást jmenné fráze, tedy ve vztahu jednosměrném. Cvrčkovo vydělení určení prostředku a nástroje v podstatě koreluje s dělením v tzv. akademické MČ, která instrumentálové určení prostředku staví na hranici valenčního objektu a nevalenčního adverbiale, a to s ohledem na sémantiku konkrétních sloves (MČ 3 1987, s. 60).

Vedle Cvrčka se v MSČ 1 soustavněji věnuje instrumentálu i Martina Waclawičová v kapitole pojednávající o předložkách spojovaných s konkrétní pádovou formou. Dělení Waclawičové je od toho Cvrčkova značně odlišné, je tedy obtížné oba výklady usouvztažnit a vidět v nich jednotnou metodologii. Spojení předložky *s* a instrumentálu autorka dělí (pouze) do dvou významových skupin, a to jednak na vyjádření společnosti a jednak na vyjádření průvodních okolností. K tomu dodává poznámku, že ve spojení *s sebou* pro vyjádření společnosti se v úzu předložka vypouští. Tomu předchází explicitní zmínka o pronikání předložky *s* do instrumentálových vazeb: „především v mluvených projevech se [předložka *s*] někdy objevuje ve spojení s nástrojem činnosti (*přítlouct s kladivem*)“ (MSČ 1 2010, s. 288). Autorka kapitoly tak pronikání předložky spojuje spíše se sémantickou platností jména po předložce (nástroj činnosti). Tendenci rozšiřovat instrumentálovou vazbu o předložku *s* autorka v poznámce přičítá hlavně mluveným projevům, srov. se zařazením této změny do „současné hovorové a substandardní češtin[y]“, které najdeme v PMČ (1995, s. 243).

4.1.2.2 Instrumentál v Mluvnici současné češtiny 2 (pohled syntaktický) – předložka (*s*) *pomocí*

Druhý, syntaktický díl Mluvnice současné češtiny vychází z funkčního generativního popisu a pracuje s velkým objemem přirozených dat. Na nich sleduje tendence k užívání určitých syntaktických struktur v úzkém vztahu k jejich sémantickým rolím. Pádový systém češtiny je zde pojednán v rámci syntaktických rolí, jež mohou jednotlivé pády a jejich spojení s předložkami nabývat. Výklady jednotlivých syntaktických pozic jsou doplněny příklady a bývají doplněny i ilustrativními kvantitativními analýzami jejich realizací.

U určení prostředku (označované funktorem MEANS) bylo z 2 871 případů výskytu v PDT 2.0 celkem 2 224 podle autorů vyjádřeno instrumentálem, schází ovšem komentář, zda a v jakém poměru se u něj vyskytovala předložka *s*. V příkladech se mimo jiné uvádějí dvě věty: (i) Postupně by měla podobná zařízení informující nevidomé *pomocí hlasu* pracovat na mnoha veřejných místech, (ii) Počítač lze dokonce *s pomocí držáku* upevnit pod hranu stolu (kurziva je převzata z MSČ 2). U varianty (i) je předložkový výraz *s předložkou pomocí* řízen zpřídavněným přechodníkem *informující* a jeho jádrem je substantivum *hlas*, které vyjadřuje abstraktní entitu spojenou s funkcí lidského těla. V příkladu (ii) je předložkový výraz *s pomocí* řízen infinitivem *upevnit* a jeho jádrem je substantivum *nástroj*, označující obecně artefakt zapojovaný do určité činnosti. V obou příkladech jde o zapojení prepozicializovaného výrazu (*s*) *pomocí* v původním instrumentálu a jeho genitivního doplnění. Z připojeného ukázkového stromu PDT 2.0 je patrné, že výraz *pomocí*, zde jediný

⁴⁷ Z kategorie příslovečných určení Cvrček vyděluje podtyp příslovečného určení místa určující směr *kudy*.

v instrumentálu, není v závislostní analýze chápán jako autosémantikum, jako uzel závislostního stromu. Je tedy gramatickým prostředkem spolurealizujícím syntaktickou pozici určení prostředku, a to jako součást sekundární prepozice. Celý předložkový výraz je zde implicitně řazen k vyjádření instrumentálem, a to na základě instrumentálového tvaru ustrnulého původního substantiva *pomoc*, nikoli na základě pádu jádrového výrazu (*hlasu, držáku*). To je v nepřímém rozporu s MSČ 1, v níž je výraz *pomocí* řazen k předložkám pojícím se s genitivem, výraz *s pomocí* pak mluvnicí neuvádí.⁴⁸ V příkladu v MSČ 2 se předložka *s* pojí s ustrnulým instrumentálem, který sám funguje jako plná sekundární předložka a který slouží k vyjádření de facto téhož vztahu. Více ke konkurenci *pomocí* × *s pomocí* viz kap. 4.2.6 *Konkurence pomocí* × *s pomocí*.

Shrnu tedy, že funkční generativní popis za nevypustitelné považuje aktanty, v případě instrumentálových vazeb by šlo o aktora vyjádřeného instrumentálem u pasivních konstrukcí, patient, adresáta, některá vyjádření výsledku, a některá obligatorní volná doplnění, zejména místní ve významu kudy, případně okrajově časová doplnění. Za vypustitelné pak volná doplnění, která nejsou součástí valenčního rámce, sem z instrumentálových konstrukcí spadá prostředek, vyjádření doprovodu, zřetelu aj.

4.1.2.2.3 Přístup Akademické gramatiky spisovné češtiny

V Akademické gramatice spisovné češtiny (AGSČ) se autoři o konkurenci bezpředložkového instrumentálu a instrumentálu s předložkou explicitně nezmiňují. Jak je předesláno v úvodu AGSČ, je „z velké části založena na analýzách živých současných psaných textů“, tedy souhrnně na analýzách textů v řadě SYN Českého národního korpusu (ČNK). To podle autorů umožňuje zkoumat jevy nejen z hlediska jejich funkce, významu, stylové příznačnosti, ale i „míry jejich obvyklosti, běžnosti či naopak malé obvyklosti a okazionálnosti“ (AGSČ 2013, s. 16). Pasáž věnovaná předložkám se ovšem konkurencí nepředložkového a předložkového instrumentálu ani progresivitou předložky *na* zevrubněji nezabývá. Strohou reflexi těchto jevů si vysvětlují zejména deklarováním zaměřením mluvnic na češtinu spisovnou, případně i osobní preferencí autorů.⁴⁹

Instrumentál vydělují na základě kombinací kritérií syntaktických, jako je např. větněčlenská platnost, a kritérií sémantických, jako je třeba sémantická typologie sloves. AGSČ tak nabízí dva přístupy, které nejsou terminologicky ani metodologicky zcela jednotné. Představné výklady jsou i vlivem toho velmi obsáhlé. Pokusím se tedy obě pojetí sestavná z textů celkem tří autorů maximálně kondenzovat.

Miloslav Vondráček v morfologické kapitole AGSČ (s. 308) jmenuje několik „platností“ instrumentálu: (i) adverbialní instrumentál, dále dělený na funkci okolnostního určení místa, času, způsobu, míry,

⁴⁸ Vondráček v AGSČ dvouslovné spojení s *pomocí* jako sekundární předložku neuvádí, nalezneme je ovšem u Blatné, a to dokonce s 1 860 výskyty ze sledovaného vzorku (Blatná 2006).

⁴⁹ V mluvnicí se setkáme se subjektivními hodnoceními substandardních uzuálních jevů, např. ve výkladu užívání předložky *díky* Štícha praví: „Bohužel (zvýraznění H. P.) do úzu proniká užívání předložky *díky* i při jevech negativních, a komplementarita předložek *kvůli* a *díky* (event. dalších způsobů vyjadřování příčiny) se tak oslabuje“ (AGSČ, 2013, s. 713). AGSČ je tak sice cenným a obsáhlým zdrojem poznatků o současné češtině, podle mého názoru – vycházejícího i z dalších příkladů – však některá témata zpracovává výběrově.

prostředku, původu, příčiny, podmínky, průvodních okolností a zřetele; (ii) obdobnou adverbialní platností po deverbativních adjektivech a trpných přičestích ve složeném přísudku, resp. v doplňku; (iii) objektový instrumentál ve spojení se slovesy pohybu, respektive manipulace, slovesy vyjadřujícími jistý typ psychofyzických stavů majících podnět či následek; (iv) v pozici druhého objektu u sloves vyjadřujících obecné usouvztažnění, a to vždy po objektu v akuzativu;⁵⁰ (v) v pozici jména v příznakovém slovesnějmenném přísudku; (vi) ve spojitosti se subjektem v nominativu ve významu sdílení děje či stavu (AGSČ 2013, s. 308). Skupinu (vi) pojímá Vondráček značně široce, řadí sem jak spojení dvou živých bytostí (*laň s kolouchem, žena s dcerou*)⁵¹, tak živé bytosti a neživé skutečnosti (*učitel s ukazovátkem*) a dvou neživých skutečností (*dovolená s lovem, kýbl s vodou, hvězdy s měsícem*).

Vazbu s předložkou *s* uvádí Vondráček v následujících příkladech k typu (i): *přijíždět s jarem* (adverbialní časový), *s opatrností můžete pokračovat* (adverbialní podmínkový), *i se zlomeninou lyžoval* (adverbialní přípustkový), *vyvázl s pokoutou* (průvodní okolnosti), k typu (iii): *nakládat s hotovostí* (objektový po slovesech pohybu, resp. manipulace). U typu (iv) uvádí příklady *sblížil se s architekty, smíchejte česnek s vínem, seznámil kamarádku s přítelem, zaměnili rozum s vypočítavostí*. S předložkou jsou pak všechny příklady u typu (v), tedy u připojení vyjadřujících široce pojaté sdílení. Žádný příklad s předložkou není uveden u typu (iv). Na základě uvedených příkladů je možné hrubě určit pozice, u nichž je konkurence bezpředložkového instrumentálu a instrumentálu se s možná, a to v některých subtypech adverbialních připojení (i) a obecně u široké oblasti objektu v instrumentálu (iii).

Pádovým formám a předložkám se na rovině syntaktické v AGSČ nejvíce věnuje kapitola Větné členy v části Gramatika věty. Jde o kapitolu vytvořenou samostatnými texty tří autorů: Františkem Štichou, Miloslavem Vondráčkem a Ivanou Kolářovou. Základní dělení typů větných členů je zde následující: (i) podmět, (ii) přísudek, (iii) komplement dělený na komplement objektový (předmět), komplement subjektový (původce děje) a komplement okolnosti (sémanticky vyžadovaná doplnění místa, času, prostředku/nástroje, účelu, způsobu slovesného děje nebo míry; nejčastěji po slovesech pohybu), (iv) určení okolnosti děje, (v) doplněk, (vi) atribut.

Ve výkladu o instrumentálovém tvaru v pozici objektového komplementu jsou uváděny zvlášť slovesné vazby nepředložkové a slovesné vazby s předložkou *s*. Dělení je motivováno sémanticky, zohledňuje sémantiku syntaktického objektu. Objektový komplement je zde definován jako „větný člen, který obsazuje tzv. pravou (tj. nesubjektovou) valenční pozici predikátu [...] nebo valenční pozici slovesa v jiné syntaktické pozici než v pozici predikátu [...] nebo adjektiva“, má „pevně danou (fixovanou) pádovou formu“ (AGSČ, 2013, s. 685). Objektový komplement v podobě bezpředložkového instrumentálu podle autorů označuje: objekt zasažený dějem (upřesňuje příkladovým výčtem sloves, s nimiž se toto doplnění pojí); části lidského těla po slovesech pohybu; objekt zájmu/soustředění/koncentrace; objekt vyvyšování/chlubení se; objekt, k němuž je někým zaujímán negativní vztah. Takové dělení je založeno primárně na jemnější sémantice.

⁵⁰ Zde uvádí i příklad konstrukci vyjadřující reciprocitu: *sblížil se s architekty*. Původní zájmené *se* už bych jako objekt v akuzativu nevnímala, přestože sémanticky stále identifikuje – zde nevyjádřený – podmět *on*.

⁵¹ AGSČ nerozlišuje, zda je u těchto spojení možná shoda pouze se jménem v nominativu, nebo i s oběma členy jakožto hypotakticky vyjádřenou koordinací.

Předložkové připojení objektového komplementu se podle autorů realizuje v případech a) objektu, „s nímž je jiný objekt spojen“ (u sloves *hraničit, sousedit, souviset, spojit se*)⁵², b) označení adresáta a společníka v komunikaci u verb dicendi (např. u sloves *diskutovat, hovořit, loučit se, radit se*),⁵³ c) označujících cíl socializace (např. u sloves *sblížit se, spřátelit se*) (AGSČ 2013, s. 692).

U subjektového komplementu jsou v souladu s dalšími zdroji uváděny jen příklady bezpředložkového připojení instrumentálu (AGSČ, 2013, s. 694n.), případně *od* + GEN.

Autoři vydělují doplnění⁵⁴ na dva typy podle toho, zda jsou sémanticky vyžadována. Jako komplement okolnosti označují ta doplnění, která jsou „ve větě vzhledem k jejímu smyslu“ nezbytná (AGSČ 2013, s. 699). Je připojen adjunkcí, což jej odlišuje od objektového komplementu. Jako určení okolnosti přísudku označují „určení místa, času, způsobu nebo (v širokém smyslu) příčiny děje, který je vyjádřen přísudkem věty“ (AGSČ 2013, s. 704). Takové odlišení v podstatě odpovídá rozlišení obligatorních volných doplnění a (prostých) volných doplnění ve valenční teorii funkčního generativního popisu (více viz kap. 2.1.1 *Předložky jako prvek valence*).

Zde upozorním na jedno sporné místo výkladu. Autoři odlišují a) komplement prostředku nebo nástroje, náležející ke komplementu okolnosti, a b) prostředek děje jakožto podtypu určení způsobu děje, náležející k určení okolnosti přísudku. Typ a) se váže na slovesa „předpokládající užití určitého nástroje“ (AGSČ 2013, s. 703), typ b) chápou jako „určení prostředku, jímž je děj realizován“ (AGSČ 2013, s. 712). U obou typů jsou uváděny velice podobné příklady, např. a) *kreslit uhlem* × b) *krájet nožem*; v obou typech je pak dokonce uvedena totožná vazba *hrát na klavír*. Podobně analogické příklady jsou i u podtypu sloves pohybu doplněných výrazy určujícími dopravní prostředky – v obou typech jsou sloveso *jezdit, jet, cestovat* s instrumentálovými doplněními. Rozlišení komplementu prostředku nebo nástroje a prostředku děje se už jen na základě shodných příkladů zdá nedůsledné. Roli může hrát sémantika slovesa a doplnění. Sloveso *krájet* i v menší míře sloveso *kreslit* patří ke slovesům, jejichž sémantika významně omezuje spektrum možných doplnění. Jen intuitivně bych u slovesa *kreslit* předpokládala o něco širší možnosti doplnění nástroje než u slovesa *krájet*. Vedle slovesa *krájet* jsou ovšem u typu a) uvedena i slovesa *kopat, psát, řezat* nebo *stříhat*. Variabilita sémantického doplnění prostředku/nástroje činností, která tato slovesa označují, je různá. Rozdíl mezi nimi a slovesem *krájet* ve struktuře *krájet nožem* nenacházím. Základní přehled je u typu b) doplněn poznámkou, že u některých substantiv „prostředkovému instrumentálu [...] konkurují různé vazby předložkové“ jako *jezdit na kole, psát na počítači, práť v pračce, cestovat po železnici, mluvit po telefonu*. (AGSČ 2013, s. 712). Instrumentál s předložkou s ovšem není uveden ani u jednoho typu.

Kromě nástroje a prostředku uvádějí autoři vazbu s instrumentálem také u lokalizace pohybu „někudy“ (AGSČ 2013, s. 704), u jednoho typu určení zřetele doloženého příkladem *chutí i vzhledem*

⁵² Objekt je zde nejspíše chápán dvěma způsoby: jako větný člen a jako označení nějakého předmětu. Z příkladů je patrné, že jde zejména o vyjádření reciprocity primárně u neživých skutečností, srov. případ c), k němuž jsou řazena slovesa, která běžně vyjadřují reciproční vztah/děj mezi dvěma živými subjekty.

⁵³ O tomto typu Vondráček v morfologickém výkladu u vymezení funkcí instrumentálu explicitně nehovoří a nepoužívá ani jeden příklad tohoto typu.

⁵⁴ Termín příslovečná určení, která se pro oba typy dohromady v (školské) bohemistické lingvistice tradičně užívají, autoři odmítají (AGSČ 2013, s. 704).

předstihla všechny ostatní (AGSČ 2013, s. 719). Podobu instrumentálové vazby dále najdeme u složeného výrazu opisného jako prostředku určení způsobu děje, zde s příkladem *stejným způsobem*. Bezpředložkovému instrumentálu je věnován samostatný oddíl v podkapitole o určení příčiny nebo důvodu.

4.2 Konkurence předložkových a bezpředložkových vazeb v instrumentálu

Konkurenci prostých a předložkových pádů věnovala pozornost ve své diplomové práci, obhájené na Univerzitě Palackého v Olomouci v roce 2009, Kateřina Janáčková. Autorka zkoumala na základě výskytů v ČNK⁵⁵ primárně jejich frekvenční poměr, instrumentálové vazby tak v jejím výzkumu představovaly jen výsek. Instrumentál představuje podle výsledků jmenované práce v korpusu zhruba 7 % celkového počtu pádových forem ve zkoumaném materiálu. Janáčková zjistila, že v singuláru je poměr předložkového a prostého instrumentálu zhruba 1 ku 1, v plurálu převažuje předložková vazba v poměru 2 ku 1. Podrobněji pak ověřuje bez/předložkovost několika konkrétních instrumentálových vazeb, vybraných na základě citované odborné literatury, a to mluvnice Františka Trávníčkova (1949), PMČ a SVS.

Nejprve sleduje zapojení předložky u příslovečných doplnění *jet (s) čím*⁵⁶, *psát (s) čím*, *řezat (s) čím*. U všech tří sloves zkoumá konkrétní lexémy v obsazení vehiklu nebo prostředku/nástroje, a to ty nejfrekventovanější, např. *jet s autem, vlakem*; *psát perem, tužkou*; *řezat nožem, pilou*. U sloves *psát* a *řezat* v materiálu nenašla žádný doklad vazby těchto prostředků/nástrojů s předložkou *s*. V mých datech, která analyzuji v kap. 4.5 *Analýza spojení s + INSTR*: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů, se ovšem předložková vazba v analogických případech objevovala. U vazby po slovese *jet* se nenoremní předložkové instrumentály v materiálu, který Janáčková analyzovala, objevily. Poměry předložkových a bezpředložkových vazeb kolísal podle spojení s konkrétním výrazem. Plně převažovala bezpředložková vazba *jet vlakem* (363 bez předložky z celkových 365 dokladů *jet (s) vlakem*), naopak u spojení *jet (s) vozem* byla častější vazba předložková (120 s předložkou z celkových 216 dokladů *jet (s) vozem*). Poslední uvedenou vazbu autorka komentuje: „Naprostá většina předložkových instrumentálů *jet s vozem* je užita ve smyslu závodit.“ (Janáčková 2009, s. 58). U připojení dopravního prostředku, resp. vehiklu, souvisí s obsahem propozice. Jak si všímá i Janáčková, předložková vazba je typická, označuje-li podmět slovesa osobu řidiče daného vehiklu, naopak bezpředložková vazba, pokud podmět věty označuje cestující, tedy osobu, která vehikl reálně neovládá. Relativní různost forem pro vyjádření rozdílu řidič–cestující je uváděna i v dalších zdrojích, v exemplifikační část ji zachycuje např. SSČ u slovesa *jezdit* (*jezdit autem* × *jezdit s nákladákem* ve významu hovor. „být řidičem“). Prokázala se i v datech, která jsem třídila já (kap. 4.5 *Analýza spojení s + INSTR*: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů).

Jako třetí oblast pak Janáčková ověřovala předmětové vazby po slovesech *chlubit se*, *šetřit*, *plýtvat*, *zabývat se* a *obchodovat*. Těchto pět slovesných vazeb bych ovšem co do jejich možné kombinovatelnosti s předložkou *s* neposuzovala stejně. Zatímco vazby se slovesy *chlubit se* a *šetřit* jsou i v SVS uvedeny jako variantní (předložková vazba je hodnocena jako hovorová), slovesa *plýtvat*

⁵⁵ Janáčková pracuje zejména s verzí SYN2006PUB, doplňkově pak s verzí ORAL2006, ORAL2008.

⁵⁶ Janáčková si je vědoma základních významových diferencí u jednotlivých sémantických typů vazby a s ohledem na ně ji i zkoumá.

a *zabývat se* se podle slovníků pojí pouze s instrumentálem prostým.⁵⁷ Nadto je třeba zcela vydělit sloveso *obchodovat*, u něž stejně jako u deverbativa *obchod* obě vazby v češtině dlouhodobě koexistují (více viz kap. 4.2.1 *Starší reflexe pronikání předložky do instrumentálních vazeb*). Ta předložková však dlouhodobě převládá. Podle vyhledávek Janáčkové se prostý instrumentál objevil jen v 5,7 % všech případů instrumentální vazby tohoto slovesa. Předložková vazba se podle výsledků autorčina hledání vyskytovala s následujícím procentuálním podílem: *chlubit se s čím* 5,4 %, *šetřit s čím* 8,9 %, *plýtvat s čím* 10,9 %, *zabývat se s čím* 0,06 %. Zajímavý se zdá zejména procentuální podíl předložkové vazby u slovesa *plýtvat*, jež je ve slovnících uváděno důsledně jako bezpředložkové, přičemž zjištěný výskyt s předložkou převyšuje desetinu všech dokladů, což považuji za podíl nezanedbatelný.

4.2.1 Starší reflexe pronikání předložky do instrumentálních vazeb

Pronikání předložky *s* do instrumentálních vazeb si lingvisté všímají už delší dobu. Ve starších výkladech a poznámkách ji často pociťovali jako germanismus (viz dále v této kapitole) nebo jako strategii nižší stylové vrstvy jazyka, běžně mluvené češtiny, spojují ji dokonce s oblastí nářečí. Vazby instrumentálu s předložkou *s* byly v 19. století a na počátku 20. století hojně označovány za germanismus bez přihlídnutí k jejich fungování v češtině. To vedlo dokonce k vypouštění předložky *s* i z vazeb, kde byla náležitá. Dodnes máme v češtině pozůstatek této dvojí vazby *obchod s něčím* × *obchod něčím* – podoba bezpředložková vznikla jako reakce na údajný germanismus (viz např. drobnost z Naší řeči z r. 1937 *Obchod se smíšeným zbožím*). Tyto tendence ale pronikání předložky *s* do instrumentálních vazeb zabránit nedokázaly.

Podrobně se konkurenci prostého a předložkového instrumentálu věnuje Pavel Trost na stránkách Slova a slovesnosti v roce 1963. Tvrdí, že v češtině jeho doby převažuje instrumentál ve funkci příslovečné, resp. faktorové, která je vyjadřována bezpředložkově (Trost 1963, s. 24). „Úpadek“ prostého instrumentálu se ovšem ani podle Trosta netýká tolik češtiny spisovné, ale zejména mluveného jazyka nižšího stylu: „O skutečném úpadku lze však mluvit v mluvě lidové. Je to úpadek v tom smyslu, že jako v některých jiných slovanských jazycích byl prostý instrumentál zčásti vytlačen instrumentálem s předložkou *s*, zejm. ve výrazu faktorovém i předmětném, *sekat se sekerou*, *třást se stromem*, nikoli ve vyjádření agens u pasíva, zde bývá zprav. vazba *s od vod*.“ Otevírá otázku progresivnosti a postupu této změny v češtině, a dokonce explicitně přiznává, že rozdíl ve spisovném jazyce a jazyce běžně mluveném může být v češtině udržován uměle, zásahem lingvistů: „Nemáme dosud spolehlivý přehled o tom, jak daleko dospěl úpadek prostého instrumentálu v obecné češtině; je však nepochybné, že tu proběhl. Restituci prostého instrumentálu v různých jeho funkcích v jazyce spisovném, zčásti i mluveném prosadilo patrně úsilí gramatiků; v době obrozenské jsou časté hyperkorektní instrumentály prosté.“ Změnu, a to jako jeden z mála autorů, začleňuje do širšího kontextu vztahu a vývoje slovanských jazyků: „Jak známo, byl tento proces nahrazování instrumentálu prostého předložkovým proveden důsledně v lužické srbštině a v slovinštině. Nemůže-li mezi tímž jevem v lužičtině a v slovinštině být přímý genetický vztah, může tu být přece

⁵⁷ Bezpředložkovou vazbu uvádí u slovesa *zabývat se* i valenční slovník VALLEX 3.0; sloveso *plýtvat* slovník neobsahuje.

souvislost nepřímá, navozená vlivem němčiny na oba jazyky.“ (Trost 1963, s. 25). Trost zde otevírá téma vlivu němčiny na slovanské jazyky⁵⁸ do větší hloubky, než jak se o (neblahém) vlivu němčiny na češtinu hovořilo v mnohých jazykovědných reflexích první poloviny 20. století. Implicitně zmiňuje vliv jazykového kontaktu. Shodně s Trávníčkem (viz dále) shledává původ této změny v jazyce nižšího stylu. Jeho dva příklady dobře ilustrují dvě oblasti, které jsou adaptací předložky s zřetelně zasaženy – nástroj (příslopečné určení nástroje) a valenční doplnění po slovese pohybu.

K těmto dvěma reflexím připojím ještě jednu obecnější, starší. V recenzi třetího dílu Učebnice jazyka českého s cvičebnicí pro školy občanské Josefa Müllera vydané v roce 1920 píše V. Suchý: „Nesprávné je také mínění (str. 97), že duch českého jazyka vyžaduje, abychom dávali přednost pádům prostým *před pády předložkovými*, které prý vnikají do češtiny působením němčiny. Víme nade vší pochybnost, že proti starší době v některých rčeních přibylo vazeb předložkových, ale v tom není nic proti duchu jazyka českého, nýbrž přirozená snaha (patrná i v jiných jazycích) po větší přesnosti a po zúžení příliš širokého významu pádů prostých. Proto by bylo zcela nesprávné, abychom, majíce na výběr vazbu předložkovou (*na počátku*, v hojném počtu, *po poště*) a prostý pád (*počátkem*, *hojným počtem*, *poštou*), vyhýbali se vazbám předložkovým a zamítali je ze strachu, že se tím prohřešíme na duchu českého jazyka. Jiná věc jest ovšem, kde vedle prostého pádu je předložková vazba nesprávná“ (Suchý 1920, s. 248). Co hodnotí jako „předložkovou vazbu nesprávnou“, se autor recenze nezmiňuje. Jeho poznámka sice necílí na předložkový instrumentál a minimálně u dvojice *poštou* a *po poště* nemusíme dnes s navrhovanou preferencí autora souznít, ale úvaha o „příliš širokém významu pádů prostých“ i deklarovaný nesouhlas s tím, že jediným vlivem na toto pronikání je němčina, jsou velmi podnětné.

V Mluvnici spisovné češtiny II píše František Trávníček: „V lid. a hovor. mluvě se užívá hojně nebo veskrze instrumentálu s předložkou *s*: psáti *s pérem*, kopati *s motykou*, jeti *s vozem*... Spisovný jazyk zůstává při instrumentálu prostém a rozlišuje tak různé významy“ (Trávníček 1949, s. 611). Trávníček uvádí taková spojení, v nichž jsou po předložkové slovesné vazbě uváděny nástroje lidské činnosti (*péro*, *motyka*) nebo dopravní prostředek (*vůz*). Trávníček tomuto typu vazeb přiznává vysokou frekvenci, týkající se však podle formulace výhradně češtiny běžně mluvené. Nadto kauzálně spojuje rozlišování prostého a předložkového instrumentálu ve spisovné češtině s rozlišováním významů. Unifikace instrumentálové vazby na formu s předložkou *s* tedy podle takového tvrzení může mít přispívat k významové nejednoznačnosti.

Vedle možných významových nuancí přičítají rozdíl předložkového a nepředložkového instrumentálu rozdílu stylovému i Alla Bémová, Jarmila Panevová a Petr Sgall ve své práci mladší o půl století než mluvnice Trávníčkova: „rozdíl mezi *dělat to nožem* a *dělat to s nožem* je i věcí stylu, nejen významu, neboť v běžně mluvené češtině je *s + Instr.* časté i ve funkci vlastně spisovného prostého Instr.“ (Bémová – Panevová – Sgall 1989, s. 134n.).

⁵⁸ Uvedená lužická srbština byla v ještě užším kontaktu s němčinou než čeština. V kontaktu s němčinou byla i slovinština.

4.2.2 Bezpředložkový instrumentál pohledem dialektologie

O předložkovém instrumentálu se psalo také ve vztahu k rovině nářeční. Činí tak například Karel Juda ve své drobné reflexi nářečí užívaného na Mšensku. Podle autora tam složitým vývojem došlo až k záměně standardního prostého a předložkového instrumentálu. Velmi typické je vyjadřování sociativní funkce bezpředložkovým instrumentálem, jak autor demonstruje už titulem svého příspěvku *Choditi maminkou*. Vedle časté ztráty předložky naopak předložka *s* i do některých typů vazeb proniká: „A tak se ve Mšeně chodí »s tamtou ulicej« (tamtou ulicí) a na chodící se někdo kouká »s voknem« (m. oknem). Nejčastěji pak chodívají Mšenští do své překrásné sadové rokly Debře a říkají, že »se procházejí s Debřej« (Debří).“ (Juda 1922, s. 209). Uvádí tedy případy pronikání předložky k vyjádření místa ve smyslu *kudy* a prostředku. O proměnách předložkové vazby v instrumentálu v nářečích píše i Pavel Trost: „Značně převládá předložkový instrumentál místy v nářečí lašském. Je doložen i z dialektické oblasti severovýchodočeské a z Kladska“ (Trost 1963, s. 25). Trost se zabývá posuny jak od vazeb bezpředložkových k těm s předložkou *s*, tak procesem opačným. Vedle instrumentálových vazeb předmětových, příslovečných (spojení s výrazy tzv. faktorovými) uvádí i instrumentálovou funkci sociativní. Tu sice nedefinuje ani explicitně necharakterizuje, ale z příkladů lze seznat, že pod sociativní funkci řadí jak spojení komitativní, např. *Mařenka šla krávou, Miluškou tam mám přijít*, tak vyjádření spíše okolnostní, např. *děti choděj jahodama ke mně*, nebo atributivní, např. *chleba máslem*. Vedle této tendence zmiňuje i tendenci opačnou, při níž se původně bezpředložková předmětová a příslovečná připojení rozšiřují o předložkou *s*, např. *lůžko s bílým mechem vystlaný, sebjehnete s takovou strážkou dolů* (Trost 1963, s. 25). Se severovýchodočeským nářečím spojuje nestandardní předložkový instrumentál i Jaromír Spal a uvádí příklad *vylízt z voknem (oknem)* (Spal 1975, s. 96).

V nářečích byla a stále je nesmírná variabilita prostředků, často způsobena i vlivy „sousedících“ jazyků. Ze situace ve vybraných nářečích tedy nelze usuzovat na komplexní jazykovou změnu. V češtině většinové ovšem můžeme sledovat pouze onu progresivnější změnu, pronikání předložky, její protipól, systematické vypouštění, může přispět k lepšímu chápání celé změny.

4.2.3 Případy zaměnitelnosti vazeb

U několika sloves může být pacient realizován instrumentálovou vazbou jak bezpředložkovou, tak s předložkou *s*. Nemusí mezi nimi být nutně ani žádný významový nebo stylový rozdíl. Příkladem může být sloveso *chlubit se*, které je v AGSČ řazeno do kategorie sloves pojících se s bezpředložkovým instrumentálem. Už SVS u něj však uvádí vazbu s předložkou *s* jako hovorovou, Vallex 3.0 pak obě vazby zachycuje bez uvedení jakéhokoli příznaku. Četné doklady předložkové vazby obsahuje i korpus SYN2010 (jen namátkou: *strýc se mu před večeří chlubil s nožema jako dospělýmu mužskému; nikde jsme se s touto událostí moc nechlubili, přesto o ní naše okolí ví a občas nám ji připomíná; všem se s tím chlubí; násilí i komické výtržnictví jakéhokoliv druhu si aktéři natáčejí na video a chlubí se s ním na netu; no to jsi mě zklamala, já myslel dva roky, no to se nemáš s čím chlubit; chlubil se s ní přinejmenším stejně, jako kdysi s Johnnym; a třebaže měla tak velkou sílu, nikdy se s tím nechlubila a nevnášela a ukazovala ji, jen když král prikázal; tohohle vola jste tolik škrtili, nepustili k práci a teď se s ním chlubíte v Hollywoodu*). Podobně je jako bezpředložkové v AGSČ uváděno *hospodařit* nebo *pyšnit se*, u nichž jsou v SVS nebo VALLEX 3.0 uváděny standardně vazby

obě, u *hospodařit* je předložková vazba i v exemplifikaci v SSSJČ i v SSČ. Dalším slovesem se zaměnitelností vazeb je *plýtvat*, drobné nuance se objevují u značně polysémního slovesa *šetřit*. Tato dvojí vazebnost je z pohledu produktora značně neekonomická, její další vývoj směrem ke sjednocení tedy nelze v tuto chvíli vyloučit.

4.2.4 Případy doplnění sloves pohybu

Zvláštní skupinu v oblasti konkurence bezpředložkové vazby a vazby s předložkou s tvoří doplnění po slovesech manipulace typu *hýbat*, *pohnout* a veškerých expresivních vyjádřeních pohybu typu *mrsknout*.

SVS u nezvratné podoby slovesa *hýbat* rozlišuje tři typy vazeb: a) něčím (= dělat pohyb částí těla), b) něčím, s něčím, s někým (= měnit polohu někoho, něčeho), c) někým něčím (= ovlivňovat) (SVS 2005, s. 86n.). S řešením v tomto valenčním slovníku se zčásti shoduje i popis v PMČ, který vazby se slovesy pohybu a priori dělí na ty, v nichž figurují části těla, a ostatní, u kterých předpokládá jednak možnou konkurenci s doplněním v akuzativu, jednak nepřímo i možnost předložkového doplnění – to uvádí v poznámce o pronikání předložky u příkladu *hýbat s kolem* (PMČ 1995, s. 243). Dvojí vazbu zachycuje Vallex 3.0 i u dalších sloves manipulace, např. *točit (s) něčím*, *otáčet (s) něčím*, u slovesa *manipulovat* ve významu „zacházet s něčím“ pak uvádí pouze vazbu předložkovou: *manipulovat s něčím*. Ještě PSJČ uvádí u slovesa *manipulovati* obě vazby bez významového rozlišení, SSSJČ rovněž, ale s preferencí vazby předložkové. Vliv na pronikání předložky může mít analogie např. se slovesem *zacházet (s něčím nějak)*, ale také může jít o jeden z případů gramatikalizační změny pádové formy, které se v této kapitole věnuji.

U sloves manipulace nejde jen o konkurenci v rámci instrumentálních vazeb, ale i o konkurenci instrumentálu a akuzativu. U objektových doplnění v oblasti (vii) „pohybovat něčím“ PMČ rozeznává dva podtypy: pohybovat a) nějakým, zpravidla neživým předmětem, b) částí těla. Slovesa skupiny a) mohou být v mnoha případech doplněna též vazbou akuzativní. Akuzativní vazba signalizuje, že jde o sloveso s významem „pohybovat něčím a tím způsobit přemístění tohoto objektu“, instrumentální vazba značí sloveso s významem „pohybovat něčím a tím způsobit přemístění tohoto objektu, který současně slouží jako prostředek k dosažení nějakého cíle“ (PMČ 1995, s. 431); tuto dvojici výklad doplňuje příkladem *hodil kámen do studny × hodil kamenem po nepříteli*. Volbu gramatické podoby doplnění po slovesech pohybu (vyjma částí těla, viz níže) tak PMČ podmiňuje jediným kritériem, zda doplnění vykazuje rys prostředkovosti/nástrojovosti, nebo nevykazuje. Je to další doklad, že instrumentál je v češtině prominentním pádem vyjadřování prostředku.

V datech, která jsem analyzovala, zejména pak v korpusu spontánní mluvené komunikace, se vyskytovalo mnoho předložkových realizací vazby se slovesy pohybu s expresivním nábojem typu *praštit*, *prásknout*, *bouchnout*, která standardně vyžadují objektová doplnění v instrumentálu. Např. *to bylo už naprasklý to sklo někde jsi s ním ťukla a vono napraskne; potom s tím mrskne; ta taky vždycky u tý Zuzany se mnou šmejkla protože já bych šla dozadu; ne počkej nebouchej s tým*.⁵⁹ U

⁵⁹ Příklady z korpusu ortofon_v1.

některých sloves tohoto významu, např. *praštit (s) něčím*, *prásknout (s) něčím*, uvádí Vallex 3.0 vazbu s prostým instrumentálem i s předložkou s.

4.2.5 Části těla jako nástroje⁶⁰

Specifickým podtypem užití sloves manipulace je právě spojení s částmi lidského těla. Tato oblast je zajímavá i z kognitivnělingvistického hlediska. Jedna z primárních opozic, na jejímž základě podle kognitivní lingvistiky konceptualizujeme, je „svůj/vlastní × cizí“, na gramatické rovině pak „my × oni“ (Vaňková et al. 2005, s. 64). V přirozeném světě i v jeho jazykovém obraze tak dělíme živé i neživé skutečnosti na ty, jež (k) nám náležejí, a ty, jež (k) nám nenáležejí, jsou nám nevlastní. Centrální oblastí, podle níž je konstruována kategorie vlastního, je naše tělo, naše psychofyzická identita, protože s vlastním tělem máme tu nejhlubší, nejintimnější zkušenost. Naše tělo a jeho části jsou konceptualizovány jako oblast našeho, vlastního, jako něco, co je námi samými, a to s určitou hierarchií – hlava či srdce tak jsou lepšími reprezentanty nás samých než prst, který je na periférii těla a máme nad ním většinou kontrolu, nebo vlasy, které jsou postradatelné, zcizitelné. Pro vyjadřování posesivity v této oblasti „vlastnění částí těla“ používají některé jazyky zvláštní systém prostředků. Ve WALs, Světovém atlase jazykových struktur se mluví o tzv. „alienable/inalienable possession“, tedy o zcizitelnosti/nezcizitelnosti posesa (vlastněného) (např. kap. 58 Obligatory Possessive Inflection nebo kap. 59 Possessive Classification).

Tento princip by ve specifických kontextech rozlišoval případy, kdy subjekt vykonává pohyb vlastní částí těla a kdy částí těla někoho jiného: pak by měla být namísto předložková vazba, např. *doktor hýbe s nohou pacienta*. Nemám speciálně pro tuto sémantickou oblast soustředěna data, ale uvedu výběrem několik dokladů: *zjistím, jak moc můžu nebo nemůžu hýbat s hlavou, a pomalu začnu s rehabilitací; když vstala, zjistila, že jí krvácí zranění na noze a nemůže pohnout s rukou; v březnu mu sádra sundali, ještě v dubnu nemohl pořádně hýbat s rukou, ale teď se cítí dobře a má do hokeje chuť; potřeboval bych to ještě trochu posílit, vždyť po operaci ramene jsem nemohl šest týdnů hýbat s rukou; že se mohlo stát něco horšího, mi došlo, až když se mě doktoři ptali, jestli můžu hýbat s prsty; zlomená ruka mě dost bolí. Navíc na ní nemohu moc hýbat s prsty, takže je v mrazu vůbec necítím; na pohmožděné levače měl problém hýbat s prsty; podle informací Deníku si muž stěžoval, že nemůže hýbat s nohama* (korpus syn v6). Ve všech vybraných příkladech jsou v předmětném doplnění části těla – *hlava, ruka, prsty, nohy*, přesto jsou připojeny instrumentálem s předložkou s. Motivací, proč pisatelé zvolili vazbu předložkovou, může být obecná tendence k unifikaci vazeb s instrumentálem tam, kde nedochází k významové nejednoznačnosti. Riziko nejednoznačnosti, zda daná část těla náleží subjektu děje, nebo někomu jinému, je vzhledem k naší zkušenosti s běžným světem poměrně marginální. Manipulace s částmi těl někoho jiného je mimo medicínské prostředí a kontext nakládání s potravinami (tedy oddělenými částmi těl zvířat) neobvyklá. Nelze však zcela odmítnout, že někteří mluvčí tento rozdíl zohledňují kupříkladu v kontextech, v nichž jde o části těla nějak defektní či nemocné. Ve všech výše uvedených příkladech se ostatně mluví o končetinách či hlavě zraněných. Podle mých sledování může platit, že čím je část těla perifernější (ruka více než břicho, prsty více než ruce apod.), tím spíše se ve vazbě se slovesy pohybu může objevit předložka

⁶⁰ Tato kapitola byla v rozsáhlejší podobě publikována ve sborníku (Vaňková–Wiendl 2013).

s, a naopak. Nalézt jednoznačné vysvětlení pronikání předložek i sem není v tuto chvíli ani možné, ani nezbytné, při sestavování mozaiky toho, jak se instrumentálové vazby chovají, ovšem neopominutelné.

K částem těla ještě doplním odkaz Uličného (Uličný 2000) na pojem Grochowského kvaziinstrument (Grochowski 1975) užívaný pro případy typu *míchat čaj rukou*, u nichž je jasné, že jsou k míchání nutné jak lžička či jiný nástroj, tak ruka, která nástroj ovládá. Uličný doplňuje příklad *levou rukou míchala lžičkou čaj, pravou držela sluchátko*. Pro takový případ ovšem neuzivá termín kvaziinstrument, ale dělený prostředek. Ruka je zde jakýmsi nepravým prostředkem řídícím prostředek další, vlastní.

4.2.6 Konkurence *pomocí* × *s pomocí*

Výraz (*s*) *pomocí* má variantu předložkovou a bezpředložkovou. Instrumentálový tvar *pomocí* může mít v kontextu platnost jmennou (např. *rozhledky doufaly, že se s jeho pomocí dozvědí víc o tom, co se v jeho rodné zemi po smrti diktátora děje*), ale hojně je v této formě užíván i jako jádro sekundární prepozice. U varianty *s pomocí* se tatáž funkce, funkce prostředku, vyjadřuje dvěma prostředky⁶¹ a lze se ptát, proč se v češtině vedle prostého *pomocí* objevuje.⁶² Koexistence obou forem se zdá být nadbytečná. Lze si ovšem klást otázku, zda opravdu vždy fungovaly a zda i nyní fungují pro vyjadřování týchž vztahů.

Zdánlivá redundance se může objasnit nahlédnutím do databáze starších textů. V korpusu ČNK diakorp_v6⁶³ je celkem 323 výskytů tvaru *pomocí*. Korpus dosud není morfologicky značkován, není tedy možné vyhledávání tvaru upřesnit. Podívala jsem se na kolokace. Na první bezprostředně předcházející pozici se předložka *s* nachází 94× (+ 3× tvar *se*), na druhé bezprostředně předcházející pozici 66× (+ 5× tvar *se*). Mezi nejobvyklejší výrazy na první a druhé bezprostředně předcházející a první a druhé bezprostředně následující pozici se vedle předložky *s* nachází plnovýznamové výrazy *boží/Boží/Buoží* (79×), *krále* (7×), *Pána* (7×), *Ducha* (6×) a množství přivlastňovacích a osobních zájmen. Rychlé porovnání kolokací ukazuje na to, že předložkové spojení *s pomocí* nebylo nijak neobvyklé a že bylo velmi často užíváno ve smyslu pomoci nějaké autority, nejčastěji autority náboženské. Přestože by bylo obtížné hodnotit, zda už v těchto typických spojeních fungovalo spíše jako prostředek vyjadřující vztahy mezi slovy ve větě než jako plnovýznamový výraz mající plnou sémantickou a syntaktickou platnost. Soudím, že předložka *s* má ve vazbě s *pomocí* původní platnost komitativní – vyskytuje se hojně ve spojení s označením osob nebo (antropomorfovaných) náboženských autorit, často se zájmeny k živým osobám odkazujícím. V kontextech s výrazy

⁶¹ Dalo by se mluvit o třech prostředcích: lexikálním (původní substantivum *pomoc*), tvarovém (instrumentál typický pro vyjádření prostředku) a zapojení předložky *s* charakteristické pro instrumentál.

⁶² Spektrum sekundárních prepozic pojících se s vyjádřením nástroje je v češtině ještě širší, o jednom z nich viz (Martínek 2012).

⁶³ „Zahrnuje texty celkem ze sedmi století vývoje češtiny a je koncipován tak, aby postupně umožnil zkoumání jazykového úzu v jeho historických proměnách“ (dostupné z <http://wiki.korpus.cz/doku.php/cnk:diakorp>; citováno 22. 3. 2018).

pojmenovávajícími bytosti je předložka s nevyпустitelná: *skříň jsem sestavovala s pomocí kamarádek*.

Ve vyjádřeních prostředku, kde předložka není odůvodnitelná komitativním významem, se pak dnes obě vazby objevují v podstatě zaměnitelně: *poklademe plátky šunky a pomocí fólie pevně zavineme; nanášíte ho pomocí štětce na make-up a zapracujte rovnoměrně do pleti; návštěvníci jej však budou moci ovládat pomocí tlačítek na panelu; pomocí paklíče zhotoveného za tím účelem se dostali do komory se stříbrem × Čepujete s pomocí ručního pumpování; po zápase se pochyboval (H. P.: překlep) jen s pomocí holí; zaměřte se přitom na tvarování linií obličeje s pomocí zdravotníka; musel v daném čase vyšplhat na vysokou palmu a s pomocí mačety srazit co největší počet kokosových ořechů; s pomocí nitě delší strany nařete na délku rámu. Dynamiku předložkové vazby ve srovnání s bezpředložkovou v těchto případech přičítám tendenci šíření komitativní funkce, o níž budu mluvit dále.*

Je tu ovšem potřeba zmínit, že ve starších textech najdeme i bezpředložková vyjádření v analogických významech, které jsem uvedla. Pro srovnání uvádím několik příkladů i s datací: *Tebe zákon Starý dochází a prorocství se tobě diví, kterýž koli k hromadě svrchované přišel i má to věděti, že tvú pomocí jest toho došel (1400–1450); i on král pomocí některého neznameního člověka zboží a poctivosti (nad tu, kterouž má) dosáhne (1581); Izrahel pomocí Boží prošel suchou nohou skrze moře Rudé; Oštěp, jenž nikdy scházeti nesmí (1820); Bůh sám v něm zalíbení má a chce jej pomocí ducha svatého potvrditi (1832); vztyčují pomocí řemene, jež k rameni, k noze neb k hrušce u sedla připevňují (1869).⁶⁴*

4.3 Funkce instrumentálové formy v češtině a její realizace: shrnutí

Instrumentál bývá obecně charakterizován jako pád sémantický, okrajově pak i jako pád syntaktický, pokud je valenčně vyžadován slovesem. Mluvnice se shodují, že syntaktickým pádem je instrumentál jako součást predikátu a v pozici syntaktického objektu. Vedení hranice mezi objektem a doplněními příslovečnými je ovšem dáno jednotlivými přístupy k problematice valence a mnohdy je ne zcela jasné. Na hranici syntaktického a sémantického pádu jsou často kladeny ty funkce instrumentálu, které z určitého hlediska doplňují slovesnou frázi. Jsou to například instrumentálová vyjádření sémantického původce děje při subjektové diatezi v gramatické alternaci. Nejednoznačný je také postoj (viz zejména AGSČ) k doplněním vyjadřujícím prostředek děje, nástroj. Sporné jsou co do ne/vypustitelnosti i případy doplnění prostředku/vehiklu po slovesech pohybu: *jet × jet autem; přijet × přijet autem* nebo doplnění prostředku a způsobu: *jít × jít pěšky*.

Na hranici valenčního a nevalenčního doplnění je i funkce komitativní, resp. sociativní, o níž budu detailněji mluvit dále; ta bývá nejednotně chápána zčásti jako součást jmenné fráze spojené hypotakticky, zčásti jako volné určení průvodních okolností děje, okrajově též jako samostatný typ syntaktického instrumentálu s předložkou *s*.

⁶⁴ Korpus obsahuje hned několik dokladů bezpředložkové vazby *pomocí* + GEN (koho) z 19. století. To nemusí být náhoda – bezpředložková vazba mohla být odrazem snahy po potlačení (zdánlivých) německých vazeb v češtině (viz kap. 4.2.6 *Konkurence pomocí × s pomocí*).

Funkce atributu, která se v mnoha případech s funkcí komitativní překrývá, bývá chápána jako součást jmenné fráze. Rozvíjí-li neshodný atribut deverbativum, často přebírá formu valence původního verba (*zalévání vodou*). V Cvrčkově dělení není atribut samostatně vyčleněn, nejspíše je rozdělen mezi doplnění objektová, vázaná valenčně (*zalévání vodou*), a funkci sociativní (*chléb s máslem*).

Pro analýzu materiálu jsem si vybrala jako výchozí valenční pojetí v MSC 2, vycházející z funkčně generativního popisu. Podle mě velmi dobře reflektuje funkce jednotlivých instrumentálních forem ve větším celku. Toto funkční rozlišení potom s využitím probíraných zdrojů rozvíjím tam, kde považuji jemnější dělení za přínosné pro zkoumání konkurence prostého a předložkového instrumentálu.

Nyní se přesunu k jazykové změně, která podává z mého pohledu zatím nejlepší a nejucelenější vysvětlení toho, proč začíná být v různých funkcích prostý instrumentál vytlačován instrumentálem s předložkou *s*. V jejím centru stojí vztah dvou základních funkcí instrumentálu – funkce instrumentální a funkce komitativní.

4.4 Instrumentál vs. komitativ

Instrumentál a komitativ jsou způsoby označování typu vztahů, které jsou si sémanticky a v mnohých jazycích i formou, která je vyjadřuje, velmi blízké. V češtině budu komitativní funkci chápat jako jednu ze svébytných funkcí instrumentálu spojeného s předložkou *s*. V jiných jazycích, které např. nemají pády, může jít o dvě konkurující si kategorie s větší či menší mírou nezávislosti.

Vztah instrumentálu a komitativu jakožto dvou místy se překrývajících kategorií je v tématu pronikání předložky *s* klíčový, protože je to nezřídka právě přítomnost nějaké adpozice, která je odlišuje. Tak tomu je z hlediska typologie jazyka zvláště u jazyků flektivních nebo izolačních. Thomas Stolz, Cornelia Strohová a Aina Urdzeová demonstrují variaci funkcí vždy jedné předložky v němčině (*mit*), švédštině (*med*) nebo v jazyce baka (*tε*). Vztahy, které (spolu)tvoří, jsou rozprostřeny na škále accompaniment–instrument–manner (Stolz. a kol. 2006, s. 9). V následující části představím komitativ a instrumentál jako jazykové prostředky vyjadřující určité funkce a budu se věnovat jejich vztahům.

Česká lingvistika se komitativem jakožto jistou obdobou, případně jako jednou z funkcí instrumentálu podrobněji nezabývá. Vcelku ojedinělou, zato velmi podnětnou zmínku o „komitativním instrumentálu“ najdeme v českém prostředí u Jaromíra Spala. Jejich vztah hodnotí následovně: „Instrumentálem komitativním se, jak známo, nazývá instrumentál doprovázený předložkou *s*“ (Spal 1975, s. 195). Vazbě *s* + INST tedy zde jako celku přiřítá komitativní funkci.

4.4.1 Vyjadřování funkce komitativu v jazycích světa

Thomas Stolz, Cornelia Stroh a Aina Urdze v kapitole o komitativu a instrumentálu z roku 2013 ve WALS Online Světovém atlase jazykových struktur (WALS) zachytili základní rozdíl mezi funkcí

komitativní a instrumentální⁶⁵ takto: „comitative relator morpheme is employed to encode accompaniment,“ zatímco „[an] instrumental relator morpheme normally marks a noun phrase as the instrument used by an agent in a given situation to carry out the action designated by the lexical verb“ (Stolz – Stroh – Urdze 2013). V *Lingua Links Library*⁶⁶ pro výraz *relator* nacházíme vysvětlení, že je to „lexical item whose function is to show the relationship between its surrounding constructions“ (heslo *relator*). Vzhledem k různým typům jazyků je třeba tímto vztahným prostředkem rozumět nejenom prostředek lexikální, např. adpozice, ale i morfologický, jímž je tvaroslovný morfém vyjadřující pád, a jejich obdoby např. v aglutinačních jazycích. Kategorie komitativu a způsoby její realizace variiují napříč jazyky podobně jako mnohé jiné jazykové kategorie: „Comitative in one language is not automatically identical with Comitative in another“ (Stolz a kol. 2006, s. 14).

Vztah komitativu a instrumentálu jde nahlížet dvěma principiálně odlišnými přístupy: buď o nich uvažujeme jako o dvou samostatných funkcích, nebo je chápeme jako subkategorie jedné jazykové funkce (pak by byl instrumentál jakousi supercategory, jak poznamenávají Stolz. a kol. (2006, s. 194). V lingvistických pracích zabývajících se vztahem komitativu a instrumentálu, z nichž zde vycházím, se setkáme spíše s pojetím, které instrumentál a komitativ pojímají jako dvě kategorie samostatné, ovšem v mnoha jazycích úzce a nenáhodně související, a to i geneticky. Otázka vztahu obou funkcí je předmětem zkoumání právě zejména v jazykové typologii, zaměřuje se na ni i Stolz a kol. (2006).

Podle *WALS* se jazyky co do vyjadřování komitativní a instrumentálové funkce dělí do tří skupin:

- a) **typ rozdílnosti** = funkce komitativu a funkce instrumentálu, důsledněji instrumentality/nástrojovosti, je vyjadřována pomocí jiných vztahových prostředků (*relator*),
- b) **typ shody** = vyjádření funkce komitativu a funkce instrumentálu je formálně shodné, využívá tytéž prostředky,
- c) **typ míšení** = má dva či více různých vztahových prostředků, z nichž některý/některé spoluutváří funkci komitativu i instrumentálu, některý/některé jen komitativu, nebo instrumentálu.

Totéž dělení jazyků najdeme i u Heineho a Kutěvové (2006, s. 184n.). Typ rozdílnosti v jazycích, které autoři zkoumali, zásadně převažuje. Podle Stolze a kol., z jehož práce Heine a Kutěvová při uvádění dat vycházejí, a) je typ rozdílnosti vlastní 64,7 % jazyků světa, podle novějších údajů z *WALS* je to při shodném počtu zkoumaných jazyků dokonce 66,25 % jazyků; b) typ shody je vlastní 24,5 %, c) typ míšení 9,75 %.

⁶⁵ Termín *instrumentální* zde užívám pro odlišení funkčních platností instrumentálové vazby. Jsem si vědoma, že zejména pro češtinu by bylo vhodnější užít dělení jemnější, jaké uvádějí například výše zmíněné mluvnické, ale ve shodě se zahraniční literaturou pojednávající o komitativu zde používám zjednodušené binární dělení funkcí instrumentálu – instrumentální a komitativní. Ještě doplním, že v některých jazycích nejsou tyto funkce vyjadřovány jen morfologickým tvarem instrumentálu (u jazyků flektivních nebo s pozůstatky flexe), ale i tvary jinými, prepovicemi či dalšími prostředky.

⁶⁶*Lingua Links Library* (<http://www-01.sil.org/linguistics/glossaryoflinguisticterms/Index.htm>) je dílem SIL (Summer Institute of Linguistics) International. Obsahuje slovník lingvistických pojmů s jednoduchými vysvětleními vycházejícími z odborných publikací z oboru lingvistiky.

respektive 23,5 %; c) typ míšení 10,8 %, respektive 10,2 % zkoumaných jazyků. V měřítku všech 323⁶⁷ zkoumaných světových jazyků jazyky, v nichž se funkce komitativu a instrumentálu (pro vyjádření instrumentality) vyjadřují různými prostředky, převažují.

Rozložení je však zcela jiné, vezmeme-li v úvahu pouze jazyky evropské, u nichž jsou procenta zastoupení jednotlivých typů podle Stolze a kol., citováno z Heineho a Kutěvové: a) 31,4 %, b) 49 %, c) 19,6 %. Nejběžnějším pro evropskou jazykovou větev je tedy schéma shody, kdy se pro vyjádření komitativní a instrumentální funkce používají tytéž jazykové prostředky, a to shodná pádová forma, adpozice nebo sufify (záleží na typu jazyka). Ke specifické situaci evropských jazyků Heine a Kutěvová píše: „Another characteristic of Standard Average European languages can be seen in the fact that they do not formally distinguish between comitative and instrumental adpositions or case forms (henceforth: comitatives and instrumentals), that is, they use the same form for both.“ (Heine–Kuteva, 2006, s. 183). Tento stav označují jako pádovou polysémii komitativ–instrumentál (comitative-instrumental case polysemy) nebo s odvoláním na Stolze a kol. (2006) jako pádový synkretismus (case syncretism). Pádový synkretismus, respektive b) typ shody, panuje v germánských a románských jazykových skupinách. Do nich patří jazyky, které jsou velmi početné co do svých mluvčích a které náleží k těm nejběžněji osvojovaným jako L2. Stav ve slovanských jazycích je rozkolísaný. Heine a Kutěvová ve své studii dokládají, že u slovanských jazyků, které měly či mají užší kontakt s jazyky typu b), se prosazuje nebo začíná prosazovat shodné vyjadřování obou funkcí, a to pronikáním prostředku komitativu k instrumentálu jako takovému (vyjma případů frazeologismů, ustálených frází nebo lidového jazyka apod.). Příkladem ustalování pádového synkretismu je podle autorů bulharština, makedonština, slovinština, srbština (ekavština i jekavština) či molivský dialekt chorvatštiny,⁶⁸ neboť tyto jazyky byly v kontaktu zejména s němčinou či italštinou nebo dříve s lidovou latinou. Tentýž proces unifikace obou funkcí, a to už v pokročilé fázi, probíhá v baltských jazycích (lotyštině a litevštině), které byly historicky rovněž v silném kontaktu s němčinou. Rozdílně se pak obě funkce podle autorů vyjadřují v ruštině, běloruštině, ukrajinštině a polštině, ve všech je předložka součástí pouze frází s komitativní funkcí. Tyto jazyky podle autorů nepřicházely do tak úzkého kontaktu s jazyky jiného typu. Mimo jiné i tato absence kontaktu podpořila to, že odlišné vyjadřování obou funkcí přetrvávalo. Češtině ani slovenštině se autoři ve výkladu explicitně nevěnují. Otevírá se tak prostor pro to, ověřit, zda se čeština chová spíše jako západoslovanská polština (alespoň jak ji nahlízejí autoři), nebo zda byla silným historickým kontaktem s němčinou, případně i jiným způsobem ovlivněna.

Stolz, Strohová a Urdzeová a provedli vlastní kvantitativní analýzu tohoto jevu v překladech knihy *Malý princ* od Antoina de Saint-Exupéryho. Odlišná realizace funkce komitativní a instrumentálové byla kromě češtiny zjištěna u těchto slovanských jazyků: bulharština, běloruštin, chorvatština, polština, ruština, srbština, slovenština a ukrajinština. Výjimkou je makedonština, v ní je komitativní a instrumentálová funkce vyjádřena identicky pomocí prostředku *co*, a slovinština, v ní je podle zkoumaného materiálu komitativní a instrumentálová funkce vyjadřována shodně předložkou *s/z/ž* a tvarem instrumentálu. V přehledu chování slovanských jazyků se tak mírně odlišují od záznamů

⁶⁷ Jak uvádí Stolz a kol., tento počet odpovídá zhruba 5 % všech existujících světových jazyků, při výzkumu se ovšem autoři snažili o vyváženost vzorku co do jazykových typů (Stolz a kol. 2006, s. 100–101).

⁶⁸ Molivský dialekt chorvatštiny je užíván chorvatskými mluvčími žijícími v oblasti italské oblasti Molise.

Heineho a Kutěvové, kteří sledují pádový synkretismus i v bulharštině, srbštině a dialektu chorvatštiny (ten zde ovšem Stolz a kol. nezkoumali). Výsledky jsou pak doplněny o přehled frekvence spojení ve funkci komitativu a instrumentálu u vybraných jazyků typu a) a c). Zatímco u většiny jazyků významně převažuje vazba ve funkci instrumentální (autoři používají termín *(Comitative)-Instrumental*, posléze jen *Instrumental*, viz Stolz a kol. 2006, s. 207), u češtiny byl zjištěn poměr 48 ku 46 v drobný neprospěch komitativních spojení. V textu slovenském dokonce převažovaly jako v jediném ze zkoumaných jazyků vazby ve funkci komitativní 50 ku 30. Autoři k tomu píší: „With the notable exception of Slovak, the Comitative is always the junior partner of the Instrumental“ (Stolz a kol. 2006, s. 207). Domnívám se, že byt takto rozsáhlá analýza dokládá tendence v jednotlivých jazycích, překlad Malého prince je text beletristický a využívá zejména prostředky určitých jazykových vrstev. V českém překladu vychází Malý princ primárně z jazykových prostředků vrstvy češtiny spisovné, standardizované.⁶⁹ Do ní ovšem většina jazykových změn proniká až sekundárně, pokud vůbec. To ostatně prokazují i data, která jsem analyzovala ve své práci. Stolzovo srovnání překladů Malého prince tak sice nemusí/nemůže být vhodným zdrojem pro sledování vývojových tendencí v jazyce, ale poskytuje cenné mezijazykové srovnání.

4.4.2 Komitativní funkce v češtině

Čeština je jako západoslovanský jazyk řazena k typu a), tedy k jazykům, které funkci komitativní a instrumentální, resp. funkci instrumentality, vyjadřují rozdílně. Stolz a kol. (2006, s. 201) v přehledu užívaných forem pro obě funkce uvádějí (shodně jako u dalších západoslovanských, východoslovanských a části jihoslovanských jazyků), že funkce instrumentálu je realizována bezpředložkovou pádovou formou, funkce komitativu spojením předložky *s*⁷⁰ a instrumentálové pádové formy. Rozdíl tedy spočívá výhradně v (ne)zapojení předložky *s*, která se v češtině spojuje téměř výhradně s instrumentálem (viz pozn. 40).

V češtině lze pádovou formu komitativu, respektive komitativní funkci instrumentálu chápat jako jeden ze způsobů hypotakticky vyjádřené koordinace dvou samostatně existujících entit (*Anna s manžel^{em} tančili*), Uličný ji též hodnotí jako „subordinovaně vyjádřenou koordinaci“ (Uličný 2000, s. 144). Volba hypotaktické gramatické podoby namísto parataktické, která je pro vyjádření koordinace v češtině základní (viz např. EŠČ 2002, s. 232), odpovídá tomu, že mluvčí koexistenci dvou entit v propozici hierarchizuje a tuto hierarchii vyjadřuje právě rozdílnou pádovou formou. Formálně je tak v češtině upozaděný člen vždy vyjádřen předložkovým instrumentálem (*s, spolu s, případně společně s*),⁷¹ druhý člen je pak v pádové formě vyjadřující jeho sémanticko-syntaktickou funkci. Stolz a kol. rozlišují participanty takových spojení na:

⁶⁹ Toto tvrzení zakládám na svém obecném povědomí o češtině spisovné a na znalosti českého překladu Malého prince.

⁷⁰ U předložky *s* i v této části práce automaticky počítám i s její vokalizovanou podobou *se*.

⁷¹ V substandardním projevu se mohou vyskytnout i spojení typu *otec vedle matky obědvali* apod., tyto případy ale lze ovšem považovat za marginální a z hlediska syntaktické platnosti jejich členů za nejednoznačné.

- a) accompanee, který je „more prominent participant of the accompanient situation in the sense that the accompanee is construed as being more directly involved in the action, event, and situation described by the lexical verb“,
- b) companion, tedy „the less prominent participant of the accompanient situation in the sense that companion is construed as only indirectly involved in the action, event, and situation described by the lexical verb“ (2006, s. 26).

Anglický termín *accompanient* je do češtiny přejímán nejčastěji jako *doprovázení*, *doprovod*. S termínem *komitativ* se v českém prostředí setkáváme spíše zřídka. Stručnou definici komitativu najdeme v terminologickém přehledu v publikaci Františka Čermáka, a to jako „pád společnosti, spoluúčasti někoho při něčem“ (2011, s. 289), ve výkladu pak jako „pád společnosti, spolupůsobení“ (2011, s. 144). Častěji se pracuje s termínem sociativní funkce, resp. sociativního užití předložky s pádem (např. Uličný 2000, s. 144, Trost 1963, s. 26).⁷² Komitativní funkce se v české lingvistice zmiňuje i u charakteristiky sloves, např. EŠČ představuje komitativa jako slovesa vyjadřující doprovodný děj, např. *přikusovat* (EŠČ 2002, s. 569). Těmito slovesy se zde nezabývám.

Konkrétněji o komitativu píše Vladimír Šmilauer (1972). Vymezuje příslovečné určení společenství neboli příslovečné určení sociativní. To pak dělí podle sémantického principu na tři podoblasti: a) živé bytosti, b) věci, c) okolnosti. Všechny případy jsou doprovázeny příklady s předložkou *s* (vedle toho zde najdeme i podoblast vazby s předložkou *bez* + GEN), případně se sekundárními předložkami *spolu s*, *s pomocí*⁷³ a *za pomocí*. Specificky komitativní funkci má daná konstrukce pouze v případě prvním, je ovšem potřeba zdůraznit, že autor zde uvádí jen příklady, kdy vazbu *s* + INST nelze chápat jako hypotakticky vyjádřenou koordinaci podmětu, protože přísudek je kongruentní pouze se jménem v nominativu (*Karel je s kyrysary pluku Caraffova; pojď se mnou; loď zmizela i s posádkou*). Šmilauerovo příslovečné určení společenství/sociativní je určitým podtypem příslovečného určení průvodních okolností, jak je vymezováno v novějších mluvnicích (např. PMČ 1995, s. 242).

Pokud v jazyce lze koexistenci, koordinaci například dvou osob neutrálně vyjádřit jak paratakticky, tak hypotakticky, tj. hierarchizovaně, může být výběr z těchto konstrukcí podmíněn také sémanticko-pragmaticky. Uličný a Janečka píší, že „u tzv. asociativních nebo komitativních konstrukcí s Instr (*Otec s matkou; S čím je ten koláč*) [...] jazyková stylizace nedovoluje obvyklou interpretaci parataktickou“ (Uličný–Janečka 2013, s. 38). Mezi vazbami *otec s matkou* a *koláč*

⁷² Uličný (2000, s. 144) mluví o tom, že *s* je ve vazbě *s* + INST předložkou sociativní (dále vymezuje např. předložky časově sociativní s příkladem *za* + GEN nebo nesociativní s několika příklady, např. *k* + DAT). Sociativnost ovšem nijak nespecifikuje ani neohraničuje. Trost (1963, s. 26) pracuje s termínem sociativní instrumentál a porovnává ho s instrumentálem faktorovým. Uvádí různé příklady nesystémového bezpředložkového instrumentálu v nářečích. K sociativní funkci instrumentálu řadí hypotaktickou koordinaci hraničící s vyjádřením okolnostním (typ *Mařenka šla krávou*) i připojení, které je bez širšího kontextu přívlastkové (typ *chleba máslem*). Přes tuto funkční nejednoznačnost považují Trostovo vysvětlení ztráty předložky u sociativního instrumentálu a přítomnost předložky u faktorového či předmětného instrumentálu za velice inspirativní.

⁷³ Sekundární předložka *s pomocí* se zde neváže na prostředek, ale na pomoc osoby, jádro sekundární předložky *pomoc* si zde udržuje jasně identifikovatelný význam „něčí součinnost, výpomoc“. V MŠČ 2 najdeme sekundární předložku *s pomocí* vedle jednoslovné předložky *pomocí* i ve spojení s nástrojem (viz kap. 4.2.6 *Konkurence pomocí × s pomocí*).

s něčím však vnímám zásadní rozdíl v tom, že zatímco *otec s matkou* existují jako dvě samostatné jednotky tvořící celek o dvou členech, který je jazykově ztvárněn jako hypotaktická koordinace, ve spojení *koláč s něčím (borůvkami/drobenkou/mákem)* nejde o jednotky samostatné, jednotka „něco“ je součástí jednotky „koláč“. Otázku, proč mluvčí nepoužije v příkladové větě s koláčem formální parataxi jako *koláč a borůvky* nebo inverzní konstrukci *borůvky s koláčem*, lze zodpovědět s odkazem na běžné vnímání reality – koláč je celek, borůvky jsou ingredience, fungují tedy významově jako determinant koláče, tedy jako typ neshodného přívlastku, byť mohou být syntakticky v pozici jiné (*koláč je s borůvkami, s borůvkami mi ten koláč chutná nejvíce*). Pro oblast užití komitativu je obecně typické, že se spojuje s osobami, nikoli s neživými skutečnostmi: „They (komitativy – pozn. H. P.) have typically human referents denoting a companion; in some languages, inanimate referents are excluded from comitative marking“. Oproti tomu instrumentálová funkce je typicky vyhrazená neživým skutečnostem: „They are inanimate and manipulable“ (Heine–Kuteva 2006, s. 184). U referentů označujících neživé skutečnosti můžeme v češtině vnímat celou škálu intenzity souvýskytu od nevydělitelnosti po vazbu plně analogickou komitativní funkcí, která je podle literatury vlastněji spojením živých bytostí, srov. *kafe s rumem – kafe se šlehačkou – kafe s vánočkou – kafe s limonádou*. To srovnáme se zdánlivě identickou vazbou *kafe s kamarádkou (Zajdete třeba na kafe s kamarádkou?)*, u níž je ovšem pro pochopení potřeba širší kontext, přestože jsme zvyklí i na eliptické konstrukce se zamlženou komitativní funkcí (*To, že si budete vyčítat fotbal nebo kafe s kamarádkou, vašemu soužití rozhodně neprospěje.*).⁷⁴

V češtině je pro vyjádření doprovázení či široce souvýskytu primárně vyhrazena předložka *s*, jak uvádějí ve svém přehledu i Stolz a kol. (2006, např. s. 201). Používá se jako základní, nepříznaková pro vyjádření vlastního doprovázení, např. *babička s dědou farmařili; pes s kočkou jedl z jedné misky*,⁷⁵ nebo ve značně širokém smyslu souvýskytu vyjadřovaného hypotaktickým spojením, např. *snídá kávu s mlékem; ulicí jde žena s kufrem*. V prvním případě hodnotíme připojený člen větňčlensky jako součást několikanásobného podmětu; je-li oddálen od jména ve tvaru nominativu, jež je v podmětu (*babička farmařila s dědou*), může nabývat funkce příslovečného určení průvodních okolností, ve Šmilauerově terminologii příslovečné určení sociativní, a být i sémanticky upozaďováno.⁷⁶ Ve druhém případě, široce vyjádřeném souvýskytu, nepovažují jednotlivé složky spojení za sémanticky rovnocenné, např. při zachování významu není běžně možná inverze slovosledu: *snídá mléko s kávou*.⁷⁷ Větňčlensky většinou připojení tohoto typu chápeme

⁷⁴ Všechny doklady pocházejí ze souboru syn verze 6 z ČNK.

⁷⁵ Tyto i následující příklady v této části pocházejí z korpusu ČNK syn v6.

⁷⁶ Formální dopad toho, že jméno v pozici instrumentálu s předložkou stavíme do pozice příslovečného určení průvodních okolností, ne jako člen několikanásobného podmětu, je znát ve tvaru slovesa, který je pak kongruentní pouze se jménem v prvním pádě (*Eva s manželem zůstali na palubě* × *Eva s manželem zůstala na palubě*). Existují ale formulace, v nichž singulárová podoba není možná, protože se přísudek vztahuje k oběma členům rovnoměrně: *máma s tátou jsou taky kynologové* × **máma s tátou je taky kynolog/kynoložka; máma s tátou mají u nás běžná jména* × **máma s tátou má u nás běžná jména*.

⁷⁷ V běžném smyslu nevykazuje kufr žádné antropomorfní znaky, nepředpokládáme tedy, že by ulicí šly a) žena, b) kufr, že by kufr ženu doprovázel s jakoukoli intencí. V oblasti uměleckého vyjadřování se ovšem jakákoli omezení běžně žitého světa rozvolňují. Cílená narušení toho, co považujeme za normální, ne-li samozřejmě, mohou mít estetickou funkci.

jako přívlastky neshodné, respektive jako řízené výrazy determinující výraz řídící. Z hlediska sémantiky jsou tato spojení obsazována označeními dvou neživých skutečností (*káva s mlékem*) nebo jedné živé a jedné neživé skutečnosti (*žena s kufrem*). Právě vztah determinace se s komitativní funkcí v podstatě logicky vylučují. O komitativní funkci instrumentálové vazby můžeme uvažovat jen tehdy, jde-li o souvškyt dvou entit náležejících významově do téže kategorie (např. *člověk s člověkem*), méně jistě pak dvou entit z významově blízkých kategorií (např. *člověk se zvířetem*).⁷⁸ Komitativní funkci nevyjadřují reciproční alternace typu *otec s matkou se rozvedli*.

Hypotaktické vyjádření koexistence dvou osob oproti parataktickému se zdá být preferováno tehdy, je-li vzájemný vztah těchto osob vyjádřen již v sémantice volených lexikálních prostředků či přidáním posesivního zájmena:⁷⁹ *Eva s manželem, Eva s dcerou, Eva se svou kamarádkou, Eva se svým psem*; často též je-li vztah těchto osob účastníkům komunikace znám: *Eva s Jiřím*. Paratakticky vyjadřujeme koordinaci v konstrukcích, v nichž nemůžeme nebo nepotřebujeme určit, že je některý člen dvojice prominentní a některý doprovázející. Distribuce hypotaktické vyjádření koexistence dvou neživých skutečností (*kafe s limonádou*)⁸⁰ bude spíše motivována jinak. Vliv může mít analogie s relativně frekventovanou komitativní funkcí u osob nebo i analogie s typickou přívlastkovou konstrukcí (*káva s mlékem*). V obou případech lze v takto vyjádřené koexistenci neživých skutečností spatřovat rys sociativnosti. K tomu doplním tvrzení Konečné, že instrumentálová předložka *s* „se váže ke genitivním předložkám vypovídajícím o kontaktu s prostředím jak svým vlastním významem, tak tím, že oponuje genitivní předložce *bez*“. To doplňuje ukázkou blízkosti vazeb „*garáž u domu* (věc určená celkem, k němuž patří) — *dům s garáží* (věc určená svou částí)“, tedy dvou typů atributivních vazeb vyjadřujících souvškyt určitých dvou entit ve světě (Konečná 1974, s. 263).

4.4.3 Komitativ z hlediska jazykového vývoje

Heine a Kutěvová i Stolz a kol. tvrdí, že lze sledovat, že komitativ a instrumentál spolu souvisejí i geneticky. Stolz a kol. uvádějí, že na základě všech různých dokladů lze tvrdit, že instrumentální funkce vznikala z komitativní:⁸¹ „If the two categories are diachronically connected to each other in

⁷⁸ Jemnější kategorizace přináší beze sporu nejasnosti, např. členy ve spojení *žena s dítětem* lze chápat jako náležející k téže kategorii, a chápat tak spojení jako hypotakticky vyjádřenou koordinaci, nebo ke kategoriím odlišným – v takovém případě nelze zcela vyloučit, že instrumentálová vazba *s dítětem* determinuje jméno v nominativu a blíží se tak funkci atributivní.

⁷⁹ Je otázkou, jestli v případě konstrukce *Eva se svým psem* neupozadujeme psa do pozice vázané hypotakticky proto, že psa nechápeme jako člověku rovného. Domácí zvířata jsou ovšem v současné západní společnosti nezřídka chápána jako bytosti blížíící se v mnoha aspektech pozici lidské bytosti a tento přístup je reflektován i v jazyce.

⁸⁰ Pro srovnání sociativní funkce uvádím celý doklad z korpusu syn v6: *Seděl brzy po poledni v té hospodě, co se tam stavují řidiči, dával si kafe s limonádou a zase kafe s limonádou, před sebou rozložený text, do kterého se občas podíval. Vždycky jenom krátce, dlouho se pak rozhlížel kolem, usrknul ze šálku a pak zas ze sklenice. Zejména distribuce výrazů označujících nádoby přesvědčivě dokládá, že šlo o dva samostatné nápoje, zde vyjádřené výrazy v komitativním vztahu.*

⁸¹ V poznámce autoři komentují, že tato jednosměrnost může mít i fázi předcházející: „Instrumentals may derive their grammatical expressions from an erstwhile Comitative with the latter function being renovated by grammaticalisation of a separate distinct Comitative marker.“ (Stolz a kol. 2006, s. 500).

a given language, this connection must be such that the Instrumental function derives from Comitative one“ (Stolz a kol. 2006, s. 363). To ovšem neznamená, že komitativní funkce zaniká, ale to, že se rozšířením začleňuje pod nově utvořenou, širší doménu: „what usually happens when Comitatives develop into Instrumentals is that the functional domain of the Comitative is extended to also cover Instrumentality“ (Stolz a kol. 2006, s. 369). Teprve z této fáze, kdy komitativ a instrumentál koexistují v jedné funkční doméně, může vznikat „nový komitativ“.⁸² Ten tudíž podle autorů vzniká posílením právě jedné funkce – komitativní. Heine a Kutěvová vydávají, že tento proces je téměř cyklický⁸³: „The evolution hypothesized [...] is cyclic, in that it may, and frequently does, proceed from type B via C and A back to type B“ (Heine–Kuteva 2006, s. 185). Vývoj tedy podle autorů směřuje od typu shody přes typ míšení k typu rozdílnosti a následně zpět k typu shody. Autoři, ve shodě se Stolzem a kol., prohlašují tento vývojový proces na základě mnoha dokladů za plynule jednosměrný, byť nevylučují, že se může hypoteticky odehrát i v jiné posloupnosti: „we are not aware of any convincing example showing a reverse directionality, that is, where instrumental marker turned into a comitative marker“ (Heine–Kuteva, 2006, s. 200).⁸⁴ Pokud tedy češtinu stejně jako většinu slovanských jazyků řadíme k typu jazyků, které komitativní a instrumentálovou funkci vyjadřují rozdílně, řadíme ji evolučně někam mezi jazyky, které jsou aktuálně ve třetí fázi. Po této funkci by podle predikce měl následovat povolný návrat k typu shodného vyjadřování, respektive k utvoření typu „nového komitativu“.

Stolz a kol. a následně Heine a Kutěvová vycházejí při předpokladu této evoluční linie primárně z evropských jazyků, v nichž je mnohokrát doložena. Heine a Kutěvová nepochybuji o tom, že se určité prostředky mohou z jazyka vytratit a časem se v něm zase objevit: „[I]t has also been claimed that the same grammatical category may re-emerge in a given language, and that this persistence or “diachronic stability” is a phenomenon entirely language-internally conditioned“ (Heine-Kuteva 2003, s. 529). Motivaci jednotlivých fází této změny detailně neodůvodňují a nahlíží spíš proces jako celek. Stolz a kol. píšou o tom, že instrumentálnost (*Instrumentality*, viz Stolz a kol. 2006, s. 356) je obecně širší než komitativnost, pokrývá různé funkce, u nichž by se dala vysledovat jistá hierarchie (proto)typičnosti funkcí nástroj–instrument–způsob/čas–příčina. Autoři mluví také o pragmatické složce komunikace, tedy o strategiích mluvčího a adresáta, které mohou ovlivňovat i gramatickou podobu jazyka. Rozlišování komitativu a instrumentálu je výhodné pro adresáta, protože „[...] do not burden hearer with two⁸⁵ much decoding tasks“. Pro mluvčího je zase výhodnější vybírat v projevu z co nejmenšího možného množství kategorií, jelikož „[...] it is easier in speech production to operate with a small number of rules and categories“ (Stolz a kol. 2006, s. 394). Tyto tendence jsou ve své podstatě protichůdné, podle předpokládaného a mnohokrát doloženého vývoje se ovšem zdá, že potřeby produktora mají na tento proces větší dopad. Jazyková změna by neměla přinášet významové zatemnění funkce určitého prostředku, protože to by bylo komunikačně

⁸² Stolz a kol. k němu píšou: „new formally distinct Comitative“ (Stolz a kol. 2006, s. 370).

⁸³ Ostatně i kapitola Stolze a kol., v níž tento proces rozebírají, nese název Going almost full cycle (Stolz a kol. 2006, s. 363).

⁸⁴ V češtině se o takových případech, tj. vypouštění/ztrátu předložky *s*, mluví zejména u nářečí (viz kap. 4.2.2 *Bez předložkový instrumentál pohledem dialektologie*). Nikdy se ovšem neprosadila silněji.

⁸⁵ V originále se píše *two much decoding tasks*, podle kontextu se však domnívám, že jde o překlep a text by měl znít: *too much decoding tasks*.

nevýhodné pro obě strany. Pokud má tedy přítomnost určitého prvku distinktivní platnost, tj. rozlišuje význam, nebylo by výhodné jej měnit nebo odsouvat. Tomu odpovídá to, že předložka *s* se v češtině v instrumentálních vazbách mimo několik popsaných případů nářečí (viz kap. 4.2.2 *Bezředložkový instrumentál pohledem dialektologie*) neztrácí. Pro vyjádření komitativní funkce je totiž právě přítomnost *s* mnohdy rozlišující, srov. *je učitelkou* × *je s učitelkou*.

Je třeba mít také na paměti rozličnou podobu „těže“ změny závislou na typologii zapojených jazyků. Např. baskičtina užívá podle Heineho a Kutěvové pro vyjádření vztahů primárně pádové markery. Ve francouzštině a gaskonštině (podtypu okcitanštiny) je pádová/funkční polysémie komitativ–instrumentál, oba jazyky k vyjádření těchto funkcí využívají předložky. Baskičtina ovšem funkce pádů vyjadřuje sufíxy. Baskičtina tak podle autorů přebírá model od obou jazyků, které ji ovlivňují, ale převedený na vlastní prostředky: „Now, wherever the comitative-instrumental preposition is used to present instrumental participants (= Mx) in the model languages, the replica language Basque uses its comitative case suffix—ekin (or—ekilan) (= Ry) for instrumentals (= Rx)“ (Heine-Kuteva 2003, s. 542n.). Sjednocování vyjádření těchto dvou funkcí tedy nemusí spočívat jen v pronikání předložky jako – jak si troufám tvrdit – v češtině, ale i v obdobném posunu na rovině pádu. To, že se různé jazyky různými cestami dostávají k podobnému stavu, kdy jsou komitativní a instrumentální funkce vyjadřovány týmiž prostředky, posiluje představu sémantické blízkosti obou funkcí. Dvojí prostředek kódování funkcí se v obou případech ukazuje jako redundantní, a proto jazyky dospívají k preferenci jen jednoho z nich.

Jedním z příkladů pronikání předložky tradičně užívané pro vyjadřování komitativní funkce k vazbám s instrumentální funkcí a vazbám původně bezředložkovým je předložka *su* v současné litevštině. Heine a Kutěvová (2006, s. 194n.) tvrdí, že příčiny této změny mohou být dvě, jednak vliv analogických německých konstrukcí, jelikož litevština byla v historii s němčinou v silném kontaktu, jednak právě přibližování různých prostředků užívaných pro vyjádření komitativu a instrumentálu. Podobných příkladů z evropských jazyků uvádějí autoři více, jazyky východoslovanské a západoslovanské ovšem v souvislosti s tímto vývojem nesledují. Vzhledem k jazykovému okolí češtiny, a zvláště k její historii, v níž hrál kontakt s němčinou nemalou roli, by ovšem být tendence k pádovému synkretismu či pádové polysémii neměla být nijak překvapivá.

Komitativní funkci instrumentálu ovšem máme v češtině možnost posílit, a to užitím sekundární předložky *spolu s*. Ta zahrnuje lexikální vyjádření koexistence ve složce *spolu*, a nadto koordinaci vyjádřenou hypotakticky. Takové pronikání naznačuje, že i přes postupnou unifikaci vyjadřování obou funkcí cítí uživatelé češtiny v určitých kontextech potřebu komitativní funkci explicitně signalizovat. Pouhá předložka *s* už ji totiž možná od jiných funkcí nerozlišuje dostatečně. Takový postup je pak – paradoxně – v rozporu s tendencí jazyková vyjádření zjednodušovat. Tento postup nacházíme i v jiných jazycích. Heine a Kutěvová upozorňují, že možnost nahradit prepozici *with* v angličtině prepozicí *together with* je právě jen v komitativním užití instrumentálu, v užití instrumentálním, nástrojovém je to *by means of* (2006, s. 183). Prefix(oid) *spolu-* se objevuje i ve citovaném Čermákově vysvětlení komitativu. Je také častou součástí sloves vyjadřujících účast více participantů na jednom ději, např. *spolupracovat*, *spoluúčinkovat*. Chápu ho tedy jako lexikální prostředek, který vyjadřuje tentýž význam jako adverbium, součást prepozice i v pozici prefixu (prefixoidu).

4.4.4 Nástroj z pohledu kognitivní lingvistiky

Tato změna může být zajímavá i z hlediska kognitivního chápání jazyka. Na souvislost mezi vyjadřováním souvškytu, tj. komitativní funkcí určitých konstrukcí, a vyjádřením instrumentálnosti upozorňují i Lakoff a Johnson v průlomové práci *Metaphors We Live By* (1980). Uvádějí metaforu *An Instrument Is a Companion* vycházející z toho, že v našem konceptuálním systému, a to podle nich nejspíše univerzálně, chápeme určité pro nás podstatné užité předměty typu automobilu, zbraně aj. jako své společníky. Podle autorů těmto předmětům dáváme jména nebo k nim mluvíme, podobně jak to činí v kontaktu s neživými věcmi děti. To má potom dopad i na jazykové vyjadřování, ztvárnění situací pojednávajících o užívání nástrojů. Prostředek vyhrazený pro vyjadřování společnosti, souvškytu tak proniká k vyjádřením nástrojů. Tento proces odpovídající zmíněné metafoře považují autoři za systematický: „The word or grammatical device that indicates ACCOMPANIMENT also indicates INSTRUMENTALITY“ (Lakoff–Johnson 1980, s. 135). Podle Lakoffa a Johnsona této metafoře odpovídá většina jazyků. Jazyky, v nichž tento proces sblížení na rovině gramatické není, hodnotí autoři prostě tak, že s uvedenou metaforou koherentní nejsou. Tím rozumím, že se tato metafora v jazycích může, ale nutně nemusí projevit, byť je podle autorů jazykově všeobecná. V instrumentálních vazbách vyjadřujících nástroj se ovšem nezdá vyskytovat výrazy označující skutečnosti, které nejsou každodennímu konání člověka tak blízké jako uváděný automobil či (v určitých společenských dobách a kontextech) zbraň. Předložka *s* navíc v češtině proniká i do jiných pozic instrumentálu, než je vyjádření užívaného nástroje nebo prostředku. Vysvětlení metaforou nástroje jako společníka se tedy nezdá dostačující, přestože ji pokládám za velmi přitažlivou. Předpoklad o její univerzálnosti nadto neodpovídá datům, která shromáždili Stolz a kol. při svém výzkumu, a to ať už ve své práci z roku 2006, nebo jako podklad pro WALS (Stolz – Stroh – Urdze 2013). Stolz a kol. motivaci konceptuálním chápáním nástroje jakožto společníka explicitně nevyklučují. Považují však za zavádějící fakt, že Lakoff a Johnson vycházejí hlavně z angličtiny či typologicky podobné francouzštiny, a zakládají tak tezi o univerzálnosti pouze na datech jednoho typu indoevropských jazyků (Stolz a kol. 2006 s. 114).

4.4.5 Vztah děje a nástroje

V češtině existují slovesa, která sice typickou⁸⁶ pozici pro prostředek/nástroj otevírají, ale v praxi nebývá povrchově vyjádřena. V AGSČ autoři poznamenávají, že v konstrukcích se slovesy odvozenými „od názvů příslušných nástrojů a prostředků: gumovat, háčkovat, hoblovat, pilovat [...] nástroj explicitně vyjádřen nebývá právě z toho důvodu, že je explicitně obsažen v názvu činnosti,“ a dále, že „[e]xplicitně pojmenován bývá nástroj se specifickými vlastnostmi“ (ASGČ 2013, s. 703). Podobný předpoklad uvádí i MŠČ 2. Obligatornost objektového doplnění se podle ní zakládá i na sémantice sloves, viz př. *tleskat rukama*, kdy samotná sémantika slovesa *tleskat* předmět inherentně obsahuje a jako takový jej není třeba vyjadřovat povrchově; tomu odpovídá i tvrzení v AGSČ (2013, s. 703) o názvech činností, jež jsou slovtvorně spjaty s nástroji dané činnosti, a není tedy třeba je

⁸⁶ Typičnost zde užívám částečně jako termín, zavedený ve slovníku Vallex 3.0, který označuje fakultativní volná doplnění.

vyjadřovat povrchově, není-li předmět specifikován např. **gumovat gumou* × *gumovat zpuchřelou gumou*; **hoblovat hoblíkem* × *hoblovat starodávným hoblíkem po dědovi*. O tom, zda prostředek je, či není součástí valenčního rámce, lze uvažovat i u případů, kdy prostředek se slovesem činnosti nesouvisí slovotvorně, ale funguje jako prioritní doplnění daného slovesa, vyplývající z jejich inherentní významové souvislosti, např. *česat – hřeben/kartáč*, *krájet – nůž*, *odemknout/zamknout – klíč*. Sloveso *krájet* se pojí se substantivem *nůž* a výrazy podobné lexikální skupiny. V mnoha kontextově jasných případech je tak možné ponechat pozici nástroje nevyjádřenou, aniž dojde k nejasnosti. Sloveso *krájet* a substantivum *nůž* ovšem nejsou slovotvorně příbuzné (srov. sloveso *gumovat* aj.), jejich souvislost je dána mimojazykovou zkušeností. V otázce ne/náležitosti pozice předložky *s* nehraje tento jev větší roli.

4.5 Analýza spojení *s* + INSTR: sonda do korpusů psaných i mluvených projevů

Případovou studii o instrumentálové vazbě doložím analýzou korpusových dat. Analýzou bych ráda zodpověděla následující otázky:

1. Liší se distribuce předložky *s* ve veřejných psaných projevech a nepřipravených soukromých mluvených projevech?
2. Liší se u vazeb *s* předložkou *s* rozložení jejich funkcí v závislosti na souboru zkoumaných dat?
3. Existuje korelace mezi pronikáním předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb a funkcí této jmenné fráze ve větě?
4. Existuje korelace mezi pronikáním předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb a výskytem zájmena v předložkové frázi?

Analýza by měla ověřit následující hypotézy:

- A) Ve vzorku spontánně mluvených projevů bude více dokladů pronikání předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem než ve veřejných tištěných projevech.
- B) Rozložení funkcí předložkového instrumentálu nebude ve vzorku mluvené a psané produkce stejné.
- C) Předložka *s* proniká do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem, pokud má jmenná fráze funkci vyjádření prostředku či nástroje.
- D) Pronikání předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem je způsobováno tím, je-li ve jmenné frázi na první pozici zájmeno ukazovací nebo osobní.

4.5.1 Metodologie práce s daty

Analýzovala jsem náhodně sestavené vzorky o velikosti 1000 dokladů z korpusu syn2015⁸⁷ a korpusu ortofon_v1 jakožto nejnovějších souborů uceleně reprezentujících produkci obou typů.

⁸⁷ Pracovala jsem se souhrnnými daty korpusu syn2015. Do budoucna by bylo možné analýzu zopakovat na větším vzorku výhradně publicistických textů.

V obou korpusech jsem vyhledala lemma s se slovnědruhovým omezením předložek, vzorky tak obsahovaly i vokalizované podoby. Z nich jsem vytvořila náhodné vzorky o počtu 1000 dokladů. Toto množství splnilo dvě podmínky, které jsem si kladla: aby bylo natolik velké, aby se v něm podle mých předpokladů prokázala sledovaná jazyková změna, a aby bylo přesto možné a účelné ho anotovat manuálně.

I přes lemmatizaci a slovnědruhové omezení nebyly všechny vygenerované doklady předložkovým vyjádřením, ale našlo se mezi nimi i několik reflexivních zájmen⁸⁸ nebo neanalyzovatelných pozic.⁸⁹ Při analýze dokladů z korpusu mluvených projevů ortofon_v1 jsem funkci přiřazovala jenom výskytům, z nichž byla z užšího či širšího kontextu odvoditelná. Typicky šlo tedy o kontexty, v nichž se vyskytoval predikát, případně kdy se navazovalo na predikát v bezprostředně předcházejících replikách. Všude, kde byla vazba natolik oslabená, že by vedle interpretace vyžadovala i rekonstrukci projevu, jsem strukturu nehodnotila. Pro moji výzkumnou otázku by bezkontextové struktury nevypovídaly o tom, jakou funkci v nich zastává předložka. Ve vzorku z psaného korpusu bylo 16 dokladů, jimž jsem nemohla přidělit žádnou funkci, abych se vyvarovala dezinterpretací. Ve vzorku z korpusu ortofon_v1 bylo vzhledem k charakteru spontánní produkce celkem 49 dokladů, tedy zhruba jedna dvacatina vygenerovaného vzorku, jimž jsem nepřidělila žádnou funkci (rejstřík používaných funkcí vysvětluji v další kapitole).

Zejména v dokladech z mluveného jazyka se objevily případy, kdy byla předložka s v projevu bezprostředně za sebou.⁹⁰ Jestliže bylo z nahrávky patrné, že šlo o jednu linii promluvy, rozhodla jsem se tyto ojedinělé případy chápat v analýze, jako kdyby tam byla předložka jediná. Doklady se tímto krokem nezmnožovaly.

Samostatnou proměnnou byla bezprostřední postpozice zájmena po předložce. V případech, jimž nebylo lze přidělit žádné hodnocení, protože šlo např. o apoziopeze, jsem případnou následnost zájmena nehodnotila. Opět šlo o několik málo dokladů.

Na tomto místě musím zdůraznit, že by bylo metodologicky správné nechat moji anotaci ověřit i druhým anotátorem a zjistit tak míru mezianotátorské shody, než byla data vyhodnocena. V jakékoli další práci s tímto, ideálně ještě rozšířeným, materiálem touto cestou půjdu. V této práci jsem se rozhodla provést anotaci sama a pouze ji konzultovat, protože bych využití interpretací nezávislého anotátora považovala pro účely disertační práce za problematické. Výsledky tak v každém případě považuji za ilustrační.

⁸⁸ Např. *Byla při ruce a stala se snadnou kořistí; Jednoho dne se savanou procházela buvolí kráva; tam se děly věci doma.*

⁸⁹ Např. *Pro každé x W s (W u) je; it s funny when you find Praha; triko takový s dlouhým rukávem pěkný takový s Jiří se do toho chtěl narvat.*

⁹⁰ Např. *budka s tím korýtkem nebo s se stříškou ta je hezčí ne?; jako když třeba máš todleto jako že to máš s s molitanem.*

4.5.2 Kritéria hodnocení funkcí předložkového instrumentálu

V první fázi anotace materiálu jsem volila mnohem jemnější sémantické třídění sloves a dalších pozic. Po analýze celého materiálu z korpusu syn2015 jsem nakonec dosáhla 52 samostatných pozic. Od této metody hodnocení dat jsem se rozhodla upustit z několika důvodů:

- (i) Takto detailní analýza se ukázala být pro sledovaný jev nadbytečná. Ukázalo se to při vydělování jednotlivých typů sekundárních prepozic podle jejich struktury a počtu jednotek, z nichž se tvoří. Všechny, které se v materiálu objevují, totiž standardně prepozici s obsahují a nedochází u nich v tomto smyslu k žádnému posunu. Z prepozic vydělují tedy jen dvě, více viz dále. Dalším dokladem nevhodnosti tohoto postupu se jevilo i podrobné dělení slovesných/deverbativních doplnění podle počtu valenčních pozic a podle sémantiky slovesa a jeho doplnění.⁹¹ Snažila jsem se tedy kategorie stanovit tak, aby byly relevantní zejména pro jev, který sleduji: zda a do kterých instrumentálových struktur předložka s proniká.
- (ii) Při takto detailní analýze jsem se nevyhnula střetu s mnoha spornými případy, jejichž řešení se mnohem více zakládalo na mé vlastní intuici a mém rozhodnutí. V případě hodnocení mluvených projevů z korpusu ortofon_v1, v nichž jsou mnohé elipsy a další specifika větných struktur, mi pak jednodušší kategorizace umožnila redukovat vlastní interpretace. Především ovšem, že se mi jistě nepodařilo vyvarovat všech.

Po této zkušenosti jsem se rozhodla přejmout už vypracovanou klasifikaci syntakticko-sémantických funkcí z přístupu **funkčního generativního popisu** (viz kap. 2.1.1 *Předložky jako prvek valence*). Za jeho výhody považuji, že (i) se zakládá se na analýze velkého vzorku přirozených dat, (ii) pracuje jak s verby, tak s deverbativy,⁹² (iii) umožňuje systematizaci i velké části ne tak frekventovaných sloves a deverbativ, jejichž valenci tak lze odhadovat na základě introspekce rodilé mluvčí a budování analogií zpravidla sémantického charakteru. Poslední jmenovaný bod je zároveň i jeho relativní nevýhodou. V mnohých případech je totiž tato klasifikace přísně formální a pro udržení systematizace hodnotí shodně i významově rozdílné struktury. V otázkách, které sleduji já, ovšem toto formální sjednocení je více nápomocné než zkreslující. Protože sleduji progres prostředku typického pro komitativní funkci, bylo třeba vydělit zejména ji. Vedle ní pak bylo třeba vydělit funkci pro vyjádření prostředku/nástroje, u níž je v češtině za standardní považována bezpředložková vazba, a doplnění po slovesech pohybu/manipulace, u nichž je podle mě patrný vývoj. Toto základní

⁹¹ Vydělovala jsem: verba dicendi s pozicí informanta (*mluvit o něčem s někým*), verba dicendi s pozicí informace v instrumentálu (*svěřit se někomu s něčím*); dva typy verb psychických procesů podle toho, zda jsou standardně doplňována předložkově (*smířit se s něčím*), nebo zda mají standardně dvojí valenci (*trápit se (s) něčím*); verba s doplněním ve významu kontaktu (*vycházet s někým*), trojvalenční slovesa s pozicí dvojího objektu (*srovnávat něco s něčím*), doplnění po verbálně-adjektivní frázi (*být spokojený s něčím*), několik typů doplnění deverbativ aj.

⁹² Samostatný přehled valence deverbativ zatím ve slovníku Vallex 3.0 nenajdeme, s valencí deverbativ se ale standardně počítá, viz (MSČ 2 2014; Kolářová 2011).

vyčlenění mi funkce rozeznávané funkčním generativním popisem umožnily. Zároveň mi pomůckou při hodnocení konkrétních struktur byla hodnocení ve slovníku Vallex 3.0, koncipovaném na základě funkčního generativního popisu.

Ve výsledku jsem pracovala s celkem **14 funkcemi**:

1. patiens (PAT)
2. adresát (ADDR)
3. patiens_objekt pohybu (MANIP)
4. prostředek (MEANS)
5. prostředek_vehikl (MEANS_V)
6. prostředek uvozený (s) pomocí (MEANS_P)
7. doprovod (ACMP)
8. doprovod_determinace (ACMP_D)
9. doprovod_zamlžená okolnost děje: konektivní (ACMP_K)
10. čas (TWHEN)
11. ustálená fráze s částicovou platností (PHR)
12. vazba s to (PHR_STO)
13. sekundární prepozice s předložkou s na začátku (PREP_B)
14. sekundární prepozice s předložkou s na konci (PREP_E)

Zde uvádím náhodně vybrané ilustrační příklady jednotlivých funkcí přidělených výskytům v souboru z korpusu syn2015 (tab. 1).

funkce	pravý kontext	předložka	levý kontext
PAT	Kdo by kdy počítal	s	tím, že ho navštíví?
ADDR	byl starý pán, který	se	mnou hovořil
MANIP	Urychlení prací při manipulaci	s	materiálem umožňují rychle stavitelné jeřáby
MEANS	Žáci SLŠ Žlutice zazářili na Mistrovství republiky v práci	s	motorovou pilou Dřevorubec junior v Bzenci
MEANS_V	vůz má veteránské značky a vyjet	s	ním majitel tedy může vždy, kdy se mu zachce
MEANS_P	bude snad možné	s	pomocí tohoto autora závěrem alespoň v náznaku ukázat
ACMP	Bydlel	s	rodiči v Liberci
ACMP_D	V praxi ale funguje malá nabíječka	s	dynamem překvapivě dobře.
ACMP_K	Chodov musel stavbu haly takzvaně předfinancovat	s	tím, že peníze z dotace, která je přes 70 milionů korun, dostane po dokončení akce
TWHEN	je nutné počítat s tím, že se účinek objeví	s	zpožděním dvou až tří měsíců
PHR	byl z nás všech nejstatečnější, ale	s	prominutím, slečinko,“ obrátil se na mě

PHR_STO	ujišťuje, že je	s	to navrátit pákistánského diktátora na cestu rozumu
PREP_B	Úmluva totiž pacientovi zaručuje, aby každý provedený výkon mohl	s	ohledem na rozumovou vyspělost sám posoudit
PREP_E	Ve srovnání	s	ostatními materiály má plast špatnou stabilitu a omezenou nosnost

Tab. 1: ilustrační příklady funkcí ve vzorku korpusu syn2015.

4.5.3 Užívané funkce: přehled a komentář

Nejširší kategorií, s níž pracuji, je **patiens** (PAT). Rozhodla jsem se sem řadit všechna obligatorní doplnění po dvouvalenčních i trojvalenčních slovesech vyjma **adresáta** (ADDR) a **doplnění po slovesech pohybu či manipulace** (MANIP).⁹³ Při vymezení adresáta vycházím z funkčního generativního popisu (viz níže). Slovesa pohybu či manipulace vyděluji, protože se u nich zhusta uvádějí dvě možné vazby s potenciálním sémantickým odlišením (více viz kap. 4.2.4 *Případy doplnění sloves pohybu*). Uvádím u nich, zda jde o doplnění standardně bezpředložková (BEZ), s předložkou s (S) nebo o doplnění s dvojitou možnou vazbou (S/BEZ). Tuto hodnotu uvádím i u ostatních skupin, přestože tam není tak rozlišující jako právě v oblasti pacientů, u nichž se objevují všechny tři typy doplnění. Při hodnocení, zda předložka je, či není standardní součástí struktury, vycházím jednak z údajů ve starších slovnících SSJČ a SSČ, ze slovníku SVS a ze slovníku VALLEX verze 3.0.^{94 95} Totéž sleduji i u sloves pohybu či manipulace.

Popis, který volím, umožňuje **nerozlišovat mezi vazbou sloves a vazbou deverbativní**. Deverbativa, a to jak adjektiva, tak substantiva,⁹⁶ mají valenci. U mnoha typů je valence deverbativní, typicky je

⁹³ V původní analýze jsem mimo jiné vyčleňovala slovesa vyjadřující reciprocitu (*seznámit se; sblížit se; stýkat se*), která leží na pomezí vyjádření pacientu a sociativní funkce. Pro finální analýzu jsem se rozhodla přiklonit se k přístupu uplatněnému ve VALLEXU 3.0 a pojímat je jako slovesa vyžadující doplnění pacientu (PAT). Důvodem je výskyt mnoha přechodových vyjádření typu *Vydřená podlaha vozidla ostře kontrastovala s téměř netknutým povrchem karoserie* a u spojení s deverbativou typu *Vznikaly tu i zprostředkovací kanceláře pro styk s duchy*, u nichž nejsem s to rozhodnout, zda jde o vyjádření reciprocit – v materiálu mluvených projevů je pak tato ambivalentnost ještě markantnější. Druhým důvodem, proč vyjádření reciprocit nevydělují, je to, že vazba s předložkou s je u nich standardní a nezdá se, že by u ní snad docházelo k nějakému posunu.

⁹⁴ Uvědomuji si, že VALLEX 3.0 zachycuje i méně časté struktury doplnění a že vychází rovněž z materiálů korpusů ČNK aj. Proto jej pro rozlišení standardnosti předložky v dané vazbě ve smyslu její typičnosti využívám hlavně podpůrně.

⁹⁵ Jako pacient tak ve shodě s hodnocením ve VALLEXU 3.0 hodnotím např. *vede se s otcem za ruku*, kde *vést se za ruku* funguje jako souslovný, frazeologický predikát s valenčním doplněním pacientu *s otcem*.

⁹⁶ Vedle nich může být vazba slovesa zachována i v deverbativní sekundární prepozici. Namátkou jmenujme *nehledě na* + AKUZ, *vzhledem k* + DAT, *počítaje v (to)* + AKUZ. Naopak ale existují, stejně jako u v deverbativních adjektiv a substantiv, případy, kdy vazba plně zachována není: *vyjma*, které se vedle akuzativu může pojít i s genitivem.

to právě u vazeb předložkových. Ovšem valence verba a deverbativa si neodpovídají vždy, typickým neshodným modelem je dvojice tranzitivní sloveso a deverbativum s vazbou bezpředložkového genitivu, časté formy bezpředložkového přívlastku neshodného (*číst* + AKUZ × *čtení/četba* + GEN). U instrumentálů je přenesení vazby typické. I u nich najdeme výjimky,⁹⁷ nejde u nich však o rozpor předložkového instrumentálu a instrumentálu s předložkou *s*. V analýze jsem se proto obligatorní doplnění⁹⁸ deverbativních a dějových substantiv a verbálních substantiv (s průhledným formálním vztahem ke slovesu) snažila řešit stejně jako doplnění sloves.

Upozornila bych zde na specifický případ vazby ***být si jist(ý) + INSTR***. Její jmenné jádro není odvozeno od tvaru slovesa *jistit*. Podle Jiřího Rejzka bylo v adjektivní podobě výchozí (praslovanské *istъ*) a výrazy se shodným kořenem jsou od něj odvozeny (Rejzek 2001, s. 251). Podle SSČ i SSJČ se ovšem tato fráze standardně pojí s bezpředložkovým instrumentálem a podle mě se chová jako deverbativní adjektiva v obdobných frázích. Proto ji hodnotím jako standardní **patiens**.

Při definici funkce **adresáta** (ADDR) jsem se rozhodla respektovat přístup funkčního generativního popisu. Adresáta tedy rozeznávám u trojvalenčních verb, a to u verb dicendi typu *mluvit* (i) *o* + LOK (ii) *s* + INSTR, a u verb s dvojným pravovalenčním doplněním, z nichž jedno z nich je hodnoceno jako adresát na základě principu posouvání aktantů (viz kap. 1.1 Princip „kognitivního“ posouvání v sekci Theory ve Vallex 3.0).⁹⁹ Jako adresáta v rozpoznatelných kontextech označuji i analogická doplnění deverbativ typu *boj s* + INSTR (*o* + PAT); *spor s* + INSTR (*o* + PAT), *spolupráce s* INSTR (*v/na* + LOK). Chápu tak ve shodě s funkčním generativním popisem (viz MSČ 2 2014, s. 48) i vyjádření protihráče, naopak vyjádření spoluhráče hodnotím jako doprovod.¹⁰⁰

Komitativní/sociativní funkci jsem se pro potřeby analýzy rozhodla chápat široce a bez ohledu na poziční vzdálenost jména v nominativu (doprovázeného) a jména v instrumentálu (doprovázejícího), která např. ve školském přístupu určuje přívlastkovou část (*žena s kufrem, chléb s máslem*). Gramatickou funkci těchto instrumentálů jakožto neshodných přívlastků nezohledňuji proto, že ve snaze být konzistentní s tímto školským přístupem by k nim pak bylo třeba řadit i valenční rozvití

⁹⁷ Srov. slovesnou vazbu *starat se o* + AKUZ, s ní přímo související *starání/starost o* + AKUZ, v přeneseném významu ovšem i *starost s* + INSTR. Vznik vazby může mít historicky různou motivaci.

⁹⁸ Např. ve spojení *u soudu pokračovalo hlavní líčení s PP* (v syn2015 je uvedeno celé osobní jméno) hodnotím *s PP* jako doprovod (ACMP). Substantivum líčení je odvozeno ze slovesného tvaru, ale sloveso *líčit* v žádném svém významu doplnění *s* + INSTR nevyžaduje a stejně tak ho nemohu považovat za plně obligatorní ani ve spojení *líčení s* + INSTR. Spojení tedy nechápu ani jako vyjádření pacientu, ani jako adresáta, argumentům pro to či ono řešení bych se však nebránila. Pro analýzu pronikání předložky *s* je v tomto případě výběr mezi těmito řešeními spíše nepodstatný.

⁹⁹ Ve stručnosti zmíním, že funkční generativní popis jako druhý aktant vždy rozeznává pacient, teprve v případě dalšího rozvití aktantem se na základě sémantických kritérií rozhoduje mezi adresátem, výsledkem a původem. I proto se u trojvalenčních sloves nebo deverbativ teprve „třetí“ valenční pozice může hodnotit jako adresát. Ten může být poměrně často vyjádřen instrumentálovou podobou ať už v konstrukcích typu *mluvit o něčem* (PAT) *s někým* (ADDR), tak v konstrukcích *udělat něco* (PAT) *s něčím* (ADDR). Ve snaze pracovat s konzistentním modelem toto řešení přejímám. Na tom, že je v obou případech předložka *s* standardem, klasifikace nemá vliv.

¹⁰⁰ Uvědomuji si, že toto dělení může být z pohledu mnohých neintuitivní. Zejména ve vzorku z mluveného jazyka se vyskytlo několik málo případů, kde bylo třeba dohledávat kontext a funkci instrumentálového doplnění vykládat na jeho základě.

deverbativ typu *pomoc s úkolem, starost s úkolem*. Nadto se při zkušební analýze ukázalo rozlišování na základě pozice ve větě jako zbytečně formální a neudržitelné, např. *páták se pustí se svým drahým kolem BMX do skákání; šílenec s lupenkovou pilkou dostal zřejmě povolení; Freya usedla s tlukoucím srdcem; vůz s rachotem projel*. Stejně tak neproduktivní byla nadměrná sémantická interpretace: ve spojení *vynořilo se několik hasičů s rýči* není rozlišení průvodních okolností nebo přívlastku pro samu pozici předložky s nijak podstatné. Všechny tyto případy tedy hodnotím jako funkci **doprovod** (ACMP) nebo **doprovod_determinace** (ACMP_D) podle toho, jestli je v pozici instrumentálu výraz označující živou bytost nebo nikoli. Pod doprovod řadím i případy vyjádření skupiny nějakých osob, např. *jaké tradiční akce se souborem pořádáte*, kde soubor představuje uskupení živých bytostí. Pod doprovod_determinaci řadím sociativní vyjádření s neživou bytostí v instrumentálové pozici, případy jmenných frází vyjadřujících přívlastky, ale i hraniční případy vyjadřující různé okolnosti typu *s jistotou (pravděpodobností, určitostí, platností, díky)*. Důvod připojení široce pojatých okolností k tomuto typu je nejasná hranice mezi případy jako *převodovka s možností plynulé regulace; obrazovka s HD rozlišením; belhal se pryč se slzami; pískal s přibrzděnou vášnivostí; nemůžeme s jistotou říct*. Kdybych vycházela z tradiční větněčlenské platnosti a zaměřovala se na funkční rozlišení těchto typů v kontextu, vydělovala bych z této skupiny vyjádření okolností. V mé analýze ovšem není třeba tento krok podstoupit, protože není pro distinkci prostého a předložkového instrumentálu určující a jejich odlišování by zvláště v dokladech z mluveného jazyka vyžadovalo složitější interpretace.

Zvláště upozorňuji na vazbu **mít problém s + INSTR**, shodně pak též samotné *problémy s + INSTR*, v níž instrumentálovou vazbu hodnotím jako doprovod_determinace. Substantivum *problém* nemá v češtině deverbativní původ, nepřičítám mu tedy valenci. Uvědomuji si ovšem, že jeho doplnění bývá realizováno striktně touto vazbou. Přestože tedy nemusí jít o rekcii, je forma doplnění prominentní. Jde sice o vazbu frekventovanou, na hodnocení (ne)přítomnosti předložky má toto rozlišování malý vliv.

Sama jsem vyčlenila funkci **doprovodu_konektému** (ACMP_K) pro významově nespécifikované navazující doplnění *s tím, že*. Zajímalo mě, zda bude užívání této vazby častější v mluvených projevech.

Vyjádření **prostředku, nástroje** (MEANS) používám ve shodě s hodnoceními ve funkčním generativním popisu. Z něj jsem pro potřeby analýzy vygenerovala subfunkci **prostředku-vehiklu** (MEANS_V), protože jsem chtěla sledovat, zda se liší instrumentálová vazba na základě rozdílu „řidič“ × „pasažér“ daného dopravního prostředku. Spíše doplňkově jsem na počátku analýzy vyčlenila prostředek připojený sekundární předložkou s dvojí možnou realizací: **pomocí a s pomocí**.¹⁰¹ Vyčlenila jsem ji rovněž ze skupiny sekundárních prepozic, protože její funkce uvození

¹⁰¹ Například sekundární prepozice *prostřednictvím* užívaná pro vyjádření obdobných vztahů zprostředkování se podle dokladů a podle mého povědomí předložkou nedoplňuje. Důvod nesouměrnosti zapojení předložky u *(s) pomocí × prostřednictvím* bych hledala mimo jiné i ve frekvenci těchto dvou prostředků: první jmenovaná je frekventovanější než druhá.

prostředku spolu s dvojnásobným vyjádřením, a to předložkovým a bezpředložkovým, by z ní činila jedinečný doklad této variace.¹⁰² Více viz kap. 4.2.6 *Konkurence pomocí x s pomocí*.

Ve shodě s funkčním generativním popisem určuji doplnění **času** (TWHEN).^{103 104}

Oproti jemnějšímu funkčnímu členění v MSČ 2 dělím všechny **sekundární předložky** pouze do dvou skupin, a to z hlediska struktury na skupinu předložkových výrazů začínajících předložkou *s* (např. *s ohledem na, s výjimkou*) a skupinu zakončenou předložkou *s* (např. *v souvislosti s*). Preferuji tak hledisko začlenění do komplexního výrazu nad hlediskem funkce daného výrazu v konkrétní struktuře. V MSČ 2 je dodržováno hledisko funkční i u sekundárních předložek a např. vazbu *s ohledem na* + AKUZ autoři jmenují mezi určením zřetele (MSČ 2 2014, s. 75). Zapojení předložky u těchto předložkových výrazů chápu jako vnitřní začlenění, nikoli vazebné, proto u nich u sledované hodnoty standardní přítomnosti předložky *s* nic neuvádím.

Jednu ze dvou případů, kterou vyjímám ze sekundárních prepozic, je **spolu s**. V kontextech, kde vyjadřuje komitativní vztah, ho hodnotím jako standardní funkci doprovodu, a to buď jako **doprovod**, nebo **doprovod_determinaci**. Oproti komitativu vyjádřenému předložkou *s* ho vnímám jako významově posílený původním adverbem, které asociativnost vyjadřuje už svým lexikálním významem.

I přes snahu nevytvářet vzhledem k cíli analýzy další jemné kategorie o minimálním počtu dokladů se vyskytlo mnoho případů sporných. Jde zejména o **frazeologizovaná vyjádření**. Např. u spojení **(ne)mít co do¹⁰⁵ činění s + INSTR** je sice patrný původ ze slovesa *činit*, toto sloveso má ovšem ve všech svých významech vazbu jinou. Podstatnější pro mě ovšem je, celé spojení *ne/mít co¹⁰⁶ do činění s + INSTR* se chová jako souslovná jednotka na úrovni jednoho větného členu, která vyžaduje jedno doplnění. Proto ji řadím k funkci *patiens*. Její výskyt ve sledovaném vzorku je ostatně marginální.

Samostatně vyděluji frazeologické konstrukce typu **s prominutím¹⁰⁷**, u nichž je zapojení do struktury věty silně oslabeno. Bývají vytčeny a fungují jako samostatné jednotky blízké se vsuvkám nebo částicím.

¹⁰² Spojení *s pomocí* ovšem není jen prostředkem novodobým. V datech diachronního korpusu ČNK diakorp_v6 se tvar *pomocí* vyskytuje 332×, z toho 96× mu předchází předložka *s*. Ani v jednom případě ovšem nelze bez analýzy tvrdit, že jde o vazbu *s* předložkovou funkcí.

¹⁰³ Doplnění místa „kudy“ ve vazbě s instrumentálem, jak s ním pracuje funkční generativní popis, se v analyzovaných datech neobjevilo.

¹⁰⁴ Případy, které sémanticky značí čas, se i v tomto malém vzorku ukázaly z hlediska zapojení předložky jako jen obtížně interpretovatelné. Za ukázkově problematické bych označila spojení *začít s + INSTR*. Právě tyto případy by do budoucna vyžadovaly porovnání řešení několika anotátorů.

¹⁰⁵ SSJČ uvádí u hesla *činit* toto spojení bez předložky *do*: *ne/mít co činění s + INSTR*. Na mé hodnocení tento posun nemá vliv.

¹⁰⁶ Zájmeno *co* nejspíše původně fungovalo jako objektové doplnění, ale v současnosti je už integrovanou součástí celé fráze, nemůže být nahrazeno žádným plnovýznamovým slovem.

¹⁰⁷ Patřila by sem například i vazba *s dovolením*, ta se ovšem v analyzovaném materiálu nevyskytla.

4.5.4 Vrstva zájmen

Při popisu vrstvy zájmen v postpozici určuji základní podtyp zájmena a u zájmen osobních a posesivních i osobu, u zájmen reflexivních užívám index *r*. Užívám následující zkratky: **personale** (pers), **posesivum** (pos), **demonstrativum** (dem), **interrogativum** (int), **relativum** (rel), **indefinitum** (ind), **negativum** (neg), **totalizátor** (tot). U personalii a posesiv uvádím osobu (vyjádřenou číslicí za zkratkou). Zejména u personalii to považuji za podstatné, protože chci sledovat pronikání předložky k tvarům 3. osoby (viz komentář v následujícím odstavci). U personalii a posesiv uvádím také to, jde-li o reflexivní zájmeno (zkratka *r* následující za podtržítkem). U klasifikace typu zájmena jsem vycházela z jeho funkce v daném kontextu. Pokud jsem k některému dokladu nepřihradila žádnou funkci, nezohledňovala jsem ani proměnnou „přítomnost zájmena“.

Zajímalo mě celkové rozložení zájmen v pozici po předložce a to, zda lze vysledovat nějaká specifika distribuce zájmen a korelaci s pronikáním předložky. Zvláštním případem jsou v tomto aspektu zájmena osobní. V bezpředložkovém instrumentálu je totiž jejich základní podoba bezpředložková. V případě třetích osob to znamená podoby *jí, jím, jimi, jima*. Domnívám se, že tyto podoby jsou v současné češtině nepreferované. Je možné, že tyto formy mluvčím připadají příznakové, možná stylově vyšší. Ověřit tuto hypotézu, s níž jsem se setkala již mnohokrát, leč nikoli v podobě lingvistické studie, by jistě bylo do budoucna velmi užitečné. Pokud by skutečně platila, a já se domnívám, že ano, byla by jedním z podpůrných mechanismů progresu předložkové vazby právě v těchto zájmených kontextech.

4.5.5 Výsledky analýzy: rovina funkcí

Z 1000 náhodně vygenerovaných dokladů z obou korpusů jsem nakonec přiřadila funkci 984 dokladů z korpusu syn2015 a 951 dokladům z korpusu ortofon_v1. Jednotlivé rozložení funkcí uvádím v tabulce (tab. 2) a komentuji níže.

	syn2015	ortofon_v1
celkem	1000	1000
defekt	16	49
PAT	213	128
ADDR	143	150
MANIP	15	6
MEANS	4	11
MEANS_V	7	18
MEANS_P	1	0
ACMP	129	350
ACMP_D	426	262
ACMP_K	6	15

TWHEN	8	1
PHR	1	2
PHR_STO	2	0
PREP_B	11	1
PREP_E	13	0
PAT/ADDR	1	0
PAT/MEANS	0	1
ADDR/ACMP	0	1
PAT/ACMP	0	2
MEANS/ACMP_D	1	2
MEANS/ACMP_V	0	1
TWHEN/ACMP_D	3	0

Tab. 2: přehled počtu anotovaných funkcí ve vzorcích korpusu syn2015 a ortofon_v1.

Nejznatelnější procentuální rozdíl výskytu (22 %) je u funkce doprovodu, tedy funkce komitativní. Ukazuje na to, že v mluvené češtině je vyjadřování komitativu touto formou signifikantně častější než v češtině psané. Prominence této funkce v mluveném projevu by mohla být jedním z podstatných aspektů, které způsobují pronikání předložky *s i* do jiných funkcí a tím relativní sjednocování formy instrumentálové vazby. Pokud bychom sečetli oba typy komitativních vyjádření, tedy doprovod i doprovod_determinaci, rozdíl by byl menší, a to 555 v psaných textech ku 612 v mluvených. K vysokému počtu dokladů doprovodu_determinaci v psaných projevech přispívají četná vyjádření atributu jména. Bylo by jistě vhodné do budoucna ověřit, zda se v psaných projevech obecně vyskytují rozvitější jmenné fráze s vícerymi atributy, než je tomu ve spontánní mluvené produkci. Na prominenci základní funkce souvýskytu dvou osob v mluvených projevech podle mě tato data nic nemění. Výskyt funkce doprovod zamlžená okolnost děje: konektivní je 15 ku 6 ve prospěch souboru dokladů z korpusu ortofon_v1. Čísla jsou příliš malá pro vyvozování závěrů, ale na jejich základě lze predikovat jistou tendenci k tomu, že je tato vazba využívána ve spontánně mluvené produkci.

Ne všechny předem vytyčené funkce na základě prvotního ohledání vzorků a původního znatelně podrobnějšího třídění se objevily v obou souborech. Nejpriznačnější je nezanedbatelný výskyt sekundárních předložek v souboru psaných textů a relativní absence těchto předložek v projevech mluvených. Doplním, že vyjádření komitativní funkce pomocí sekundární předložky *spolu s se* v syn2015 vyskytlo 14x, v ortofon_v1 1x. Vzhledem k vysokému počtu komitativní funkce v mluvených projevech může být takto nízký výskyt předložky *s* dokladem toho, že si ve spontánně mluveném projevu vystačíme s jednodušší strukturou.

U funkce prostředku_vehiklu je rozdíl procentuálně velmi nízký, na absolutní počty je ovšem více než dvojnásobný. To by mohlo dokládat, že v mluvené produkci, alespoň té soustředěné v korpusu ortofon_v1, mluvčí častěji tematizují dopravu a užívání dopravních prostředků. To se mi zdá

intuitivně pravděpodobné, neboť tato oblast je každodenní součástí lidského fungování ve společnosti. Připomenu zde také již tradiční předpoklad Johnsona a Lakoffa (viz 4.4.4 *Nástroj z pohledu kognitivní lingvistiky*), podle nichž můžeme automobil chápat jako společníka.

4.5.6 Výsledky analýzy: rovina zájmen

Z 1000 náhodně vygenerovaných dokladů následovalo po předložce s bezprostředně zájmeno celkem v 228 dokladech z korpusu syn2015 a 524 dokladech z korpusu ortofon_v1. Vzorek je ve shodě s předpokladem (k tomu souhrnně viz Zíková, 2017), že v češtině jsou zvláště některé typy zájmen v mluvených projevech častější než v textech psaných. Jednotlivé rozložení zájmen na první pozici po předložce uvádím v tabulce (tab. 3) a komentuji níže.

	syn2015	ortofon_v1
celkem	228	524
pers1	16	34
pers2	6	11
pers3	88	115
pers_r	9	9
pos1	9	10
pos2	1	1
pos3	12	2
pos_r	15	3
dem	40	272
rel	14	7
int	0	14
ind	9	36
neg	2	5
tot	7	5

Tab. 3: přehled počtu zájmen v bezprostřední pozici po předložce s ve vzorcích korpusu syn2015 a ortofon_v1.

Z náhodného vzorku 1000 dokladů předložky s v korpusu ortofon_v1 následovalo ve jmenné frázi bezprostředně po předložce hned 272× samotné demonstrativum, 2× kombinace demonstrativa a posesiva. Ve vzorku psaných textů šlo o pouhých 40 dokladů demonstrativa po předložce. Rozdíl mezi oběma typy souborů dat je tedy 23,2 %. Analýza tak doložila už dlouhodobě sledovaný jev silícího užívání demonstrativ, a to i v těch pozicích, kde nemají kontextově lehce doložitelnou

deiktickou funkci.¹⁰⁸ Jejich funkce v daném textu může být jiná než ukazovací, případně odkazovací, k tomu více viz (Zíková, 2017). Většina výskytu nadbytečné předložky *s* byla v mluvených projevech právě v pozici před demonstrativy. K tomu více v dalším bodě výklady analýzy. Zejména v přepisu mluvených projevů nebylo vždy možné určitě, zda je zájmeno součástí jmenné fráze, nebo ji substituuje, protože zejména mezi demonstrativem (*s tou*) a jménem (*pracovní zkušeností*) byla v některých případech v projevu pauza. Proto jsem se rozhodla v tento moment nehodnotit, zda zájmeno nominální frázi rozvíjí, nebo ji plně zastupuje.

4.5.7 Výsledky analýzy: substandardní pozice předložky *s*

V materiálu náhodných vzorků z obou korpusů jsem označila celkem 56 příznakových výskytů předložky. Ty jsem rozdělila na výskyt substandardní (výskyt N), v nichž je předložka *s* navíc oproti pojetí ve všech referenčních zdrojích, a potenciální (výskyt P), v nichž je možné dvojí řešení bez významového nebo konkrétního stylového rozlišení (např. v doplněních po slovesech pohybu *s* doplněním objektů nebo v případech *s* dvojí možnou rovnocennou interpretací), případně některá interpretačně zčásti sporná. K některým dokladům připojuji komentář ve snaze vysvětlit, proč jej zahrnuji. V materiálu z korpusu *syn2015* jsem ohodnotila 10 výskytů N a 13 výskytů P, v materiálu z korpusu *ortofon_v1* jsem označila 18 výskytů N a 15 výskytů P (viz tab. 4 a tab. 5 pro procentuální zobrazení). Doklady, v nichž byla předložka užitá standardně, označuji jako výskyt S.

	celkem hodnocených z výchozích 1000 dokladů	výskyt S	výskyt N	výskyt P
syn2015	983	960	10	13
ortofon_v1	933	900	18	15

Tab. 4: počet výskytů jednotlivých typů konstrukcí.

	celkem hodnocených z výchozích 1000 dokladů	výskyt S	výskyt N	výskyt P
syn2015	98,3 %	97,66 %	1,02 %	1,32 %
ortofon_v1	93,3 %	96,46 %	1,93 %	1,61 %

Tab. 5: procentuální rozložení výskytů jednotlivých typů konstrukcí, zaokrouhloeno na dvě desetinná místa.

Z číselného i procentuálního vyjádření toho, jak jsou jednotlivé typy výskytu předložky *s* zastoupeny, se na první pohled mohou substandardní a potenciální výskyt předložky *s* jevit jako marginální. Je třeba zde brát v potaz, že předložka *s* je standardní součástí několika funkcí českého instrumentálu

¹⁰⁸ Demonstrativa nemusí nutně mít deiktický charakter, více k tomu viz (Zíková, 2017, s. 25n.).

a tyto funkce jsou ve zkoumaných vzorcích početně významně zastoupeny. I tento nízký počet příznakových konstrukcí tak ve vzorcích (pouhého) tisíce dokladů může ukazovat jisté tendence.

Přikládám přehled výskytu N a P v souborech dat z obou korpusů (tab. 6, 7, 8, 9),¹⁰⁹ celý výzkumný vzorek je obsažen v příloze č. 3 a 4.

pravý kontext		levý kontext
Ale cosi mi ujíždí v hlavě. Tluču	s	ní na všechny strany, tluču s ní jako kladivem
Ráda by vyjádřila strach pravou rukou, ale ta tu jenom leží a nedá se	s	ní hnout. Zvláštní. Proč tou rukou nedokáže pohnout
to už Hannes držel ve vztyčené ruce klíče, triumfálně	s	nimi zacinkal
Když klíče našel, znovu	s	nimi hlasitě zařinčel ¹¹⁰ , teď už naschvál.
upustil kus kartónu, aby ho zase mohl zvednout. Mával	s	ním dokola kolem a pak ho Petovi foukl do tváře
Když potom miss Florence sáhla při snídani po džemu – přičemž samozřejmě podotkla, že tohle není žádný džem, a rozpovídala se o jakési nepředstavitelné anglické věci	s	nožem v tenkých roztažených prstech mazala trochu té hmoty pomalu na chléb
Tos mě nasral	s	tím koncem listopadu
Na téma navázal prezident Logistické akademie Jaroslav Bazala	s	přednáškou o kvantitativním a kvalitativním měření a logistickém auditu
Sem patří nedostatečné ocenění vysokoškolsky vzdělaných lidí; ironie,	s	níž je častováno vědění
Obr. 23 ukazuje velmi alarmující číslo z epidemiologické studie ČDS, které dokumentuje, že pouze 6 % nemocných s cukrovkou 1. typu a 3 % nemocných	s	cukrovkou ¹¹¹ 2. typu dosahují zároveň všech cílů

Tab. 6: výskyty N ve vzorku syn2015.

¹⁰⁹ V korpusu ortofon_v1 je z podstaty spontánně mluvených projevů mnohem obtížnější stanovit hranice klauzí. Pro ilustraci příznakových dokladů tedy volím minimální potřebný kontext pro rámcové pochopení konstrukce.

¹¹⁰ Upozorňuji, že tento doklad a doklad předcházející (*triumfálně s nimi zacinkal*) pocházejí z rozdílných zdrojů.

¹¹¹ Spojení typu *nemocný s cukrovkou* není ojedinělé. Chápu ho jako příznakové proto, že *onemocnět* má vazbu s prostým instrumentálem. Nevylučuji ale, že substantivizované adjektivum *nemocný* se natolik lexikalizovalo, že jeho vazba byla oslabena. Vzniká tak jakási souřadnost: *někdo je nemocný a někdo s něčím*, v tomto případě cukrovkou, ve smyslu široce pojatého doprovodu.

pravý kontext		levý kontext
Občas strčil propisovačku,	se	kterou gestikuloval ve vzduchu, pod vyhrnutý rukáv košile
Natáhl jsem ruku, abych si vzal mince, ale práskla	s	nimi o pult, jako kdyby jí přišla zatraceně dobrá karta
Marie chytla špicla za ruku, kterou se opíral o stůl, a prudce	s	ní škusbla.
Petr ho chytl za ramena a zatřásl	s	ním.
Krakoun v něm toužil to mládě popadnout a mlátit	s	ním o zeď tak dlouho, až z něj zbyde jen neškodná polámaná hromádka masa a krve.
Doktorka Crestová se zahleděla na monitor a udělala zvláštní gesto	s	prstem ¹¹² vztyčeným do vzduchu.
Den před jízdou	s	Fordem Fiesta WRC si procházím sídlo společnosti M-Sport v severoanglickém Dovenby Hall
Není žádnou zvláštností, že se nám někteří majitelé přijdou	se	svými mazlíčky ¹¹³ pochlubit.
tato sezona mu zatím vychází parádně a	s	góly rozhodně nešetří
„Ano,“ dodala Lise Gottlieblová, „a chce se také postarat o to, aby lidé četli jen vhodné knihy.“ „A jak to udělá?“ zeptal se Heinz. „V knihovnách, školách, dokonce i když nás lidé pozvou k sobě domů...“ Nastala rozpačitá odmlka. Vtom se Grete nadšeně vymrštila z křesla. „Tak prosím začněte	se	mnou! Pojdte se podívat na moji knihovnu.“
Často se stává, že pojištění	se	smrtí pojistníka zaniká
Jsou-li a, b, c funkcemi času, takže jde o nestacionární translační pohyb, bude se poloha těchto přímek v prostoru	s	časem měnit
potřebujete	se	začátkem prázdnin odjet na dovolenou

Tab. 7: výskyty P ve vzorku syn2015.

¹¹² V hypotetickém kontextu, v němž doktorka Crestová nedělala dané gesto vztyčeným prstem, by bylo předložkovou vazbu třeba hodnotit ne jako prostředek, ale jako doprovod_determinaci.

¹¹³ Zde by se předložková vazba dala interpretovat teoreticky i jako funkce doprovodu. Pak by ovšem chybělo doplnění slovesa *pochlubit*.

pravý kontext		levý kontext
povídám .. úplně m* .. úplně mě vytočil ty vole	s	tím že nakládá ty vole
ona mě nasrala	s	tou skříní
těsně před tím než vyjede tak že	s	tím cukneš
x	s	těma svítícíma .. těma .. s těma leddiodkama nějakajma tam svítily jako ve tmě
my jsme dělali ten jeden okruh teda je toho dost to máte pravdu protože .. když to člověk uváží tak to by	s	tím vopravdu strávil celej den
kdyby to byly jako cihly jako	s	tím bysme vydláždili cestu ale to budou nepravidelný kusy
ale já to musím udělat protože právě	s	tím druhým i můžu jakoby dobře fotit
a do do do Vídně jsem jel	s	tím jejich autobusem ¹¹⁴ jako kdysi jako
máma s něma měla strach aha topit protože to se kdysi	s	tím kdosi otrávil víš jak špatně to spalovalo
2 tam normálně stáli z vobchodů a normálně jsme ko* kotvili	s	to loďó a vylízali a normálně z vobchodu
si to ale musíš projít a jo .. hlavně	s	tím budou muset projít ty nováč* nováčky že jo
ty by ses to třeba vůbec nedozvěděl a vůbec bys ¹¹⁵	s	tím nebyl pohoršen
ted'ka si nejsem jistá	s	těma dveřma jak voni to nakonec vymyslej
s čím ¹¹⁶ to tady šermuješ	s	nějakým me* já nevím nějakým mečem nebo co prostě
no voni ¹¹⁷ ted'ka jdou .. ted' jsem	s	nima tudle něco měřila .. četli jsme na rychlost ..
no jo ta je drahá že sa	s	ňou dá fotit aj pod vodou
budu zateplovat ta fasáda	s	kontaktním zateplovacím systémem
než přijedeme domů	s	autem ten bude desetkrát doma přiletí zpátky

Tab. 8: výskyty N ve vzorku ortofon_v1.

¹¹⁴ Podle širšího kontextu se zde mluví o řízení autobusu, nejspíše ve smyslu konání povolání.

¹¹⁵ Zde bylo třeba – podobně jako u mnohých dalších nahrávek – zkontrolovat i zvukovou nahrávku, abych si ověřila, že mluví opravdu artikuluje dvě [s] za sebou.

¹¹⁶ Tento doklad nebyl zahrnut do náhodně vybraného vzorku, jinak by sem rovněž náležel.

¹¹⁷ Podle širšího kontextu se zde mluví o hodinách, tzv. cibulích.

pravý kontext		levý kontext
Milouš si vzpomněl i když by jsi .. neměl technickou .. tak že by stačilo	s	tím traktorem jenom přeject
a jak se tam dostane po tý cestě?	s	takovejma no s tím b* s těma 2 čtyřkulkama
že tu je okruh a tady se nesmí zastavit ne počkej nebouchej	s	tým ale vy dva zase naděláte
jsem za čtyři dny měl dvě cigarety [...] bych s tím chtěl seknout jenom .. hmm	s	tím ¹¹⁸ sekni
no a tam jsem teda vodpojil hadici votočil jsem	s	tím zjistil jsem že z toho nic neteče
že asi to tým že jestli si jen to	s	tým spravím ¹¹⁹
by se to do toho mohlo jen přelejt	s	tím víčkem ne
já už bych	s	tím nemoh jet aniž bych dostal pokutu kdyby mě chytli
co jsem chtěl říct?	s	čím jsem začal?
nějaké světla [...] ona říkala jako že je využíval nějakou dobu že snad s něma fotil jenom třikrát ještě mi říkala jo .. on	s	něma fotil nějak třikrát
tak felda je úplně krásná	s	ňou jezdí naši
jak se tam pobili [...] nevím vždyť už to nějak se nad tím zavřela voda	s	lopatama ¹²⁰ pak na sebe no on ho majzl lopatou no
kousek nad horní okno .. takže právě pak vejš už se to musí	s	lanem hmm na ten středovej trám
chcó jet vyzkoušet jako na Slapy . že pojedó jakože	s	člunem

Tab. 9: výskyty P ve vzorku ortofon_v1.

Nad rámec hypotéz jsem v materiálu spontánně mluvených soukromých projevů označila 14 výskytů, v nichž vazba s předložkou s v podstatě substituuje jinou, běžnou konstrukci. V anotačním materiálu jsou označeny jako výskyty s (malé s) a v analýze byly řazeny pod výskyty S,

¹¹⁸ Tento doklad ilustruje expresivní použití slovesa *seknout*, předložka s by tedy v něm byla spíše náležitá.

¹¹⁹ Podle širšího kontextu jde o používání krému na ekzém. Protože komunikace probíhala na východní Moravě a měla silné nářeční prvky, nevylučuji, že sloveso *spravím* je analogií slovenského slovesa *spravit* ve významu „vykonat, udělat“. Pak by předložková konstrukce mohla být standardní.

¹²⁰ Část uvozená předložkovou frází by také mohla být elidovanou strukturou z plného *šli na sebe s lopatama* (= *a měli lopaty*). V promluvě však navazuje na část *pobili se*, obě interpretace jsou proto možné.

protože nešlo jen o příznakovost předložky, ale celé vazby. Typickým příkladem je vazba *nevím s + INST* nejspíš ve smyslu „nejsem si jistá něčím“. Tyto vazby jsem tedy do anotace nezahrnovala. Kdyby ano, byl by počet substandardních výskytů předložky *s* minimálně ve vzorku korpusu ortofon_v1 vyšší. Jejich bližší zkoumání a pochopení principu jejich užívání by mohlo do budoucna přinést nové poznatky o předložkovém instrumentálu jako celku. O konstrukcích, v nichž je přítomno demonstrativum a předložková fráze ho v podstatě rozvíjí, se zmiňuje Jana Hoffmannová, chápe je jako „zřetelov[é] konstrukce poukazující k určitému výrazu pomocí předložky *s* a ukazovacího zájmena *ten*“ (2012, s. 709).

Přikládám přehled výskytů *s* ze vzorku korpusu ortofon_v1 (tab. 10).

pravý kontext		levý kontext
ne ale	s	tou Radkou ty jo .. hej ale to fakt nechápu
já jsem myslela že to říkáš mě	s	tím zíváním
čtvrtý je h h něco jako	s	tím s dědictví* heritage jo Inheritance . Inheritance ..
strejda říkal trochu do telefonu no jsme přijíje* no	s	tím vole* s tím volejem vlastně
to je úplná blbost	s	tím tlakem? .. ne?
je blbá jako sama o sobě .. ale jako	s	tou Francií to je pravda
no a jak říkáte	s	tou maturitou je to takové [...] no je to t* pr* to problém
tamhleto povýším na město .. teda město jakože	s	tím kostelem mě to furt blbne z toho Carcassonnu
stejně ty děcka jsou nějaký pošahaný	s	tím vstáváním
je zima fakt jako já furt nevím	s	tím zimováním
no ale pak	s	těma chatama nevím no
to není až takovej problém vyřešit tady	s	tou vodou
tak to vůbec	se	školou neřeš .. to vůbec neřeš se školou
to si děláš srandu	s	Radkou? to je prostě vysoká valuta ty vole

Tab. 10: výskyty *s* ve vzorku ortofon_v1.

4.5.8 Výsledky analýzy: statistické zhodnocení

Hypotézy byly testovány pomocí testu dobré shody (χ^2) a následně ještě ověřeny lineárním modelem, konkrétně modelem polynomické logistické regrese.

Srovnání vzorků obou korpusů (hypotézy A, B) pomocí testu dobré shody (χ^2) s Yatesovou korekcí neukázalo statisticky významný rozdíl mezi chováním předložkových konstrukcí v připravené psané produkci a spontánní mluvené produkci.¹²¹ Je však nutno poznamenat, že v obou korpusech byl počet výskytů substandardních konstrukcí zanedbatelný (1,02, resp. 1,93 % z celého vzorku), pro ověření hypotézy tedy nebyl dostačující.

Pro ověření hypotéz C) a D) byly do analýzy zahrnuty pouze ty funkce a ta zájmena, které se ve sledovaných vzorcích vyskytují alespoň 2×, a to alespoň ve dvou typech výskytů (výskyty N, výskyty P, výskyty S). Bylo třeba omezit počet parametrů proměnných, protože jejich výchozí počet přesahoval celkový počet výskytů N či výskytů P. Příliš velký počet funkcí, z nichž některé byly zastoupeny pouze několika, nebo dokonce žádným dokladem, neumožňuje dostatečně citlivé srovnání. Ve výsledku tedy byly vybrány funkce ACMP, MANIP, MEANS, PAT a zájmena DEM a PERS. Pod funkcí doprovodu ACMP byly zahrnuty i výskyty doprovodu_determinace ACMP_D a pod funkcí prostředku MEANS byly zahrnuty i funkce prostředku_vehiklu a prostředku uvozeného (*s*) pomocí. Celkem bylo do analýzy zahrnuto 1474 výskytů. Jednotlivé parametry byly následující:

- parametry faktoru funkce (fx): ACMP, MANIP, MEANS, PAT;
- parametry faktoru zájmeno (pron): DEM, PERS, NONE (= nulové zájmeno);
- parametry faktoru korpus (corp): syn, orto.

Výsledky rozložení viz tab. 11.

	ACMP	MANIP	MEANS	PAT
N	0	6	12	8
P	4	7	8	2
S	1108	6	21	291

	NON	DEM	PERS
N	5	13	8
P	6	8	7
S	987	242	198

Tab. 11: výskyty konstrukcí s předložkou *s* zahrnuté do analýzy podle funkcí a podle zájmen: počty výskytů S, výskytů P a výskytů N.

¹²¹ Výsledek srovnání mezi oběma vzorky: $\chi^2 = 2,61$, $df = 1$, $p = 0,11$.

Vztahy mezi jednotlivými proměnnými můžeme ilustrovat pomocí mozaikového grafu (viz obr. 1 a obr. 2). Pro srovnání zde slouží hodnota Pearsonových reziduí. Ta vyjadřuje míru odchylky pozorovaných hodnot oproti očekávaným hodnotám, tedy předpokladu, že mezi jednotlivými proměnnými není žádný rozdíl. Za statisticky významnou výši rezidua se považuje hodnota vyšší než 1,96.

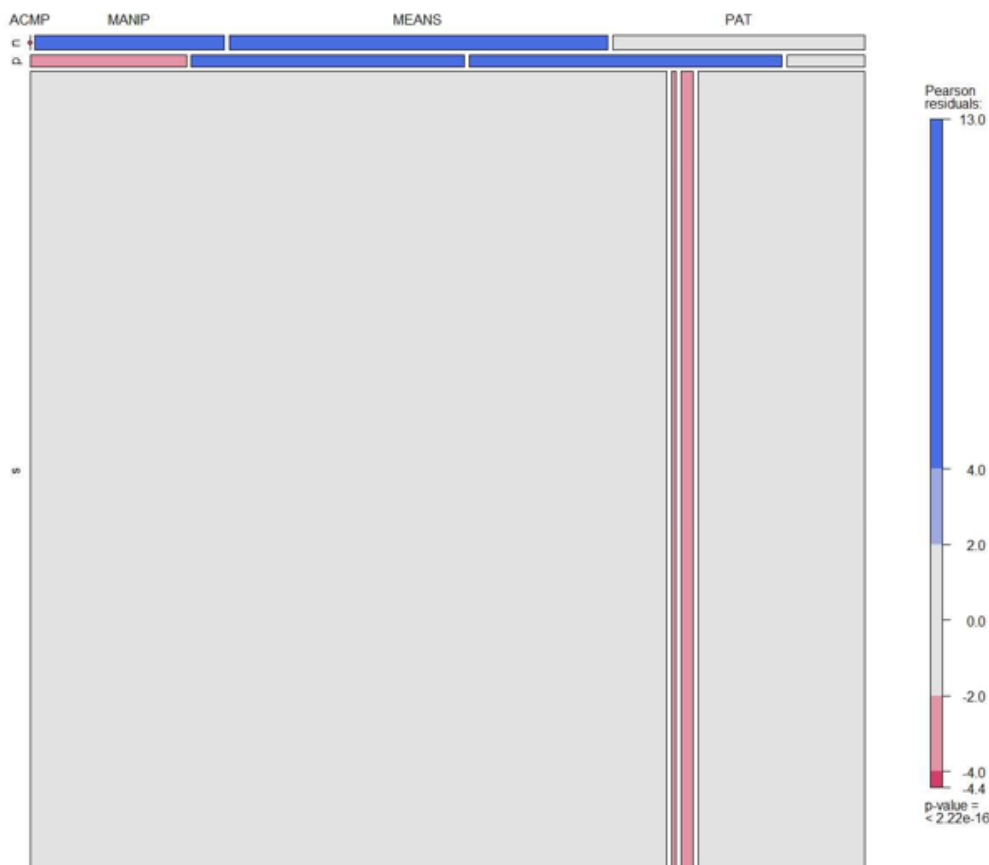
Srovnání přineslo tyto výsledky v oblasti funkcí:

- (i) četnost (sdružené) funkce ACMP se u výskyťů N a P ukázala oproti ostatním hodnoceným funkcím jako signifikantně nižší než u výskyťů S;
- (ii) četnost funkcí MANIP a MEANS se u výskyťů N a P ukázala oproti ostatním hodnoceným funkcím jako signifikantně vyšší než u výskyťů S;
- (iii) četnost funkce PAT se mezi výskyty N a P a mezi výskyty S signifikantně neliší;

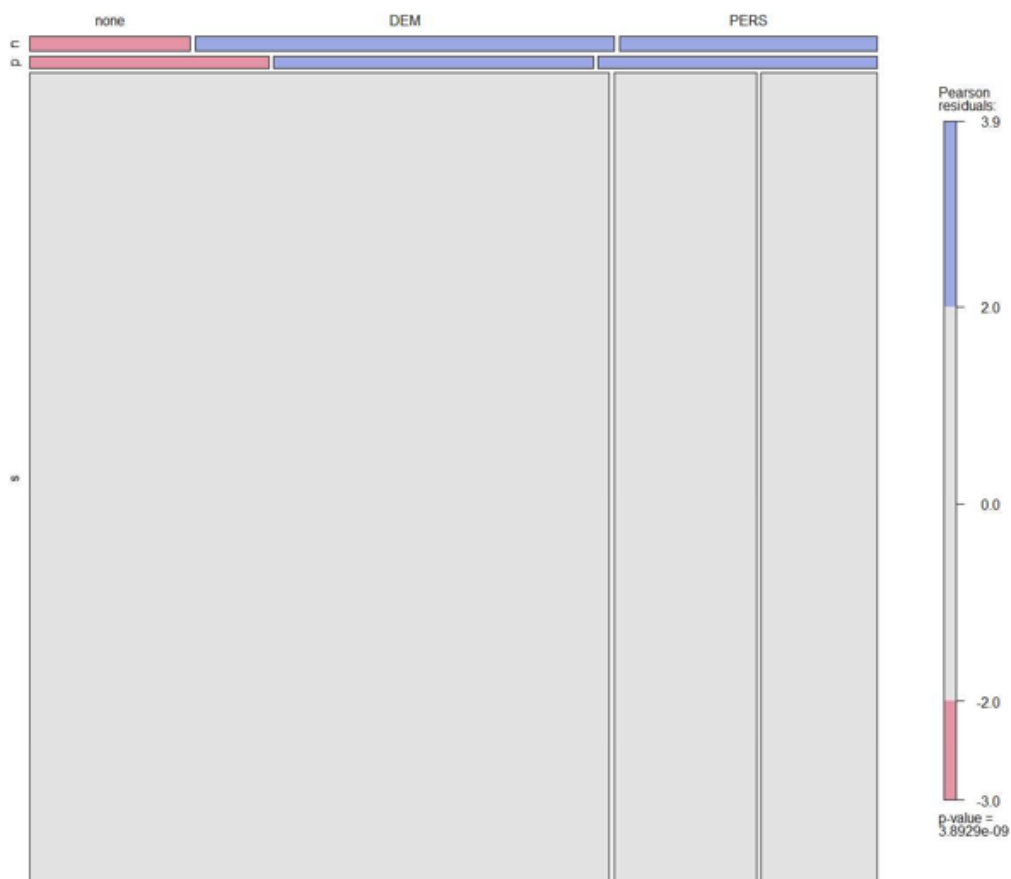
Srovnání přineslo tyto výsledky v oblasti zájmén:

- (i) u výskyťů N i P se ukázala signifikantně vyšší proporce DEM a PERS a signifikantně nižší nulové zájmeno.

Takto vypadají výsledky srovnání v mozaikových grafech.

Obr. 1: vizualizované výsledky vztahu funkcí a výskyťů S, výskyťů P a výskyťů N.

Obr. 2: vizualizované výsledky vztahu bezprostředně následujícího zájmena a výskytů S, výskytů P a výskytů N.

Pro bližší ověření vztahu všech faktorů byl ještě použit model polynomické logistické regrese.¹²² Jako výchozí bod srovnání vlivu funkce byla stanovena funkce ACMP. Model ukázal, že funkce MANIP a MEANS, dokonce i funkce PAT u výskytů N jsou signifikantní prediktory nestandardního výskytu konstrukce s předložkou s, tedy výskytu N ($p < 0,001$).¹²³ Znamená to, že pokud se předložková konstrukce vyskytne místo funkce ACMP ve funkci MANIP nebo MEANS, zvyšuje se pravděpodobnost, že půjde o výskyt N nebo výskyt P. Takto podle modelu predikuje výskyt N i funkce PAT. Přítomnost žádného z typů zájmena se v modelu neukázala jako tak signifikantní prediktor jako funkce, pouze přítomnost DEM v případě výskytů N je na hranici statistické významnosti ($p = 0,056$). Ani u výskytů N, ani u výskytů P se neprokázal efekt korpusu jako signifikantní. Výsledky tohoto srovnání tedy napovídají, že nejsilnějším prediktorem nestandardního výskytu instrumentálu s předložkou s je funkce.

¹²² Skript výpočtu a shrnutí výsledků jsou uvedeny v příloze 1.

¹²³ Výsledky modelu polynomické logistické regrese i s uvedeným postupem jsou uvedeny v příloze 2.

4.5.9 Ověření hypotéz

A) Ve vzorku spontánně mluvených projevů bude více dokladů pronikání předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem než ve veřejných tištěných projevech.

Statistické srovnání hypotézu nepotvrdilo. Prostý součet výskytů (10 ku 18 výskytům *N* v syn2015 ku ortofon_v6) ji ovšem podporuje.

B) Rozložení funkcí předložkového instrumentálu nebude ve vzorku mluvené a psané produkce stejné.

Hypotéza se potvrdila. Rozložení funkcí je rozdílné. Nejvýznamnějším rozdílem je, že v souboru dat spontánně mluvených projevů se významně častěji vyskytuje vyjádření komitativní funkce než v souboru z korpusu projevů psaných (350 ku 129). V početnějším vzorku by vysoká frekvence užívání instrumentálu v komitativní funkci mohla s užíváním substandardní předložky *s* v jiných funkcích souviset.

C) Předložka *s* proniká do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem, pokud má jmenná fráze funkci vyjádření prostředku či nástroje.

Hypotéza se potvrdila. Výsledky ukazují, že nejpravděpodobnějšími prediktory nestandardního zapojení předložky *s* je funkce prostředku a doplnění po slovesech pohybu, manipulace.

D) Pronikání předložky *s* do původně bezpředložkových vazeb s instrumentálem je způsobováno tím, je-li ve jmenné frázi na první pozici zájmeno ukazovací nebo osobní.

Statistický model hypotézu nepotvrdil. Data ukazují, že přítomnost zájmena v bezprostřední pozici po předložce není silnějším prediktorem nestandardního zapojení předložky *s*, než jakým je funkce. Ve vzorku mluvených projevů však bylo zájmen v této pozici významně víc, a to 524 ku 228 v souboru náhodně vybraných dat z korpusu psaných projevů. Nadpoloviční přítomnost demonstrativ ve vzorku dokladů z korpusu ortofon_v6 může mít za následek, že se jejich vliv nemusí statisticky projevit. Ze zkoumaného vzorku i dalších dokladů, které jsem doplnila, je patrné, že přítomnost zájmen po nestandardní předložkové frázi je neobvykle častá. **Hypotézu tedy bude třeba ověřit na větším vzorku dat.**

4.5.10 Další výhledy analýzy

Do budoucna by bylo třeba analýzu provést na větším vzorku a samozřejmě porovnat anotaci s anotací provedenou druhou osobou, aby bylo možné podle míry mezinotátorské shody kategorizaci upravovat.

Jako užitečné vidím jemnější dělení kategorie doprovod_determinace, aby bylo možné sledovat i příčinné a další významy. Zajímavé by mohlo být i jemnější hodnocení doplnění po slovese *být* (typu *být s někým* ve smyslu „žít/chodit s někým“) a souslovných, frazeologických jednotek (*mít něco s někým* ve smyslu „mít plotky, vztah“). Počítám se spornými případy, naprostou většinu kategorizace, kterou jsem použila, ovšem považuji za ucelenou a pro můj úkol za funkční.

Bude potřebné experimentálně testovat, zda se ve spontánně mluvených projevech užívají tvary osobních zájmen v instrumentálu bezpředložkovém (*ustříhnout něco nůžkami/nůžkama – ustříhnout něco jimi/jíma*). Spolu s tím by bylo vhodné ověřit, zda je nenahrazují demonstrativa (*ustříhnout něco <s> tím/tím*).

Potřebná by byla i empirická studie testující čtení s porozuměním konstrukcí různého typu.

A v neposlední řadě by o pronikání předložky *s* mohlo mnohé vypovědět i porovnání se staršími doklady z různých stadií češtiny.

4.5.11 Doplnující doklady změny

Data z analýzy na tomto místě doplním dalšími příklady substandardních užití předložky *s*, v návaznosti na metodologii použitou v analýze – výskytů N. Nejprve několika výskyty z materiálu korpusu ortofon_v1, který se nedostal do náhodně vybraného vzorku (tab. 12). Dalších několik doplňkových příkladů je pak sesbíráno z veřejných psaných i mluvených projevů (tab. 13). Nebudu je rozebírat, mají být hlavně přehledem ilustrujícím šíři tohoto jevu.

pravý kontext		levý kontext
no Jarda sekal	s	řezačkou
jsme se pak nějak s s	s	telefonama z* domluvili
myslím že i ostatní lidi toho stíhají víc	se	dvěma rukama
tak si to můžeš druhý den .. dohnat	s	dalším cvičením
tu mrkev jim dali a voni si to	s	tima packama myly furt v tej vodě
tedka vlastně by tě to nadnášelo že by ti to ulehčilo trochu víc .. no tak protože	s	těma nohama tam taky pohybuješ v té vodě
si tam budou cizí lidi fotit	s	jeho foťákem
už ho má dva roky a fotí	s	ním a úplně bez problému
becherovka po opici je asi fuj ne nebo .. no to vůbec .. i když jako když seš .. když jsi se s ní jeden den rozbila tak druhý den se	s	ní máš napravit zase vid'
vlastně se tím měří třeba můžeš	s	tím měřit jako zatížení
to se používalo za války thompson ty jo no tak . zastřelí tě	s	tím
ty by ses to třeba vůbec nedozvěděl a vůbec bys	s	tím nebyl pohoršen
tak já teď si nejsem jistá	s	těma barvama
děcka	s	tím strašně moc získaj tady s tím vycestováním
cihly .. jako	s	tím bysme vydláždili cestu

Tab. 12: Další doklady výskytů N v korpusu ortofon_v1.

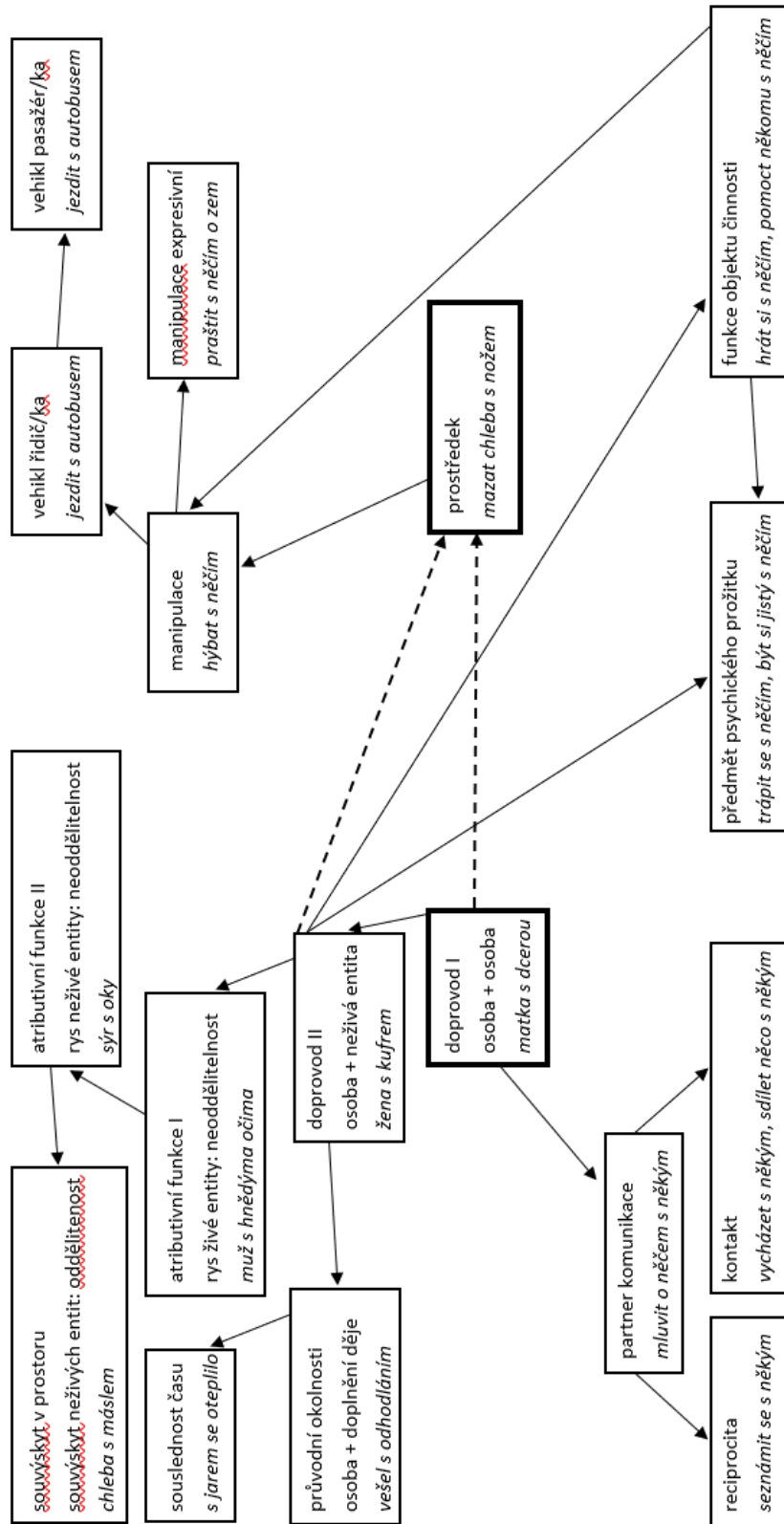
pravý kontext		levý kontext	M/P ¹²⁴	zdroj
[prezident] určitým způsobem trpí	s	postižením dolních končetin	M	https://www.novinky.cz/domaci/4599-29-zeman-je-v-dobre-kondici-oznamil-sef-lekarskeho-konzilia.html ; 9. ledna 2018, 12:03, stopáž: 1:48
polojasná nebo oblačná obloha může být doplněna v odpoledních hodinách	s	ojedinělou přeháňkou	M	ČT: předpověď počasí ve zpravodajském pořadu; 25. června 2016, stopáž: 9:39
Ona válí těsto s	s	násadou od koštěte?	M	ČT: Na cestě po Jižní Dobruďce, 2013, v televizi 31. srpna 2015
Jeden časopis mě nedávno na obálce zobrazil s motorovou pilou. Nic proti, motorovou pilu tu a tam o víkendech používám. Ale aby bylo jasno, řežu	s	ní jen dříví	P	veřejný facebookový profil: Jiří Dientsbier; 6. června 2016, 18:00
Při velkých projevech mají za cíl zapojit emoce, imputovat určitou myšlenku a naplnit	s	ní hlavy davu	P	Zdeněk Helcl (2013): Jak zvládnout 77 obtížných situací při prezentacích a přednáškách; Grada, s. 125
Ve škole se mi líbilo, ale stejně moje veliká touha byla zabývat se	s	textilem	P	veřejný blog: http://www.obrazkyleci.cz ; cit. 25. března 2018
Věc se tím vlastně vrací na začátek, zabývat se	s	ní bude znovu Městský soud v Praze	P	https://www.kurzy.cz/zpravy/433101-spolecnosti-cez-hrozi-ze-prijde-o-1-1-miliardy-korun/ ; 24. září 2017

Tab. 13: Doklady z veřejných mluvených a psaných projevů.

¹²⁴ V tomto sloupci rozlišuji mluvené mediální a psané projevy.

4.6 Funkce instrumentálu v sémantické mapě

V závěru případové studie připojuji sémantickou mapu spojení s + INSTR (obr. 3). Chtěla bych jí ilustrovat sémantické vztahy mezi jeho jednotlivými funkcemi.

Obr. 3: Sémantická mapa instrumentálu s předložkou s.

5 K pohybu předložky na v současné češtině

Vývoj v předložkovém systému češtiny se pochopitelně nesoustřeďuje jen do instrumentálních pozic – těm se podrobně věnuji v případové studii. Různé posuny většinou souvisejí s posuny v pádovém systému. Na místech, kde byl či stále je standardní určitý pád (a předložka), se významně často používá jiný pád (a předložka). Oddělovat při takto komplexní změně pád a předložku by bylo obtížné, ne-li zavádějící. Jde pravděpodobně o změny motivované hlubšími mechanismy v jazyce, proměnami naší kognice prostoru, tendencí k ekonomičtějšímu vyjadřování zejména z hlediska produktora, tendencí k vytváření analogií a mezijazykovým kontaktem. Nestálost vyjadřování určitých vztahů lze pak dobře sledovat na odlišnostech typu projevů připravených psaných a spontánních mluvených, nejen psaných. Marie Mikulová, Jan Štěpánek a Zdeňka Urešová došli srovnáním materiálu psaných a mluvených projevů dokonce k tomu, že v mluvených projevech se projevuje zjednodušení, při němž se předložka vypouští zcela: „[s]eznam forem pro vyjadřování valenčních členů, zdá se, je v mluvené řeči v mnohém jednodušší (složitě předložkové vazby jsou nahrazovány jednoduššími bezpředložkovými pády)“ (Mikulová – Štěpánek – Urešová 2015, s. 46). Je tu tedy patrná tendence ke zjednodušování, zejména ke zúžení spektra prostředků užívaných pro určité obdobné typy vztahů nebo přenášení, a tím i sjednocování prostředků pro vyjadřování vztahů nějak souvisejících.

Zachytit aktuální pohyb předložkového systému není jednoduché, protože je obtížné generalizovat na základě výskytů jednotlivých spojení. Díky současným souborům jazykové produkce v podobě jazykových korpusů je rozhodně možné mapovat proměnu valenčního rámce konkrétních sloves a deverbativ nebo konkrétní oblasti adverbálních spojení, v nichž je předložka primárně součástí jmenné fráze. V druhém případě už lze ovšem zobecňovat jen do určité míry, protože se srovnávají spojení různě frekventovaná (např. méně frekventovanou frází *u/na ambonu*, užívanou ve specifických kontextech, jde jen těžko klást na roveň vazbě *u/na baru*), různě závislá na komunikačním kontextu nebo žánru (např. konkurence *v/na pobočce*, *v/na prodejně*, *v/na skladu*, *v/na/u e-shopu*, *v/na centrále* spojená zejména s určitou tematickou oblastí komunikace, případně až s profesionálním vyjadřováním), teoreticky i různě odrážející proměnu fungování světa (připojení *do/k internetu*, *na internetu*). S elektronickými databázemi soukromých mluvených projevů se otevřely možnosti pro sledování aktuálních fází užívání určitých předložkových vazeb. Jednou z možností zjišťovat dílčí pohyb pak jsou unikátní data jazykové poradny při oddělení jazykové kultury Ústavu pro jazyk český AV ČR.¹²⁵ Nelze u nich sice hlouběji reflektovat frekvenci užívání a některé další aspekty projevu, které lze těžit z jazykových korpusů, ale ukazují dílčí otázky. Jsou-li pak propojeny v celek, dají se na jejich základě lokalizovat ohniska oblastí, v nichž dochází k dynamickým posunům. Data jazykové poradny využiji níže k ilustraci konkurencí v užívání předložky *na*.

¹²⁵ Materiál byl získán v rámci projektu MK ČR Zpřístupnění dotazů jazykové poradny, program NAKI II, reg. č. DG16P02B009, řešitel projektu: Martin Prošek.

Jednou z dlouhodobě diskutovaných proměn českého předložkového systému je progresivní předložka *na* ve spojení s akuzativem¹²⁶ a lokálem (viz např. Čechová 1985; AGSČ 2013, s. 706).

MČ 2 předložku *na*¹²⁷ explicitně uvádí u vyjádření adresáta (*Jan apeloval na sousedy, aby se k žádosti připojili*), jistě je ovšem i součástí mnoha vyjádření patientu (H. P.: *těším se na jaro*); kvazivalenčního doplnění určení záměru (*poslal své lidi na pomoc*); časového určení, konkrétně podtypu časového určení na otázku na kdy? (*svolal schůzi na šestou hodinu*), lokálního určení na otázku kde? (*sejdeme se na Smíchově*), lokálního určení na otázku kam? (*vydali se na Smíchov*), určení příčiny (*knihu napsal [...] na přání čtenářů*), určení účelu (*banky zpravidla na úhradu dluhů nepůjčují*), určení podmínky (*formulář, který vydává i na telefonické požádání zakázkové oddělení*), určení vlastního způsobu (*česká ekonomika [...] funguje převážně na tržních principech*), určení míry (SSČ: *cenit majetek na milion Kč*), určení prostředku (*běh na lyžích*) (MČ 2 2014, s. 44n.). František Daneš upozorňuje na škálu významů, které může předložka *na* vyjadřovat: „skutečnost, že jedna a táž předložka (*na*) může vyjadřovat vztahy tak polárně odlišné, jako je účel a prostředek, je jistě poněkud překvapující“ (Daneš 1975, s. 177). Kromě vyjadřování adverbálních vztahů, o nichž se zmiňuje Daneš, stojí i ve valenčních připojeních. Předpokládám, že všechna její užití spolu souvisejí na úrovni sítě jednotlivých bližších a vzdálenějších významů.

Už jen na rovině lokálních vyjádření může figurovat ve dvou typech a pojít se se dvěma pádovými formami: buď ve vyjádření statickosti, nebo dynamičnosti, a to typicky svým spojením jak s lokálem, tak s akuzativem. V rámci obou těchto určení si konkuruje s dalšími prostředky pro vyjádření těchto funkcí. V konkrétních spojeních je to nejčastěji ve statickém významu spojení *v* + LOC nebo *u* + GEN v konkurenci s *na* + LOC, v dynamickém významu pak *do* + GEN, případně *k* + DAT. Předložka *na* se u lokálního určení nepojí striktně jen s označeními pro otevřené plochy, u nichž je typická, pro ostrovy, hory, světové strany aj., pro vyjádření statického kontaktu (MČ 2 1986, s. 200) nebo s označeními frazeologickými. Uvedené konkurence pádových spojení s předložkou jsou obsáhlé, týkají se nemálo případů a podle mě fungují na principu neustálého nabalování dalších analogií. Polyfunkčnost, respektive sémantická nevyhraněnost¹²⁸ předložky *na* v místních určeních by mohla být jedním z důvodů pro její dominanci v diskurzu nejen lokativních vyjádření. V oblasti lokace by systém mohl směřovat až k tomu, že by se předložka *na* prosadila ve všech vyjádřeních místa, kde nemá jiná předložková vazba jasnou distinktivní platnost. Při výkladu významu ovšem evidentně vedle volby prioritní – ve smyslu očekávatelné, široce přijatelné – konstrukce hraje roli i kontext a otázka pravděpodobnosti v reálném světě. Srovnajme spojení *v hlavní budově* × *na hlavní budově*. V bezkontextovém výkladu je primárně odlišuje rozdíl vnitřek budovy × vnější plocha budovy, vršek budovy. Ten zůstává zachován tam, kde je náležitá předložka *na*, tedy ve významech vnější plochy a vrchní části:¹²⁹ *začneme nátěrem střechy na hlavní budově*; *Brusel si výročí úmrtí českého státníka připomněl typickým havlovským srdcem, které se rozzářilo na hlavní budově Evropského parlamentu*.

¹²⁶ Ostatně akuzativ sám je považován za pád progresivní i v bezpředložkové podobě.

¹²⁷ Nezohledňuji sekundární předložky, jichž je *na* součástí. Jejich zahrnutí by přehled ještě rozšířilo minimálně o určení srovnání, určení kritéria/pomůcky a určení zřetele.

¹²⁸ O nevyhraněnosti funkce předložky *na* v místních vyjádřeních hovořila podnětně Jarmila Panevová v přednášce *K homonymii a synonymii v gramatice* proslovené v rámci Jazykovědného sdružení 22. 3. 2018.

¹²⁹ Příklady čerpám z korpusu ČNK syn_v6.

Vedle něj ovšem najdeme mnoho případů, v nichž předložkové spojení odkazuje k vnitřku budovy, nikoli k jejímu vrchu či povrchu: *na příští rok se studenti školy mohou těšit, že budou vyřezávat ovoce a připravovat roztodivná i tradiční jídla nejen v nové kuchyni na hlavní budově školy; strážníci a celníci sedí na hlavní budově, hrají karty nebo se dívají na televizi; na hlavní budově jsou ubytovány děti od tří do šestnácti let.* Výklad významů tak pravděpodobně provádíme na základě širšího kontextu a našich představ a znalostí o světě a o prostorovém uspořádání v něm. Na tyto případy by nejspíše nešlo dobře aplikovat – jinde pravděpodobně – vysvětlení Marie Čechové: „v se užívá ve významu být uvnitř, v ohraničeném prostoru, kdežto v abstraktním významu předložky *na*,” přičemž abstraktní užití ilustruje příkladem *zboží je na skladě* (Čechová 1981, s. 37). Podle mě je zde mnohem silnější snaha po simplifikaci celého systému. A to i přesto, že jej rodilí mluvčí mají osvojen i se všemi významovými nuancemi. Neznamená to, že plně opouštíme systém vyjadřování místních vztahů, ale spíše že ustupujeme z potřeby explicitní diference tam, kde nám k pochopení postačuje znalost světa. Při zachování sémantiky v té míře, která je potřebná pro úspěšnou komunikaci, redukuje gramatické prostředky k vyjádření této sémantiky na ty nejšíře použitelné. Domnívám se, že šíření předložky *na* v místních vztazích vypovídá o tom, že *na* je nejvíce neutrální prostředek vyjádření lokace s nejvyšší možnou kolokabilitou, a proto se stává prostředkem široce uplatňovaným. Zůstává otázkou, jaké požadavky tato vysoká míra vágnosti klade na recipienta při procesu porozumění.

Vyjadřování místních významů není jediná oblast, v níž předložka *na* konkuruje vazbě jiné. Jednu z motivací progresu akuzativní předložky *na* v jiném než lokativním smyslu vysvětluje MČ 2: „díky tendenci modifikovat akuzativní sémantiku inertního zásahu¹³⁰ směrem k sémantice typické pro D[AT] je výrazná větnésémantická funkční izomorfie mezi předložkovými konstrukcemi jako *peníze na utracení – peníze k utracení*“ (MČ 2 1986, s. 200). Netypické užití předložky *na* v účelovém spojení jmenuje i Čechová (1981, s. 42), k nim přidává i významy příčiny a adresáta. Není tomu tak, že by se zde sbližovaly dané funkce, v nichž předložka *na* stojí, jako je tomu v případě různých funkcí instrumentálu. Je to spíše polyfunkčnost předložkového spojení, které ústí ve vágnost a širokou zapojitelnost. Motivací proměn může být v dílčích případech i kontaminace vazeb (očekávat na + AKUZ ← čekat na + AKUZ / očekávat + GEN). U nich lze obtížně určit, zda vznikají kombinací složek s vyšší frekvencí, a důvod je tak spíše formální, nebo zda se u nich přenášejí celá schémata.

Čechová hodnotí ve své studii pronikání předložky *na* negativně: „příklady expanze předložky *na* v současné mluvě signalizují určité nebezpečí (podtrhla H. P.) nivelizace v užívání předložek *na*, *v*, *do*, popř. dalších předložek (*u*, *o*, *k*, *pro*) v různých významech, nejen místních, ale i ve významu příčinnosti (včetně účelu), ve vyjádření adresáta i ve významech objektových“ (Čechová 1981, s. 44n.). Chápe jej dokonce jako takové ohrožení, že svoji práci končí doporučením regulace: „Domníváme se, že působení jazykové osvěty by se mělo zaměřit i tím směrem, aby se využívalo jazykových prostředků diferencovaně, k významovému rozlišování. Tím by se prospělo vyjadřovací praxi“ (Čechová 1981, s. 45). Po období 37 let, které uplynulo od vydání tohoto textu, se ukazuje, že se tento progresivní jev zastavit nepodařilo. Kodifikace se sice na tyto posuny zevrubně nezaměřovala, proto se dnes stále hovoří spíše o vžitosti nebo o stylové náležitosti (viz IJP, kapitola Konkurence předložek *v(e) – na, do – na*, dostupné z: <http://prirucka.ujc.cas.cz>, citováno 24. 3.

¹³⁰ Inertní zásah „nemá žádné důsledky pro vlastnosti/kvalitu zasaženého předmětu“ (MČ 2 1986, s. 57).

2018). V praxi ovšem mnohá z těchto spojení fungují jako obvyklá, bezpříznaková a rozdíly jejich vnímání mezi mluvčími mohou být dána generačně nebo teritoriálně.

Mezi dotazy adresované jazykové poradně na konkurenci *v* × *na*¹³¹ figurují tyto oblasti:

- i. státy, území:¹³² *v Ukrajině* × *na Ukrajině*;¹³³ *v Islandu* × *na Islandu*; *v Papui-Nové Guineji* × *na Papui-Nové Guineji*; *v Havaji* × *na Havaji*;¹³⁴ *v Černé Hoře* × *na Černé Hoře*;
- ii. města: *v Kladně* × *na Kladně*; *v Mělníku* × *na Mělníku*; *v Příbrami* × *na Příbrami*;
- iii. městské čtvrti: *v Břevnově* × *na Břevnově*; *v Hatích* × *na Hatích*;
- iv. ulice: *v Kotlářské ulici* × *na Kotlářské ulici*; obecný rozdíl spojení: *bydlet / nacházet se v ulici* × *na ulici*;
- v. instituce: *v ministerstvu* × *na ministerstvu*; *v (Českém) rozhlase* × *na (Českém) rozhlase*; *studovat školu* × *ve škole* × *na škole*;
- vi. objekty, plochy: *v prodejně* × *na prodejně*; *v pobočce* × *na pobočce*; *v penzionu* × *na penzionu*; *v bazéně* × *na bazéně*;¹³⁵ *v klinice* × *na klinice*; *v centrále* × *na centrále*; *na stanici* × *ve stanici (metra)*; *na vršovickém zámečku* × *ve vršovickém zámečku*; *účet na e-shopu* × *u e-shopu* × *v e-shopu*;
- vii. další významy: *ve světovém žebříčku* × *na světovém žebříčku*.

V dotazech na konkrétní slovesné vazby a vazby s deverbativy se (mnohdy opakovaně) objevila tato spojení:

- i. *vyzrát nad něčím* × *na něco*;
- ii. *dbát něčeho* × *na něco*;¹³⁶
- iii. *popatřit na něco* × *něco*;
- iv. *přihlášení do něčeho* × *na něco*;
- v. *nákup za stravenky* × *na stravenky*; *nákup za poukázku* × *na poukázku*;

¹³¹ S touto konkurencí pak úzce souvisí i konkurence dynamických spojení s *do* × *na*.

¹³² Podstatnou částí dotazů směřovaných jazykové poradně, které tematizují užití předložky *na*, se týkají toponym. U nich je situace specifická a více než kde jinde závisí na místním úzu.

¹³³ Adverbiální spojení s toponymem *Ukrajina* je zcela specifické. Spadá sice spolu s toponymy *Slovensko*, *Morava* k výjimkám daným historickým vývojem, v posledních letech ovšem sílí tendence používat vazby *v Ukrajině* a *do Ukrajiny*. V korpusu ČNK syn_v6 je 261 dokladů *v Ukrajině* a 165 dokladů *do Ukrajiny*. Přestože nemusí jít ve všech případech o lokální určení, mnohé z nich takové nepochybně jsou: *podle něj totiž v Ukrajině žijí dvě komunity volyňských Čech*; *Na konci října v Ukrajině proběhnou prezidentské volby*; *pivo vyvážíme do Ukrajiny*; *zásilky měly směřovat do Ukrajiny*. Důvod proměny tradiční, vžitě vazby by mohl ležet ve společenské, resp. politické oblasti. Mohla by jím být spíše vědomá snaha po jazykovém zrovnoprávnění Ukrajiny jakožto suverénní země se zeměmi jinými. Pro to, že nejspíše nejde jen o prostou analogii, zjednodušování spektra užívaných prostředků, hovoří i podstatně nižší doklady těchto vazeb s toponymem *Slovensko*: 63 dokladů *do Slovenska*, 63 dokladů *v(e) Slovensku*. Toto srovnání je ještě třeba doplnit celkovým počtem obou lemmat, neboť *Slovensko* má v syn_v6 více než třikrát vyšší celkový výskyt: *Ukrajina* 158 900 výskytů, *Slovensko* 527 309 výskytů.

¹³⁴ Předmětem jednoho dotazu byla i vazba *v ostrovním ráji Havaji* × *na ostrovním ráji Havaji*.

¹³⁵ U vazeb se substantivem *bazén* je třeba brát v potaz rozdíl areálu a nádrže s vodou a také rozdíl nářeční.

¹³⁶ U slovesa *dbát* hraje roli i rozdíl jeho jednotlivých významů.

- vi. *zpětná vazba k něčemu × na něco;*
- vii. *náklady za něco × na něco;*
- viii. *řešení čeho × na něco;*
- ix. *žádanka o něco × na něco;*
- x. *účast v konkurzu × na konkurzu;*
- xi. *práce v něčem × na něčem;*
- xii. *posudek něčeho × o něčem × k něčemu × na něco;*
- xiii. *integrace do trhu práce × na trh práce;*
- xiv. *varianta něčeho × na něco.*

6 Závěrem

Předložky představují v češtině jednotný systém úzce propojený s gramaticko-sémantickou kategorií pádu. V tomto systému ovšem probíhá mnoho různých dynamických procesů, které jsou podníceny různými mechanismy. Navíc jsou předložky kategorií, která už sama sestává ze dvou množin z velké části odlišných prvků: tzv. primárních a sekundárních předložek.

Skupina sekundárních předložek se dlouhodobě a stále rozrůstá o nové členy. Jejich vznik podléhá pravidlům gramatikalizace a vykazuje značnou pravidelnost. Jejich užívání je vlastní zejména některým žánrům, intenzivně a ve větší variabilitě se užívají hlavně mimo spontánní produkci, a to pro vyjadřování abstraktnějších vztahů, ovšem s jemnějším významovým odstíněním (viz kap. 2.2.2 Vymezení a vznik sekundárních předložek).

Posuny v systému primárních předložek, zdá se, doprovází naopak spíše tendence variabilitu regulovat. Primární předložky jsou na frekvenční špičce českých slov a jsou nutně přítomny v jakémkoli projevu. Vyjadřují několik oblastí vztahů (statická lokace, směrová lokace aj.) s mnoha různými sémantickými nuancemi („uvnitř uzavřeného prostoru“, „uvnitř otevřeného prostoru“ aj.), nadto v mnoha odvozených významech, vzniklých metaforicky, analogií apod. Z pohledu sociálních principů komunikace (viz kap. 3.1 Jazyková změna: vnitrojazykové vlivy) by z hlediska toho, kdo spontánní projev produkuje, bylo výhodnější využívat při zachování významu menší počet prostředků. Vedle toho se ukazuje, že dynamika probíhá už na rovině významů jako takových, jak to lze pozorovat na případu šíření předložky *na* do lokálních vyjádření různého typu (viz kap. 5 K pohybu předložky *na* v současné češtině).

V případové studii jsem se pak pokusila ukázat, že dynamika určitého jevu může být motivována i několika procesy zároveň. V tomto případě bych rozeznávala dva hlavní a jednu skupinu podpůrných procesů. Prvním je to, že vyjadřování komitativní funkce instrumentálu a standardně bezpředložkové funkce instrumentálu, jako jsou funkce prostředku, doplnění po slovesech manipulace a patient, jsou v naší kognici významově úžeji či volněji provázány a mohou se sobě i postupně přibližovat. Výsledkem je směřování k unifikaci prostředků, jimiž tyto sémanticky blízké funkce vyjadřujeme. Je-li pak jediným formálním rozdílem mezi nimi přítomnost předložky *s*, přičemž u jedné, sémanticky i frekvenčně silné skupiny je nezbytná, nejjednodušším procesem je přibližování těchto funkcí značit rozšířením této předložky. Druhým procesem je pak kontakt s jiným, dominantním jazykem, který tyto funkce (už) jednotně vyjadřuje. Jako podpůrné procesy bych viděla rysy spontánního projevu: rozvolnění koheze textu, eliptičnost, ale zejména pak dominanci určitých funkcí instrumentálu ve srovnání s jeho funkcemi jinými a nadměrné užívání zájmen. Právě vztah zájmen a funkčních prostředků představuje prostor pro další zkoumání.

Domnívám se, že předložky skýtají jeden z nejzajímavějších materiálů ke zkoumání hlubších vztahů v jazyce flektivním, jakým je čeština. Tvoří v podstatě unikátní systém signalizace vztahů různého typu. Nejsou jen gramatickým prostředkem doplňujícím pád, jak se o nich občas uvažuje. Samy o sobě dokážou část významu i nést, jak to ukazuje právě případ progresu předložky *s* ve spojení s instrumentálem. Ani změna předložkové vazby na vazbu s tímž pádem, ale jinou předložkou, jak

se tomu děje např. u proměny $v + \text{LOC}$ na $na + \text{LOC}$, není motivována dynamikou pádového systému, ale spíše dynamikou předložkové funkce. Jako hlavní směr budoucího výzkumu vidím ústup od stylového hodnocení obměny předložkových vazeb směrem k hledání jejich hlubších motivací.

Literatura

- BARTOŇ, T. – CVRČEK, V. – ČERMÁK, F. – JELÍNEK, T. – PETKEVIČ, V. (2009): *Statistiky češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Ústav českého národního korpusu.
- BARTOŠ, František (1901): *Nová rukověť správné češtiny*. Telč: E. Šolc.
- BAUER, Jaroslav – GREPL, Miroslav (1972): *Skladba spisovné češtiny*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- BEAUVOIR, Simone (1966): *Druhé pohlaví*. Praha: Orbis, 1. vydání 1949.
- BÉMOVÁ, Alla – PANEVOVÁ, Jarmila – SGALL, Petr (1989): Znovu k významu prostých a předložkových pádů. *Slovo a slovesnost*, r. 50, č. 2, s. 128–136.
- BLATNÁ, Renata (2006): *Víceslovné předložky v současné češtině*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- BOERS, Frank (1996): *Spatial Prepositions and Metaphor: A Cognitive Semantic Journey Along the Up-down and the Front-back Dimensions*. Tübingen: Gunter Narr Verlag.
- BRINTON, Laurel J. – TRAUOGOTT, Elizabeth C. (2005): *Lexicalization and Language Change*. Cambridge: University Press Cambridge.
- BUKÁČEK, Josef (1934): Je čeština jen přeloženou němčinou? *Naše řeč*, r. 18, č. 4, s. 114–115.
- CROFT, William (2001): *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford University Press.
- ČECHOVÁ, Marie (1981): K expanzi předložky na v současné jazykové praxi. *Naše řeč*, r. 64, č. 1, s. 33–45.
- ČERMÁK, František (1996): Systém, funkce, forma a sémantika českých předložek. *Slovo a slovesnost*, r. 57, č. 1, s. 30–46.
- ČERMÁK, František (2010): *Lexikon a sémantika*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ČERMÁK, František (2011): *Jazyk a jazykověda*. Praha: Karolinum, 4. vydání, v Karolinu 2., doplněné vydání.
- DANEŠ, František (1977): Účelové přívlastky s předložkami pro, na, k. *Naše řeč*, r. 58, č. 4, s. 173–179.
- DANEŠ, František (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.
- DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk (1987): *Větné vzorce v češtině*, 2. vydání. Praha: Academia.
- EVANS, Vyvyan – TYLER, Andrea (2003): *The semantics of English Prepositions: Spatial Scenes, Embodied Meaning and Cognition*. Cambridge: Cambridge University Press.
- FRIED, Mirjam (2013): Pojem konstrukce v konstrukční gramatice. *Časopis pro moderní filologii*, r. 95, č. 1, s. 9–27.

- FRIED, Mirjam (2015): *Kontextové faktory ve vývoji gramatických kategorií*. Praha: Univerzita Karlova, Filozofická fakulta.
- GÄRDENFORS, Peter (2014): *The Geometry of Meaning. Semantics Based on Conceptual Spaces*. MIT Press.
- GEERAERTS, Dirk (2010): *Theories of Lexical Semantics*. Oxford: Oxford University Press.
- GOLDBERG, Adele (2006): *Constructions at Work: the nature of generalization in language*. Oxford: Oxford University Press.
- GROCHOWSKI, Maciej (1975): *Środek czynności w strukturze zdania: narzędzie, substancja, materiał*. Wrocław: Polska Akademia Nauk. Instytut Języka Polskiego.
- HÁLA, Bohuslav – ROMPORTL, Milan (1967): *Výslovnost spisovné češtiny 1, 2. vyd.* Praha: Academia.
- HASPELMATH, Martin (1998): How young is Standard Average European? *Language Sciences*, r. 20, č. 3, s. 271–287.
- HASPELMATH, Martin (2007): Creating economical morphosyntactic patterns in language change. In: Jeff Good (ed.): *Language universals and language change*. Oxford: Oxford University Press. Dostupné z: http://www.academia.edu/3015773/Creating_economical_morphosyntactic_patterns_in_language_change, cit. 17. 3. 2018.
- HEINE, Bernd – KUTEVA, Tania (2003): On contact-induced grammaticalization. *Studies in Language*, r. 27, č. 3, John Benjamins Publishing Company, s. 529–572.
- HEINE, Bernd – KUTEVA, Tania (2006): *The Changing Languages of Europe*. Oxford: OUP Oxford.
- HIRSCHOVÁ, Milada (1977): Vzájemné vztahy předpon a předložek ve vazbách s prostorovým významem (Na materiálu českého jazyka). *Slovo a slovesnost*, r. 38, č. 2, s. 103–111.
- HOFFMANNOVÁ, Jana (2012): Syntaktická stylistika mluvených projevů. In: Čmejrková, Světlá – Hoffmannová, Jana – Klímová, Jana (eds.): *Čeština v pohledu synchronním a diachronním*. Stoleté kořeny Ústavu pro jazyk český. Praha: Karolinum, s. 707–713.
- HOPPER, Paul J. – TRAUGOTT Elizabeth C. (2004): *Grammaticalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 1. vydání 1993.
- HŮRKOVÁ, Jiřina (1995): *Česká výslovnostní norma*. Praha: Scientia.
- ITKONEN, Esa (2015): Ústřední role normativity v jazyce a v lingvistice. *Studie z aplikované lingvistiky*, r. 6, č. 2, s. 95–117, originál: Esa Itkonen (2007): *The central role of normativity in language and linguistics*, přel. Martin Beneš.
- JANÁČKOVÁ, Kateřina (2009): *Prosté a předložkové pády substantiva v současné češtině*. Olomouc: Filozofická fakulta Univerzity Palackého v Olomouci, diplomová práce, vedoucí: Ondřej Bláha.
- JANEČKA, M. – ULIČNÝ, O. (2013): K lokalistickému východisku popisu pádového systému češtiny. In: *Studie k moderní mluvnici češtiny*, svazek 6, Olomouc, UP, s. 33–40.
- JANOVEC, Ladislav (2006): Porno v současné češtině. *Naše řeč*, r. 89, č. 3, s. 163–166.

- JELÍNEK, Milan (1959): Zamyšlení nad předložkou dík(y) čemu. *Naše řeč*, r. 42, č. 5–6, s. 148–156.
- JUDA, Karel (1922): Choditi maminkou. *Naše řeč*, r. 6, č. 7, s. 209–210.
- KOLÁŘOVÁ, Veronika (2011): *Valence deverbativních substantiv v češtině (na materiálu substantiv s dativní valencí)*. Praha: Karolinum.
- KONEČNÁ, Dana (1974): O významech českých pravých předložek. *Slovo a slovesnost*, r. 35, č. 4, s. 261–264.
- KROUPOVÁ, Libuše (1971): K synchronnímu pojetí českých nevlastních předložek při lexikografickém zkoumání. *Slovo a slovesnost*, r. 32, č. 3, s. 225–231.
- KROUPOVÁ, Libuše (1973): Sporné případy nevlastních předložek. *Naše řeč*, 56, č. 1, s. 19–26.
- KROUPOVÁ, Libuše (1974): K diskusi o slovnědruhové povaze předložek a jejich klasifikaci. *Slovo a slovesnost*, r. 35 č. 4, s. 265–268.
- KROUPOVÁ, Libuše (1982): K stylistickému využití sekundárních předložek v umělecké literatuře. *Naše řeč*, 65, č. 1, s. 19–22.
- KROUPOVÁ, Libuše (1984): Klasifikace sekundárních předložek z hlediska jejich tvoření. *Naše řeč*, r. 67, č. 3, s. 113–116.
- LAKOFF, George – JOHNSON, Mark (1980): *Metaphors We Live By*. Chicago: University of Chicago Press.
- LANGACKER, Ronald W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar*. Stanford: Stanford University Press.
- LANGACKER, Ronald W. (2000): *Grammar and Conceptualization*. Berlin, New York: Mouton de Gruyter.
- LANGACKER, Ronald W. (2008): *Cognitive grammar. A basic introduction*. New York: Oxford University Press.
- LEHMANN, Christian (2002): *Thoughts on grammaticalization*. Erfurt: Arbeitspapiere des Seminars für Sprachwissenschaft der Universität Erfurt. Dostupné z: <https://www.christianlehmann.eu>, cit. 24. 3. 2018.
- Listárna*. *Naše řeč* (1919), r. 3., č. 8, s. 252–256.
- LOPATKOVÁ, Markéta – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk – KETTNEROVÁ, Václava a kol. (2008): *Valenční slovník českých sloves*. Praha: Karolinum.
- LOTKO, Edvard (1999): *Slovník lingvistických termínů pro filology*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- MARTÍNEK, František (2012): Předložka prostředkem (koho, čeho) ,prostřednictvím, s pomocí'. In: Nejedlý, Petr – Vajdlová, Miloslava (eds.): *Cesty slov*. Praha: ÚJČ AV ČR, v. v. i., s. 151–161.
- MARVAN, Jiří (2004): *Brána jazykem otvíraná*. Praha: Academia.
- MIKULOVÁ, Marie – ŠTĚPÁNEK, Jan – UREŠOVÁ, Zdeňka (2015): Liší se mluvené a psané texty ve valenci? *Korpus – gramatika – axiologie*, č. 8, s. 37–48.

NEWMAYER, Frederick J. (2000): *Language Form and Language Function*. 1. vydání 1998. Cambridge, Massachusetts: A Bradford Book.

Obchod se smíšeným zbožím (1937), rubrika Drobnosti. *Naše řeč*, r. 21, č. 1, s. 29–30.

OPRAVIL, Antonín (1941): Úřední jazyk. *Naše řeč*, 25, č. 5–6, s. 97–102.

PANEVOVÁ, Jarmila (1996): Kolik významů má český instrumentál? (Příspěvek k výkladu pádových významů). In: Macurová, A. – Nebeská, I. (eds.): *Jazyk a jeho užívání*. Praha: FF UK, s. 14–23.

PANEVOVÁ, Jarmila (1980): *Formy a funkce ve stavbě české věty*. Praha: Academia.

PROKŠOVÁ, Hana (2012): Části těla jako nástroje – sémantika (bez)předložkového instrumentálu. In: VAŇKOVÁ, Irena – WIENDL, Jan (eds.): *Tělo, smysly, emoce v jazyce*. Praha: FF UK, s. 137–146.

PROKŠOVÁ, Hana (2017): Předložkový instrumentál v současné češtině. In: ULIČNÝ, Oldřich (ed.): *Struktura v jazyce, jazyk v komunikaci*. Liberec: Technická univerzita v Liberci.

SGALL, Petr (1967): *Generativní popis jazyka a česká deklinace*. Praha: Academia.

SPAL, Jaromír (1975): Větné členství instrumentálu komitativního. *Naše řeč*, r. 58, č. 4, s. 195–199.

STOLZ, Thomas – BAKKER, Dik – SALAS PALOMO, Rosa (2008): *Aspects of Language Contact. New Theoretical, Methodological and Empirical Findings with Special Focus on Romancisation Processes*. New York, Berlin: Mouton de Gruyter.

STOLZ, Thomas – STROH, Cornelia – URDZE, Aina (2006): *On Comitatives and Related Categories*. New York, Berlin: Mouton de Gruyter.

STOLZ, Thomas – STROH, Cornelia – URDZE, Aina (2013): Comitatives and Instrumentals. In: Dryer, Matthew S. – Haspelmath, Martin (eds.): *The World Atlas of Language Structures Online*. Leipzig: Max Planck Institute for Evolutionary Anthropology. Dostupné z: <http://wals.info/chapter/52>, cit. 27. 3. 2018.

TALMY, Leonard (2000): *Toward a Cognitive Semantics. Volume I: Concept Structuring Systems*. Cambridge, Massachusetts: A Bradford Book.

THOMASON, Sarah G. (2008): *Does Language Contact Simplify Grammars?* Přednáška prezentována na Deutsche Gesellschaft für Sprachwissenschaft v Bamberku. Dostupné z: <http://www-personal.umich.edu/~thomason/temp/simple2.pdf>, cit. 1. 3. 2018.

TROST, Pavel (1963): K prostému instrumentálu v češtině. *Slovo a slovesnost*, r. 24, č. 1.

TRUDGILL, Peter (2011): Social contact, language structure and language change (kapitola 17). In: Wodak, Ruth – Johnstone, Barbara – Kerswill, Paul (eds.): *The SAGE Handbook of Sociolinguistics*. SAGE Publications Ltd., s. 236–248.

ULIČNÝ, Oldřich (2000): *Instrumentál v struktuře české věty*. Praha: Karolinum, 1., upravené vydání.

UHLÍŘOVÁ, Ludmila (2011): Slovosled jmenné skupiny: Předložka jako prostředek delimitace jmenné skupiny zleva. In: Štícha, František (ed.): *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 785–805.

VAŇKOVÁ, Irena a kol. (2005): *Co na srdci, to na jazyku*. Praha: Karolinum.

VOJTEKOVÁ, Marta (2008): *Predložky v spisovnej slovenčine a poľštine*. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove.

WARDHAUGH, Ronald (2006): *An Introduction to Sociolinguistics*. Padstow: Blackwell Publishers, 5. vydání.

ZEMAN, Jiří (2008): *Základy české ortoepie*. Hradec Králové: Gaudeamus.

ZÍKOVÁ, Markéta (2001): Substantivní neologismy a jejich parasystémový charakter. *Naše řeč*, r. 84. č. 24, s. 81–89.

ZÍKOVÁ, Magdalena (2017): Gramatikalizační potenciál anaforické funkce lexému *ten* v mluvených narativech. Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy, disertační práce, vedoucí: Mirjam Fried.

Mluvnice

CVRČEK, Václav a kol. (2010): *Mluvnice současné češtiny 1. Jak se píše a jak se mluví*. Praha: Karolinum.

DANEŠ, František – HLAVSA, Zdeněk – GREPL, Miroslav a kol. (1987): *Mluvnice češtiny 3, Skladba*. Praha: Academia.

HAVRÁNEK, Bohuslav – JEDLIČKA, Alois (1980): *Česká mluvnice*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

KARLÍK Petr – NEKULA, Marek – RUSÍNOVÁ, Zdenka a kol. (1995): *Příruční mluvnice češtiny*. Praha: Nakladatelství lidové noviny.

KOŘENSKÝ, Jan – KOMÁREK, Miroslav a kol. (1986): *Mluvnice češtiny 2, Tvarosloví*. Praha: Academia.

PANEVOVÁ, Jarmila (2014): *Mluvnice současné češtiny 2. Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.

ŠMILAUER, Vladimír (1972): *Nauka o českém jazyku*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

ŠTÍCHA, František a kol. (2013): *Akademická gramatika spisovné češtiny*. Praha: Academia.

TRÁVNÍČEK, František (1949): *Mluvnice spisovné češtiny, II. díl: Skladba*. Praha: Melantrich.

Slovníky

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (red.) (2002): *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (red.) (2017): *Nový encyklopedický slovník češtiny*. Dostupné z: <https://www.czechency.org>.

LOPATKOVÁ, Markéta – KETTNEROVÁ, Václava – BEJČEK, Eduard – VERNEROVÁ, Anna – ŽABOKRTSKÝ, Zdeněk (2016): *VALLEX 3.0*. LINDAT/CLARIN digital library at the Institute of Formal and Applied Linguistics, Charles University. Dostupné z: <http://hdl.handle.net/11234/1-2307>.

REJZEK, Jiří (2001): *Český etymologický slovník*. Voznice: LEDA.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost (1994). Praha: Academia.

Slovník spisovného jazyka českého (1960–1971). Praha: Nakladatelství ČSAV.

Zdroje

Český národní korpus: korpusy syn2015, ortofon_v6, syn verze 6, diakorp_v6. Ústav českého národního korpusu, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy. Dostupné z: <https://www.korpus.cz/>.

Databáze dotazů jazykové poradně ÚJČ AV ČR, projekt MK ČR Zpřístupnění dotazů jazykové poradny, program NAKI II, reg. č. DG16P02B009, řešitel projektu: Martin Prošek.

Přílohy

Příloha 1: Skript polynomické logistické regrese.

Příloha 2: Výsledky polynomické logistické regrese.

Příloha 3: Analýza náhodně vybraného vzorku 1000 dokladů výskytu předložky *s* + INSTR v korpusu ČNK syn2015.

Příloha 4: Analýza náhodně vybraného vzorku 1000 dokladů výskytu předložky *s* + INSTR v korpusu ČNK ortofon_v6.